શ્રી નગીનદાસ ગ્રંથમાળા પુષ્પ ૮

" જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું "

—નિર્ગ્રંથ પ્રવચન

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

પ્રણીત

ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા

અને

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર

પ્રકાશક
ભોગીલાલ નગીનદાસ વૈદ્ય
ઉંઝા ફાર્મસી લી૦
ડીસા (ઉ ગુજરાત)

મુદ્રક
ગોવિંદલાલ જગશીભાઈ શાહ
શારદા મુદ્રણાલય
પાનકોર નાકા અમદાવાદ

સમર્પણ

શિરછત્રતુલ્ય પૂજ્ય પિતાશ્રી,

સ્વ૦ ગમવૈદ્ય નગીનદાસ છગનલાલ શાહ

સંસ્થાપક-ઊંઝા ફાર્મસી લીઃ ઊંઝા

આપના સ્મરણાર્થે આપને પ્રિય તેવો આ આધ્યાત્મિક ગ્રંથ છપાવી બહાર પાડતાં અમોને ઘણો આનંદ થાય છે

આપે અનેક કષ્ટો વેઠી અમોને પાળી પોષી મોટા કર્યા છે અને અમારામાં નૈતિક સંસ્કારો કાયમ ટકી રહે તે માટે પૂરતા પ્રયત્નો કર્યા છે, તેનો બદલો તો અમો કોઈ કાળે પૂર્ણ કરી શકીએ તેમ નથી

આપે જનતામાં ધાર્મિક અને નૈતિક સંસ્કારો ટકી રહે તે માટે રૂા ૧૦૦૦૦) જેવી રકમ અમોને સોંપી છે, તેમાંથી પરમ કૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કૃત સર્વેને પ્રિય થઈ પડે તેવું આત્માને સદા હિતકારી ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા પ્રથમ નરીકે પુષ્પ બહાર પાડી આપને જ સમર્પણ કરી અમે કૃતાર્થ થઈએ છીએ

ઊંઝા ફાર્મસી લી૦ ઊંઝા સં ૨૦૦૫ કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા	અમો છીએ આપના નમ્ર શા ભોગીલાલ નગીનદાસ શા વસંતલાલ ઉત્તમચંદ

ઊંઝા ફાર્મસીના સંસ્થાપક

સ્વ. રસવૈદ્ય-નગીનદાસ છગનલાલ શાહનો

ટૂંક જીવન પરિચય

વૈદ્યરાજનો જન્મ આજથી ૮૭ વર્ષ પૂર્વે સંવત ૧૯૧૮ ના કાર્તિક સુદ ૧૫ ના દિવસે ઊંઝામાં થયો હતો. વૈદ્યરાજના પિતાનું નામ છગનલાલ અને માતાનું નામ [illegible] હતું. તેઓને બે ભાઈ તથા બે બેનો હતાં.

વૈદ્યરાજે ગુજરાતી ૭ ચોપડીઓનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમની બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ હતી. ૧૬ વર્ષની વયે પોતાના પિતાના અનાજ, ધીરધાર વગેરેના ધંધામાં જોડાયા અને કાપડ-ધાગા કમીશન એજંટ વિગેરેના કામો ભાઈઓની મદદથી શરૂ કરેલા. પરંતુ આ ધંધા કરતા હતા ત્યારે તેમની વૃત્તિ સેવા તથા પરોપકાર તરફ હોવાથી નાનપણથી દવાઓ મંગાવીને જનતાને મફત આપતા હતા. શરૂઆતમાં સિદ્ધપુરના સરકારી ડોક્ટર શ્રી. જાદુભાઈની સૂચના અનુસાર વિલાયતી દવાઓ મંગાવી મફત આપવા માંડેલી. પરંતુ આમાં દેશનું ધન પરદેશ જાય છે તેમ લાગવાથી કુચામન રોડના રાજવૈદ્ય મુનિશ્રી ગંભીરવિજયજીની સલાહ અનુસાર વૈદકના પુસ્તકો મંગાવી આયુર્વેદિક દવાઓ બનાવી મફત આપવા માંડી. આયુર્વેદિક દવાઓની સારી અસર થતી માલુમ પડવાથી તેનો જનતામાં પ્રચાર કરવાની ઇચ્છા થઈ. તેથી શારીરિક સંપત્તિ, આરોગ્યરત્નાવલી વગેરે પુસ્તિકાઓ છપાવી દવાઓ વ્યાજબી કીમતે આપવા માંડી અને વૈદ્યરાજની ખ્યાતિ દિનપ્રતિદિન વધતી જતી હોવાથી મારવાડ, ગુજરાત, કાઠીઆવાડ વગેરે સ્થળોના દરદીઓ દિનપ્રતિદિન વિશેષ આવવા માંડ્યા. તેઓ પરહેજ સખ્ત

ચગાવના દાવા છતાં મોટા ભાગે ઘણી જગ્યાએથી નિરાશ થયેલ દરદીઓ આવતા હતા અને તેઓને રોગ પ્રમાણે છાસ દુધ વગેરે પર રાખી દવાઓ આપતા હતા જેથી દરદીઓ ટુંક મુદતમાં સારા થઈ આશિષ આપી ચાલ્યા જતા હતા પરેજી પાળવામાં ન આવે તો સારાં ઔષધો પણ કામ જોઈએ તેવું કરી શકતા નથી તેવી તેમની માન્યતા હોવાથી તેમની પહેલી પુસ્તિકા દારીદ્રિકમ્પાતના ટાઈટલ ઉપર 'પથ્ય ન પાળે રોગી, કરે શું ઔષધ કામ પથ્ય પાળે રોગી તો ઔષધનું શું કામ?' આવું સ્પષ્ટ સૂત્ર લખી દવાઓ કરતા પણ પથ્યની વિશેષતા બતાવી હતી અને પોતે પણ આખી જીંદગી સુધી દુધ-ભાત વગેરે સાત્વિક ખોરાક ઉપર રહી આખી જીંદગી વ્યતીત કરેલી કે શરૂઆતમા દરદીઓને રહેવા, ખાવા તથા દવાઓની સગવડ મફત કરી આપતા હતા પરંતુ તેમના બંધુ શીતલદાસનું અવસાન થવાથી, બીજા ધંધાઓ બંધ થયેલા હોવાથી અને બીજી આવક ઘટી જવાથી તેઓએ દવાની છાપેલી કીમત સં. ૧૯૬૩ લગભગથી લેવા માંડી આયુર્વેદિક દવાઓનો પ્રચાર વિશેષ કરવાની તમન્ના જાગવાથી સં. ૧૯૬૩મા મુંબઈ દુકાન કરી ત્યાર બાદ સંવત ૧૯૭૦મા પાટણ અને ૧૯૭૫મા અમદાવાદ અને ૧૯૮૩માં પુનામા દુકાનો કરી અને હિંદ ઉપરાંત આફ્રીકા, બર્મા, સીલોન ફીજી વિગેરે સ્થળોએ એજન્સીઓ સ્થાપીને આયુર્વેદિક દવાઓનો બનતો પ્રચાર કર્યો છે આટલાથી સંતોષ ન માનતાં જગતના કલ્યાણ માટે ઋષિ-મુનિઓએ લખેલાં ચરક, સુશ્રુત વાગ્ભટ વગેરે ગ્રંથોનું વીસ વર્ષ સુધી પ્રયત્નો કરી તારણ કાઢી ભારત ભૈષજ્ય રત્નાકર નામનો બૃહદ્ગ્રંથ સ્વ. ગોપીનાથ ગુપ્ત પાસે હિંદી ટીકા લખાવી પાંચ ભાગમા બહાર પાડેલો કે આ ગ્રંથમાં દવાઓ બનાવવાનાં દસ હજાર શાસ્ત્રીય પ્રયોગો હોવાથી દવાઓ બનાવવા માટે બીજું એક પણ પુસ્તક ખરીદવું પડશે નહિ તેમ આજનો

વૈદ્ય સમાજ કહે છે તેઓ ધર્મે જૈન હોવાથી ભવિષ્યની પ્રજા પણ માંસાહારી પ્રયોગોનો ઉપયોગ ન કરે તે હેતુથી માંસાહારી પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં લીધા નથી આ પ્રથની ઉત્તમ સકલના કરવા બદલ પચીસમાં અખીલ ભારત વર્ષીય વૈદ્ય સમ્મેલને ધન્ય વાદનો ઠરાવ કરેલો અને પ્રમુખ સાહેબ તરફથી વૈદ્યરાજને અભિનંદન પત્ર આપવામાં આવેલુ વૈદ્યરાજને નવી નવી દવાઓ બનાવવાનો શોખ હોવાથી હમેશા તેઓ પ્રાચીન પુસ્તકોનુ સશોધન કર્યા કરતા હતા અને નવા નવા પ્રયોગો બનાવી અનુભવ કરતા હતા અને જે પૂર્ણ લાભકારી લાગે તેને જાહેરમાં મુકતા હતા તેમનો ઉલ્લાસ ઉત્સાહ અને જાતે કામ કરવાની તમના યુવાનોને શરમાવે તેવી હતી

પોતે સ્થાપેલી ઊંઝા આયુર્વેદિક ફાર્મસીનુ વધુ સારી રીતે સચાલન થાય અને જનતાને તેની આવકમાં લાભ મળે તે હેતુથી તા ૪-૩-૪૪ના રોજ આ કપનીને ઊંઝા ફાર્મસી લીમીટેડના નામથી રૂપીઆ સાડાબાર લાખના શેરો કાઢી પબ્લીક લીમીટેડ બનાવવામાં આવી છે અને તેના મકાનનુ ખાતમુહૂર્ત સવત ૨૦૦૦ના ફાગણ વ ૧ ના રોજ વડા ગ ગજ્યના નિવૃત્ત નાયબ દિવાન શ્રી બી કે ભાટે સાહેબના શુભ હસ્તે થયેલુ અને તે જ મગન ધન્વન્તરિ પ્રાસાદનુ ઉદ્ઘાટન સ ૨૦૦૪ના ધનતેરસના દિવસે વડોદરા રાજ્યના પ્રથમ પ્રજાકિય વડા પ્રધાન ડા જીવરાજ મહેતા સાહેબના શુભ હસ્તે થયેલુ છે અને હાલમા ઊંઝા ફાર્મસી લીમીટેડનુ કામ સારી રીતે ચાલી રહ્યુ છે

વૈદ્યરાજને વદ ધધા ઉપરાત ધાર્મિક પુસ્તકોના વાચન પ્રકાશન તથા પ્રચારનો શોખ હોવાથી હમેશા ૩ થી ૪ કલાક ધાર્મિક પુસ્તકનુ વાચન કરતા હતા અને પ્રમાણનયતત્વલોકાલકાર જિનવાણી, બાલગ્રથાવલી આત્મજ્યોતિ આત્મસિદ્ધિ

શાસ્ત્ર, શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રના પત્રો, વિગેરે પુસ્તકો છપાવી સસ્તી કીમતે તથા ભેટ આપી પ્રચાર કર્યો છે આ ઉપરાંત વૈદ્યરાજે નીચે પ્રમાણે રકમોનુ દાન કર્યું છે

રૂા ૧૦૦૦૦૦) આયુર્વેદિક હોસ્પીટલ માટે

રૂા. ૨૫૦૦૦) આયુર્વેદના પ્રચાર માટે સુવર્ણ મહોત્સવ પ્રસંગે

રૂા ૧૦૦૦૦) ધાર્મિક તથા નૈતિક પુસ્તકો છપાવી પડતર કીમતે વેચવા

રૂા. ૧૨૦૦૦) ઉત્તમચંદ સાર્વજનિક દવાખાના માટે

રૂા ૧૦૦૦૦) ગરીબો તથા મધ્યમ વર્ગને મદદ કરવા જૈન સહાયક મંડળ ફંડ ભિંઝા

રૂા ૬૦૦૦) જૈન વિદ્યોત્તેજક મંડળ (જૈન બોર્ડીંગ)

રૂા ૫૦૦૦) શ્રી શાન્તીનાથ દેરાસરમાં મુગટ તથા સાધારણ ખાતામાં

રૂા ૩૦૦૦) ભિંઝા પાંજરાપોળ

આ ઉપરાંત શકુંતલા ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ પગારની વિદ્યાલય તથા પાલીતાણા, કડી, વડોદરા વિગેરે બોર્ડિંગોમાં તથા બીજી ઘણી સંસ્થાઓમાં થઈ હજારો રૂપીઆના દાન કરેલાં છે

વૈદ્યરાજનો ૮૭ વર્ષની પાકટ ઉંમરે આજ વર્ષના કારતક સુ૦ ૧૫ ના રોજ સમાધિ પૂર્વક સ્વર્ગવાસ થયેલો છે વૈદ્યરાજના પુત્ર શ્રી ભોગીલાલ તથા પૌત્ર શ્રી વસંતલાલને કેટલાક વખતથી કાર્યભીનુ કામ સોંપી લગભગ નિવૃત્ત અને ધાર્મિક જીવન ગુજારતા હતા અવસાનના છેલ્લા દિવસે અમદાવાદથી ૫ સુખલાલભાઈ, ૫ ભગવાનદાસભાઈ ૫ બેચરદાસભાઈ વગેરે જાણીતા વિદ્વાનો સાથે ધાર્મિક વિચાર વિનિમય કરેલ વૈદ્યરાજ પોતાની પાછળ બહોળુ કુટુમ્બ તથા મિત્ર મંડળ અને શુભેચ્છકોનો વિશાળ સમુદાય મુકતા ગયા છે

પ્રસ્તાવના

લેખક પૂજ્ય-મહાત્મા ગાંધીજી

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના પત્રો અને લખાણોની (નવી) આવૃત્તિને સારૂ પ્રસ્તાવના લખવાની માગણી મારી પાસે જેને હું મારા વડીલ ભાઈ સમા ગણું છું એવા શ્રી રેવાશંકર જગજીવને કરી તેનો હું ઈનકાર નથી કરી શક્યો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લખાણોની પ્રસ્તાવનામાં શું લખવું એ વિચારતા મને એમ લાગ્યું કે તેમના સ્મરણોના થોડા પ્રકરણો મે યરોડાના કેદખાનામાં લખ્યા તે આપું તો બે અર્થ સરે એક તો જે પ્રયાસ મે જેલમાં કર્યો તે અધૂરો છતા કેવળ ધર્મવૃત્તિથી લખાયેલો હોવાથી મારા જેવા મુમુક્ષુને તેનો લાભ મળે અને બીજા જેઓને શ્રીમદ્નો પરિચય ન થયો હોય તેઓને તેમનો કંઈક પરિચય મળે અને તેથી તેમના કેટલાક લખાણો સમજવામા મદદ મળે.

નીચેના પ્રકરણો તો અધૂરા છે હું પૂરા કરી શકું એવું મને ભાસતું નથી કેમકે અવકાશ મળે તોયે જે મે લખ્યું છે તેનાથી આગળ બહુ વધવાની મારી ઈચ્છા નથી થતી તેથી છેલ્લુ પ્રકરણ જે અધૂરૂ રહ્યું તે પૂરૂ કરી તેમા કેટલીક વસ્તુનો સમાવેશ કરી દેવા ઈચ્છુ છુ

એ પ્રકરણોમા એક વિષયનો વિચાર નથી થયો તે વાચનારની પાસે રજુ કરવો ઈષ્ટ ગણું છું કેટલાક એમ કહે છે કે શ્રીમદ્ પચીસમા તીર્થંકર થઈ ગયા કેટલાક એમ માને છે કે તેમણે મોક્ષ મેળવી લીધો આ બન્ને

માન્યતા અયોગ્ય છે એમ મને લાગે છે એ માન્યતા ધરાવનારા શ્રીમદને ઓળખતા નથી અથવા તીર્થંકરની અથવા મુક્ત પુરૂષની વ્યાખ્યા ઓછી કરે છે આપણા પ્રિયતમને સારૂ પણ આપણે સત્યને હળવુ કે સસ્તુ ન કરીએ મોક્ષ અમૂલ્ય વસ્તુ છે મોક્ષ આત્માની અતિમ સ્થિતિ છે મોક્ષ એવી મોંઘી વસ્તુ છે કે તે મેળવતા જેટલો પ્રયત્ન સમુદ્રતીરે બેસી એક સળી લઈ તેની ઉપર એક એક બિંદુ ચડાવી સમુદ્ર ઉલેચનારને કરવો પડે અને ધીરજ રાખવી પડે તેના કરતા ય વિશેષની આવશ્યકતા છે એ મોક્ષનું સપૂર્ણ વર્ણન અસભવિત છે તીર્થંકરને મોક્ષ પૂર્વેની વિભૂતિઓ સહજ પ્રાપ્ત હોય આ દેહે મુક્ત પુરૂષને રોગાદિ હોય નહિ નિર્વિકારી શરીરમા રોગ સભવતો નથી રાગ વિના રોગ હોય નહિ જ્યા વિકાર ત્યા રાગ રહેલો જ હોય, જ્યા રાગ ત્યા મોક્ષ સભવે નહિ મુકત પુરૂષને જોઈતી વીતરાગતા, કે તીર્થંકરની વિભૂતિઓ શ્રીમદને પ્રાપ્ત નહોતી થઈ સામાન્ય મનુષ્યોના પ્રમાણમા શ્રીમદની વીતરાગતા અને વિભૂતિઓ ઘણી વધારે હતી, તેથી આપણે તેમને લૌકિક ભાવામા વીતરાગ અને વિભૂતિમાન કહીએ પણ મુકત પુરૂષને સારૂ કલ્પાયેલી વીતરાગતાને અને તીર્થંકરની વિભૂતિઓને શ્રીમદ્ નહોતા પહોચી શકયા એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે આ કઈ એક મહાન કે પૂજ્ય વ્યક્તિનો દોષ બતાવવાને સારૂ નથી લખતો પણ તેમને અને સત્યને ન્યાય મળવા ખાતર લખુ છુ આપણે સસારી જીવો છીએ ત્યારે શ્રીમદ્ અસસારી હતા. આપણને અનેક યોનિઓમા ભટકવુ પડશે ત્યારે શ્રીમદને કદાચ એક જન્મ બસ થાઓ. આપણે કદાચ

મોક્ષથી દૂર ભાગતા હોઇશુ ત્યારે શ્રીમદ વાયુવેગે મો
તરફ ખસી રહ્યા હતા આ થોડો પુરૂષાર્થ નથી એમ છત
મારે કહેવુ જોઇએ કે શ્રીમદ, જે અપૂર્વ પદનુ તેમણે પો
સુંદર વર્ણન કર્યું છે, તે પામી નહોતા શક્યા. તેમણે જ ક
છે કે તેમના પ્રવાસમા તેમને સહેરાનુ રણ વચમા આ
તે ઓળગવુ બાકી રહી ગયુ પણ શ્રીમદ રાજચદ્ર અસ
ધારણ વ્યક્તિ હતા. તેમના લખાણુ એ તેમના અનુભવ
બિદુ સમા છે તે વાચનાર વિચારનાર અને તે પ્રમા
ચાલનારને મોક્ષ સુલભ થાય, તેના કષાયો મોળા પડે, તે
સસાર વિષે ઉદાસીનતા આવે, તે દેહનો મોહ છો
આત્માર્થી બને

આટલા ઉપરથી વાચનાર જોશે કે શ્રીમદના લખા
અધિકારીને સારૂ છે બધા વાચનાર તેમા રસ નહિ લ
શકે ટીકાકારને તેની ટીકાનુ કારણ મળશે. પણ શ્રદ્ધાવા
તો તેમાથી રસ જ લૂટશે તેમના લખાણોમા સત્ નીત
રહ્યુ છે એવો મને હમેશા ભાસ આવ્યો છે તેમણે પોતા
જ્ઞાન બતાવવા સારૂ એક પણ અક્ષર નથી લખ્યો લખનાર
હેતુ વાચનારને પોતાના આત્માનદમા ભાગીદાર બનાવવા
હતો, જેને આત્મક્લેશ ટાળવો છે, જે પોતાનુ કર્તવ્ય જાણ
ઉત્સુક છે તેને શ્રીમદના લખાણોમાંથી બહુ મળી રહે
એવો મને વિશ્વાસ છે, પછી ભલે તે હિદુ હો કે અન્યધર્મ

અને આવા અધિકારીને તેમના થોડા સ્મરણોની
કરેલી યાદી ઉપયોગી થઈ પડશે એ આશાએ તે સ્મરણો
આ પ્રસ્તાવનામાં સ્થાન આપુ છુ

(શ્રીમદ્ રાજચદ્ર "બાળબોધ" પ્રસ્તાવનામાથી)

રાયચંદભાઈનાં કેટલાંક સ્મરણો

૧

જેના પવિત્ર સ્મરણો લખવાનો હું આરભ કરૂ છુ તે સ્વ૦ શ્રીમદ રાજચદ્રની જન્મતિથિનો આ દિવસ છે એટલે કાર્તિક પૂર્ણિમા (સવત ૧૯૭૯) મારો પ્રયત્ન શ્રીમદ્ રાજચદ્રનુ જીવનચરિત્ર લખવાનો નથી એ કાર્ય મારી શક્તિની બહાર છે, મારી પાસે સામગ્રી નથી જીવચરિત્ર લખવું હોય તો હુ તેમની જન્મભૂમિ વવાણિયા બદરમા કેટલોક વખત ગાળુ, તેમનું રહેવાનુ મકાન તપાસુ, તેમના રમવા ભમવાના સ્થાનો જોઉં, તેમના બાળમિત્રોને મળુ, તેમની નિશાળમા જઈ આવું, તેમના મિત્રો, અનુયાયીઓ, સગાસબધીઓને મળુ, તેમની પાસે જાણવાનુ જાણી લઉં ને પછી જ લખવાનો આરભ કરૂ આમાની કોઈ વસ્તુનો મને પરિચય નથી

પણ સ્મરણો લખવાની પણ મારી શક્તિ અથવા યોગ્યતા વિષે મને શકા ઉત્પન્ન થઈ છે અવકાશ હોય તો તેમના સ્મરણો લખુ એવો ઉદ્ગાર મેં એકથી વધાર વખત કાઢેલો મને યાદ છે તેમના એક શિષ્ય કે જેમને સારુ મારા મનમા ઘણું માન છે, તેમણે તે સાભળેલુ અને આ

આરભ મુખ્યત્વે તેમને સતોષવાને ખાતર છે શ્રીમદ રાજ-
ચદ્ર જેમને હું રાયચદભાઈ અથવા કવિ એવા નામથી પ્રેમ
અને માનપૂર્વક બોલાવતો, તેમના સ્મરણો લખી તેમનુ
રહસ્ય મુમુક્ષુ પાસે મૂકવુ એ મને ગમે હવે તો મારો
પ્રયાસ કેવળ મિત્રને સતોષવા પૂરતો છે તેમના સ્મરણોને
હુ ન્યાય આપી શકુ તેને સારૂ મને જૈનમાર્ગનો પરિચય
હોવો જોઈએ મારે કબૂલ કરવુ જોઈએ કે તે નથી તેથી
મારૂ દૃષ્ટિબિંદુ હુ અત્યત સકુચિત રાખવાનો છુ જે
સ્મરણોથી મારા જીવન ઉપર છાપ પડી છે તેની નોધ અને
તેમાથી જે શિક્ષણ મને મળ્યુ છે તે જ આપી હુ સતોષ
માનીશ કદાચ જે લાભ મને મળ્યો તે અથવા તેવો તે
સ્મરણોથી વાચનાર મુમુક્ષુને પણ મળે

'મુમુક્ષુ' શબ્દ મે ઈરાદાપૂર્વક વાપર્યો છે બધી
જાતના વાચનારને મારૂ આ પ્રયાસ નથી

મારી ઉપર ત્રણ પુરૂષોએ ઉડી છાપ પાડી છે ટોલ્સ્ટોય,
રસ્કિન અને રાયચદભાઈ ટોલ્સ્ટોયની તેમના અમુક પુસ્તક
દ્વારા અને તેમની સાથેના થોડા પત્રવ્યવહારથી, રસ્કિનની
તેના એક જ પુસ્તક 'અનટુ ધિસ લાસ્ટ'થી,—જેનુ
ગુજરાતી નામ 'સર્વોદય' મે રાખ્યુ છે—અને રાયચદ
ભાઈની તેમની સાથેના ગાઢ પરિચયથી હિંદુધર્મમા મને
શકા પેદા થઈ તે સમયે તેના નિવારણમા મદદ કરનાર
રાયચદભાઈ હતા અને ૧૮૯૩ની સાલમા દક્ષિણ આફ્રિકામા
હું કેટલાક ખ્રિસ્તી સજ્જનોના ખાસ સબધમા આવેલો
તેમનુ જીવન સ્વચ્છ હતુ તે ધર્મચુસ્ત હતા બીજા ધર્મ

વાળાને ખ્રિસ્તી થવા સમજાવવા એ તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય હતો જોકે મારો તેમની સાથે સંબંધ વ્યાવહારિક કાર્યને જ અંગે થયેલો તો પણ તેમણે મારા આત્માના કલ્યાણ અર્થે ચિંતા કરવા માંડી. મારૂં એક કર્તવ્ય હું સમજી શકયો જ્યાં સુધી હિંદુધર્મનું રહસ્ય હું પૂરૂં ન જાણી લઉં અને તેનાથી મારા આત્માને અસંતોષ ન થાય, ત્યાં સુધી મારા જન્મનો ધર્મ મારે ન જ તજવો જોઈએ, તેથી મેં હિંદુ અને બીજા ધર્મપુસ્તકો વાચવા શરૂ કર્યાં ખ્રિસ્તી, મુસલમાની પુસ્તકો વાંચ્યાં લંડનમાં થયેલા અંગ્રેજ મિત્રોની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો તેમની આગળ મારી શંકાઓ મૂકી, તેમજ હિંદુસ્તાનમાં જેઓ ઉપર મારી કંઈ પણ આસ્થા હતી તેમની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો તેમાં રાયચંદભાઈ મુખ્ય હતા તેમની સાથે તો મને સરસ સંબંધ બંધાઈ ચૂક્યો હતો. તેમના પ્રત્યે માન હતું, તેથી તેમની મારફતે જે મળી શકે તે મેળવવા વિચાર કર્યો, તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે હું શાંતિ પામ્યો હિંદુધર્મમાં મને જે જોઈએ તે મળે એમ છે, એવો મનને વિશ્વાસ આવ્યો આ સ્થિતિને સારૂ રાયચંદભાઈ જવાબદાર થયા એટલે મારૂં માન તેમના પ્રત્યે કેટલું વધ્યું હોવું જોઈએ તેનો ખ્યાલ વાચનારને કંઈક આવશે

એમ છતાં મેં એમને ધર્મગુરુ નથી માન્યા ધર્મ ગુરુની તો શોધ જ કર્યા કરૂં છું, અને હજુ સુધી મને બધાને વિષે જવાબ 'આ નહિ' એમ જ મળ્યો છે એવા સંપૂર્ણ ગુરુ મળવાને સારૂ અધિકાર જોઈએ, તે ક્યાથી કાઢું

૨

ગયચદભાઈની સાથે મારી ઓળખાણ સન ૧૮૯૧ના જુલાઈ માસમા જે દિવસે હુ વિલાયતથી પાછો ફરી મુંબઈ પહોચ્યો તે જ દિવસે થઈ એ દિવસોમા દરિયામા તોફાન હોય છે, તેથી આગબોટ મોડી પહોચેલી ને રાત પડી ગઈ હતી મારો ઉતારો દાક્તર—બેરિસ્ટર—અને હવે રગૂનના પ્રખ્યાત ઝવેરી—પ્રાણજીવનદાસ મહેતાને ત્યા હતો, રાય ચદભાઈ તેમના વડીલ ભાઈના જમાઈ થાય દાકતરે જ પરિચય કરાવેલો તેમના બીજા વડીલ ભાઈ ઝવેરી રેવાશકર જગજીવનદાસની ઓળખ પણ તે જ દિવસે થઈ દાક્તરે રાયચદભાઈને 'કવિ' કહી ઓળખાવ્યા, અને મને કહ્યુ, 'કવિ છતાયે અમારી સાથે વેપારમા છે તેઓ જ્ઞાની છે, શતાવધાની છે,' કોઈએ સૂચના કરી કે મારે કેટલાક શબ્દો તેમને સભળાવવા ને તેઓ તે શબ્દો ગમે તે ભાષાના હશે તો પણ જે ક્રમમા હુ બોલ્યો હઈશ તે જ ક્રમમા પાછા કહી જશે મને આ સાભળીને આશ્ચર્ય થયુ હુ તો જુવાન નિયો, વિલાયતથી આવેલો, મારા ભાષાજ્ઞાનનો પણ ડોળ, અને વિલાયતનો પવન ત્યારે કઈ ઓછો ન હતો, વિલાયતથી આવ્યા એટલે ઊંચેથી ઉતર્યા મે મારુ બધુ જ્ઞાન ઠાલવ્યું અને જુદી જુદી ભાષાના શબ્દો પ્રથમ તો મે લખી કાઢ્યા—કેમકે મને ક્રમ કયા યાદ રહેવાનો હતો? અને પછી તે શબ્દો હુ વાચી ગયો. તે જ ક્રમમા રાયચદભાઈએ હળવેથી એક પછી એક બધા શબ્દો કહી દીધા હું રાજી થયો, ચકિત થયો અને કવિની સ્મરણશક્તિ વિષે મારો ઊચો અભિપ્રાય બધાયો વિલાયતનો

પવન હળવો પાડવા સારૂ આ અનુભવ સરસ થયો ગણાય

કવિને અંગ્રેજી જ્ઞાન મુદ્દલ ન હતું, તેમની ઉંમર તે વખતે પચીસથી ઉપર ન હતી ગુજરાતી નિશાળમા પણ થોડો જ અભ્યાસ કરેલો છતા આટલી સ્મરણશક્તિ, આટલું જ્ઞાન અને આટલુ તેમની આસપાસનાઓ તરફથી માન. આથી હુ મોહાયો સ્મરણશક્તિ નિશાળમા નથી વેચાતી. જ્ઞાન પણ નિશાળની બહાર જો ઈચ્છા થાય—જિજ્ઞાસા હોય—તો મળે અને માન પામવાને સારૂ વિલાયત કે ક્યાયે જવુ નથી પડતું, પણ ગુણને માન જોઈએ તો મળી રહે છે, એ પદાર્થપાઠ મને મુંબઈ ઉતરતા જ મળ્યો

કવિની સાથેનો આ પરિચય બહુ આગળ ચાલ્યો સ્મરણશક્તિ ઘણાની તીવ્ર હોય, તેથી અંજાવાની કશી જરૂર નથી શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ ઘણાને જોવામા આવે છે પણ જો તે સસ્કારી ન હોય તો તેમની પાસેથી ફુટી બદામ પણ નથી મળતી. સસ્કાર સારા હોય ત્યા જ સ્મરણશક્તિ અને શાસ્ત્રજ્ઞાનનો મેળાપ શોભે અને જગતને શોભાવે કવિ સસ્કારી જ્ઞાની હતા

૩

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે
    ક્યારે થઈશુ બાહ્યાન્તર નિર્ગ્રંથ જો,
સર્વ સબધનું બધન તીક્ષ્ણ છેદીને
    વિચરિશુ કવ મહત્પુરુષને પથ જો?
સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી
    માત્ર દેહ તે સયમ હેતુ હોય જો,

અન્ય કારણે અન્ય કહ્યું કંપે નહિ,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ હોય જો—અપૂર્વ૦

રાયચંદભાઈના ૧૮ વર્ષની ઉમરે નીકળેલા અપૂર્વ ઉદ્ગારની આ પહેલી બે કડીઓ છે

જે વૈરાગ્ય એ કડીઓમા ઝળહળી રહ્યો છે તે મેં તેમના બે વર્ષના ગાઢ પરિચયમા ક્ષણે ક્ષણે તેમનામા જોયેલો તેમના લખાણોની એક અસાધારણતા એ છે કે પોતે જે અનુભવ્યું તે જ લખ્યું છે તેમા ક્યાયે કૃત્રિમતા નથી બીજાની ઉપર છાપ પાડવા માટે એક લીટી સરખી પણ લખી હોય એમ મે નથી જોયું તેમની પાસે હમેશા કંઈક ધર્મપુસ્તક અને એક કોરી ચોપડી પડેલા જ હોય એ ચોપડીમા પોતાના મનમા જે વિચાર આવે તે લખી નાખે કોઈ વેળા ગદ્ય ને કોઈ વેળા પદ્ય એવી રીતે જ 'અપૂર્વ અવસર' પણ લખાયેલું હોવું જોઈએ,

ખાતા, બેસતા, સૂતા, પ્રત્યેક ક્રિયા કરતા તેમનામા વૈરાગ્ય તો હોય જ કોઈ વખત આ જગતના કોઈ પણ વૈભવને વિષે તેમને મોહ થયો હોય એમ મે નથી જોયું

તેમની રહેણીકરણી હું આદરપૂર્વક પણ ઝીણવટથી તપાસતો ભોજનમા જે મળે તેથી સતુષ્ટ રહેતા પહેરવેશ સાદો પહેરણ, અગરખુ, ખેસ, ગરભસૂતરો ફેંટો ને ધોતી એ કંઈ બહુ સાફ કે ઇસ્ત્રીબંધ રહેતા એમ મને સ્મરણ નથી ભોંયે બેસવું ખુરસીએ બેસવું બન્ને સરખા હતા, સામાન્ય રીતે પોતાની દુકાનમાં ગાદીએ બેસતા

તેમની ચાલ ધીમી હતી, અને જોનાર સમજી શકે કે

ચાલતા પણ પોતે વિચારમા ગ્રસ્ત છે આખમા ચમત્કાર હતો અત્યત તેજસ્વી, વિહ્વળતા જરાયે ન હતી આખમા એકાગ્રતા લખેલી હતી ચહેરો ગોળાકાર, હોઠ પાતળા, નાક અણીદાર પણ નહિ ચપટુ પણ નહિ, શરીર એકવડુ, કદ મધ્યમ, વર્ણ શ્યામ, દેખાવ શાત મૂર્તિનો હતો તેમના કઠમા એટલુ બધુ માધુર્ય હતું કે તેમને સાભળતા માણસ થાકે નહિ ચહેરો હસમુખો ને પ્રફુલ્લિત હતો તેની ઉપર અતરાનદની છાયા હતી ભાષા એટલી પરિપૂર્ણ હતી કે તેમને પોતાના વિચારો બતાવતા કોઈ દિવસ શબ્દ ગોતવો પડયો છે એમ મને યાદ નથી કાગળ લખવા બેસે ત્યારે ભાગ્યે જ શબ્દ બદલતા મે એમને જોયા હશે, છતા વાચનારને એમ નહિ લાગે કે કયાયે વિચાર અપૂર્ણ છે કે વાકયરચના તૂટેલી છે, અથવા શબ્દની પસદગીમા ખોડ છે

આ વર્ણન સયમીને વિષે સભવે બાહ્યાડબરથી મનુષ્ય વીતરાગી નથી થઈ શકતો વીતરાગતા એ આત્માની પ્રસાદી છે અનેક જન્મના પ્રયત્ને મળી શકે છે એમ હરકોઈ માણસ અનુભવી શકે છે રાગોને કાઢવાનો પ્રયત્ન કરનાર જાણે છે કે રાગરહિત થવું કેટલુ કઠિન છે એ રાગરહિત દશા કવિને સ્વાભાવિક હતી એમ મારી ઉપર છાપ પડી હતી

મોક્ષનું પ્રથમ પગથિયું વીતરાગતા છે જ્યા સુધી જગતની એક પણ વસ્તુમા મન ખૂચેલુ છે ત્યા સુધી મોક્ષની વાત કેમ ગમે? અથવા ગમે તો તે કેવળ કાનને જ— એટલે જેમ આપણને અર્થ જાણ્યા સમજ્યા વિના કોઈ સગીતનો કેવળ સૂર જ ગમી જાય તેમ. એવી માત્ર કર્ણપ્રિય

ગમ્મતમાથી મોક્ષને અનુસરનારૂ વર્તન આવતાં તો ઘણો કાળ વહી જાય આતર વૈરાગ્ય વિના મોક્ષની લગની ન થાય એવી વૈરાગ્યલગની કવિની હતી

૪

'વણિક તેહનુ નામ, જેહ જાૂઠું નવ બોલે,
વણિક તેહનુ નામ, તોલ ઓછુ નવ તોલે
વણિક તેહનુ નામ બાપે બોલ્યુ તે પાળે
વણિક તેહનુ નામ વ્યાજ સહિત ધન વાળે
વિવેક તોલ એ વણિકનુ સુલતાન તોલ એ શાખ છે,
વેપાર ચૂકે જો વાણિયો, દુખ દાવાનળ થાય છે'

—શામળભટ્ટ

સામાન્ય માન્યતા એવી હોય છે કે વ્યવહાર કે વેપાર અને પરમાર્થ અથવા ધર્મ એ બે નોખી ને વિરોધી વસ્તુ છે, વેપારમા ધર્મ દાખલ કરવો એ ગાડપણ છે એમ કરવા જતા બન્ને બગડે આ માન્યતા જો ખોટી ન હોય તો આપણે કપાળે કેવળ નિરાશા જ લખેલી હોય એવી એક પણ વસ્તુ નથી, એવો એક પણ વ્યવહાર નથી કે જેમાથી આપણે ધર્મને દૂર રાખી શકીએ

ધાર્મિક મનુષ્યનો ધર્મ તેના પ્રત્યેક કાર્યમા જણાવો જ જોઈએ એમ રાયચદભાઈએ પોતાના જીવનમા બતાવી આપ્યું હતુ ધર્મ કઈ એકાદશીને દહાડે જ, પજુસણમા જ, ઈદને દહાડે કે રવિવારે જ પાળવાનો, અથવા તો મદિરોમા, દેરાઓમા હેવળોમા ને મસ્જીદોમા જ પાળવાનો, પણ દુકાનમા કે દરબારમા નહિ, એવો કોઈ નિયમ નથી,

એટલુ જ નહિ પણ એમ કહેવું એ ધર્મને ન ઓળખવા બરાબર છે એમ રાયચંદભાઇ કહેતા, માનતા, ને પોતાનાં આચારમા બતાવી આપતા

તેમનો વેપાર હીરામોતીનો હતો. શ્રી રેવાશકર જગજીવન ઝવેરીની સાથે ભાગીદાર હતા સાથે કાપડની દુકાન પણ ચલાવતા. પોતાના વ્યવહારમા સંપૂર્ણ રીતે પ્રામાણિકપણુ જાળવતા એવી મારી ઉપર તેમણે છાપ પાડી હતી તેઓ સોદા કરતા તે વખતે હું કોઈ વાર અનાયાસે હાજર રહેતો. તેમની વાત સ્પષ્ટ અને એક જ હતી. 'ચાલાકી' જેવું હું કંઈ જોતો નહિ, સામેનાની ચાલાકી પોતે તરત કળી જતા. તે તેમને અસહ્ય લાગતી એવે વખતે તેમની બન્ને ભ્રૂકુટી પણ ચડતી, ને આંખોમા લાલાશ હુ જોઈ શકતો હતો

ધર્મકુશળ એ વ્યવહારકુશળ ન હોય એ વહેમ રાયચંદભાઈએ ખોટો સિદ્ધ કરી બતાવ્યો હતો પોતાના વેપારમા પૂરી કાળજી ને હોશિયારી બતાવતા હીરામોતીની પરીક્ષા ઘણી ઝીણવટથી કરી શકતા જો કે અંગ્રેજી જ્ઞાન તેમને નહોતું છતા પારિસ વગેરેના તેમના આડતિયા તરફથી આવેલા કાગળો, તારોના મર્મો તરત સમજી જતા, ને તેઓની કળા વર્તતાં વાર ન લાગતી તેમણે કરેલા તર્કો ઘણે ભાગે સાચા પડતા

આટલી કાળજી ને હોશિયારી છતા વેપારની તાલાવેલી કે ચિંતા ન રાખતા દુકાનમાં બેઠા પણ જ્યારે પોતાનું કામ પૂરુ થઈ રહે એટલે ધર્મપુસ્તક તો પાસે પડ્યું જ

હોય તે ઉઘડે અવવા પેલી પોથી કે જેમા પોતાના ઉદ્ગારો લખતા તે ઉઘડે મારા જેવા જિજ્ઞાસુ તેમની પાસે રોજ આવ્યા જ હોય તેમની સાથે ધર્મચર્ચા કરતા આચકો ન ખાય વેપારને ટાણે વેપાર ધર્મને ટાણે ધર્મ, અથવા એક જ વખતે એક જ કામ એ સામાન્ય અને સુદર નિયમનુ કવિ પાલન ન કરતા પોતે શતાવધાની હોઇ તેનુ પાલન ન કરે તે ચાલે બીજાઓ તેમનો વાદ કરવા જાય તો બે ઘોડે ચડનાર જેમ પડે તેમ પડે જ સપૂર્ણ રીતે ધાર્મિક ને વીતરાગી પુરુષ પણ જે ક્રિયા જે કાળે કરતો હોય તેમા જ તે લીન થાય એ યોગ્ય છે એટલુ જ નહિ પણ તેને તો એ જ શોભે એ તેના યોગની નિશાની છે એમા ધર્મ છે વેપાર અથવા એવી કોઈ પણ ક્રિયા જે કર્તવ્ય હોય તો તેમા પણ પૂરી એકાગ્રતા હોવી જ જોઇએ અતરમા આત્મચિતવન તે તો મુમુક્ષુને તેના શ્વાસની પેઠે ચાલવુ જ જોઇએ, તેથી એક ક્ષણભર પણ તે વચિત ન રહે પણ આત્માને ચિતવતો છતો જે બાહ્ય કાર્ય કરતો હોય તેમાય તે તન્મય રહે જ

આમ કવિ નહોતા કરતા એમ હુ કહેવા નથી ઇચ્છતો ઉપર જ મે કહ્યુ છે કે પોતે તેમના વેપારમા પૂરી કાળજી રાખતા. એમ છતા મારી ઉપર એવી છાપ પડી છે ખરી કે કવિએ પોતાના શરીરની પાસેથી જોઈએ તે કરતાં વધારે કામ લીધુ એ યોગની અપૂર્ણતા તો ન હોય? કર્તવ્ય કરત શરીર પણ જવા દેવુ જોઈએ એ નીતિ છે પણ શકિત ઉપરવટ કઈ વહોરી લઈ તેને કર્તવ્ય માનવુ

એ રાગ છે એવો અતિ સૂક્ષ્મ રાગ કવિને હશે એમ મને લાગ્યા કર્યું છે

ઘણી વખત પરમાર્થ દૃષ્ટિએ માણુસ શક્તિ ઉપરાત કામ લે છે ને પછી એને પહોચી વળતા તણાવુ પડે છે એને આપણે ગુણ માનીએ છીએ ને તેની પ્રશસા કરીએ છીએ પણ પરમાર્થ એટલે ધર્મદૃષ્ટિએ જોતા એમ ઉપાડેલા કામમા સૂક્ષ્મ મૂર્છા હોવાનો બહુ સભવ છે

જો આપણે આ જગતમા કેવળ નિમિત્તમાત્ર જ હોઈએ, આ શરીર આપણને ભાડે મળ્યું છે તે આપણે તે વાટે તુરત મોક્ષ સાધવો એ જ પરમ કર્તવ્ય હોય, તો એ માર્ગમા જે વિઘ્નકર્તા હોય તેનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જ જોઈએ એ જ પારમાર્થિક દૃષ્ટિ, બીજી નહિ

જે દલીલો હુ ઉપર કરી ગયો છુ તે પણ બીજે રૂપે ને પોતાની જ ચમત્કારી ભાષામા રાયચદભાઈ મને સમજાવી ગયા હતા એમ છતા તેમણે કેટલીક ઉપાધિઓ એવી કેવી વહોરી કે પરિણામે તેમને સખત માદગી ભોગવવી પડી

જો રાયચદભાઈને પણ પરોપકાર નિમિત્ત મોહે ક્ષણુવાર ઘેરી લીધા એ મારી માન્યતા ખરી હોય તો 'प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति' એ શ્લોકાર્ધ અહી બરાબર બધ બેસે છે, ને તેનો અર્થ એટલો જ છે ઇચ્છાપૂર્વક વર્તવાને સારુ ઉપરના કૃષ્ણુવચનનો ઉપયોગ કોઈ કરતા જણાય છે તે તો કેવળ દુરુપયોગ છે રાયચદભાઈની પ્રકૃતિ તેમને બળાત્કારે ઊડા પાણીમા લઈ ગઈ

કાયને દોષરૂપે પણ લગભગ સંપૂર્ણ આત્માને વિષે જ કલ્પી શકાય આપણે સામાન્ય માણસો તો પરોપકારી કાર્યં પાછળ ગાંડા બનીએ ત્યારે જ તેને કદાચ પહોચી વળીએ આ વિષયને એટલેથી જ સમાપ્ત કરીએ

એવી પણ માન્યતા જોવામા આવે છે કે ધાર્મિક માણસો તો એવા ભોળા હોય કે તેને બધા ઊતરે. તેને દુનિયાની બાબતોની કશી ખબર ન પડે આ બરોબર હોય તો કૃષ્ણચંદ્ર અને રામચંદ્ર બે અવતારો તે કેવળ સંસારી મનુષ્યોમા ગણાવા જોઈએ કવિ કહેતા કે જેને શુદ્ધ જ્ઞાન છે તેને છેતરવો અશક્ય હોવું જોઈએ માણસ ધાર્મિક એટલે નીતિમાન હોય છતા તે જ્ઞાની ન હોય પણ મોક્ષને સારૂ નીતિ અને અનુભવજ્ઞાનનો સુસંગમ જોઈએ. જેને અનુભવજ્ઞાન થયું છે તેની પાસે પાખંડ નભી જ ન શકે સત્યની સમીપમા અસત્ય ન નભી શકે અહિંસાના સાન્નિધ્યમા હિંસા બંધ થાય સરળતા જ્યા પ્રકાશે છે ત્યા છળરૂપી અંધકાર નાશ પામે છે જ્ઞાનવાન અને ધર્મવાન, કપટીને જુએ કે તરત તેને ઓળખે અને તેનું હૃદય દયાથી ભીનું થઇ જાય જેણે આત્માને પ્રત્યક્ષ જોયો છે તે બીજાને ઓળખ્યા વિના કેમ રહે ? કવિના સંબંધમા આ નિયમ હમેશા ખરો પડતો એમ હુ નથી કહી શકતો કોઈ કોઈ ધર્મને નામે તેમને છેતરી જતા. એવા દાખલા નિયમની અપૂર્ણતા નથી સિદ્ધ કરી શકતા, પણ સંપૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાન કેવું દુર્લભ છે એ સૂચવે છે

આમ અપવાદો છતા વ્યવહારકુશળતા અને ધર્મપરા

યજ્ઞુનો સુંદર મેળ જેટલો મે કવિને વિષે જોયો એટલો બીજામા નથી અનુભવ્યો.

૫

રાયચંદભાઈના ધર્મનો વિચાર આપણે કરીએ તેના પહેલાં ધર્મનુ સ્વરૂપ જે તેમણે આલેખ્યું હતુ તે જોઈ જવું અગત્યનું છે

ધર્મ એટલે અમુક મતમનાતર નહિ ધર્મ એટલે શાસ્ત્રોને નામે ઓળખાતા પુસ્તકોને વાચી જવા કે ગોખી જવા અથવા તેમા કહેલું બધું માનવું જ એ પણ નહિ

ધર્મ એ આત્માનો ગુણ છે અને માનવજાતિને વિષે દશ્ય કે અદશ્ય રૂપે રહેલો છે ધર્મ વડે આપણે મનુષ્યજીવનનું કર્તવ્ય જાણી શકીએ છીએ ધર્મ વડે આપણે બીજા જીવો પ્રત્યેનો આપણો ખરો સબધ ઓળખી શકીએ આ બધું જ્યા સુધી આપણે પોતાને ન ઓળખીએ ત્યા સુધી ન જ બની શકે એ તો દેખીતું છે તેથી ધર્મ એટલે જે વડે આપણે પોતાને ઓળખી શકીએ તે સાધન

આ સાધન આપણે જ્યાથી મળે ત્યાથી લઈએ પછી તે ભારતવર્ષમા મળો કે યુરોપથી આવો કે અરબસ્તાનથી. આ સાધનોનુ સામાન્ય સ્વરૂપ બધા ધર્મશાસ્ત્રોમા એક જ છે એમ જેણે જુદા જુદા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો છે તે કહી શકશે. અસત્ય બોલવુ કે આચરવું એમ કોઈ શાસ્ત્ર નથી કહેતું હિસા કરવી એમ પણ કોઈ શાસ્ત્ર નથી કહેતું સર્વ શાસ્ત્રોનું દોહન કરતા શકરાચાર્યે 'ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या' કહ્યું કુરાને શરીફે તેને બીજી રીતે ઇશ્વર એક છે ને તે

જ છે, તેના વિના બીજુ કશુ નથી એમ કહ્યુ બાઈબલે કહ્યુ, હુ ને મારો પિતા એક જ છીએ એ બાધા એક જ વસ્તુનાં રૂપાતર છે પણ આ એક જ સત્યને ખીલવવામા અપૂર્ણ મનુષ્યોએ પોતાના જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુ વાપરી આપણો સારૂ મોહજાળ રચી છે તેમાથી આપણે નીકળવું રહ્યુ કે આપણે અપૂર્ણ તે આપણાથી ઓછા અપૂર્ણની મદદ લઈ આગળ જઈએ છીએ અને છેવટે કેમ જાણે અમુક હદ લગી જતા આગળ રસ્તો જ નથી એમ માનીએ બીએ હકીકતમા એવુ કાઈ જ નથી અમુક હદ પછી શાસ્ત્રો મદદ નથી કરતા, અનુભવ મદદ કરે છે તેથી રાયચદભાઈ એ ગાયું છે

> જે પદ શ્રીસર્વજ્ઞે દીઠુ જ્ઞાનમાં,
> કહી શક્યા નહિ તે પદ શ્રી ભગવત જો,
> એહ પરમ પદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મે,
> ગજા વગર પણ હાલ મનોરથ રૂપ જો—

એટલે છેવટે તો આત્માને મોક્ષ દેનાર આત્મા જ છે

આ શુદ્ધ સત્યનું નિરૂપણ રાયચદભાઈએ ઘણી રીતે પોતાના લખાણોમાં કર્યું છે રાયચદભાઈએ ઘણા ધર્મપુસ્તકોનો સરસ અભ્યાસ કર્યો હતો તેમને સસ્કૃત અને માગધી ભાષા સમજતા જરાયે મુશ્કેલી નહોતી આવતી વેદાતનો અભ્યાસ તેમણે કરેલો, તેમજ ભાગવતનો અને ગીતાજીનો જૈન પુસ્તકો તો જેટલા તેમને હાથ આવતા તે વાચી જતા તેમની તે ગ્રહણ કરવાની શક્તિ અગાધ હતી એક વખતનુ વાચન તે તે પુસ્તકોનું રહસ્ય જાણી લેવાને સારૂ તેમને પૂરતું હતું

કુરાન, ઝંદ અવસ્તા ઈત્યાદિનુ વાચન પણ અનુવાદો મારફતે તેમણે કરી લીધુ હતુ

તેમનો પક્ષપાત જૈન દર્શન તરફ હતો એમ તેઓ મને કહેતા તેમની માન્યતા હતી કે જિનાગમમા આત્મજ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે આ તેમનો અભિપ્રાય મારે આપી જવો આવશ્યક છે તેને વિષે હુ મત આપવા મને તદ્દન અનધિકારી ગણુ છું

પણ રાયચદભાઈને બીજા ધર્મ પ્રત્યે અનાદર નહોતો વેદાત પ્રત્યે પક્ષપાત પણ હતો વેદાતીને તો કવિ વેદાતી જ જણાય મારી સાથે ચર્ચા કરતા મને કોઈ દિવસે તેમણે એવું તો કહ્યુ જ નહિ કે મારે મોક્ષ મેળવવા મારૂ અમુક ધર્મને અવલબવો જોઈએ મારો આચાર વિચારવાનુ જ તેમણે મને કહ્યુ પુસ્તકો કયા વાચવા એ પ્રશ્ન ઉઠતા મારૂ વલણ ને મારા બચપણના સસ્કાર વિચારી તેમણે મને ગીતાજી વાચતો તેમા ઉત્તેજન આપેલુ, અને બીજા પુસ્તકોમા પચીકરણ, મણિરત્નમાલા, યોગવાસિષ્ઠનુ વૈરાગ્યપ્રકરણ, કાવ્યદોહન પહેલો ભાગ, અને પોતાની 'મોક્ષમાળા' વાચવાનુ સૂચવ્યુ હતુ

રાયચદભાઈ ઘણી વેળા કહેતા કે જુદા જુદા ધર્મ એ તો વાડાઓ છે તેમા મનુષ્ય પુરાઈ જાય છે જેણે મોક્ષ મેળવવો એ જ પુરૂષાર્થ માન્યો છે તેને કોઈ ધર્મનુ તિલક પોતાને કપાળે લગાડવાની આવશ્યકતા નથી

સૂતર આવે ત્યમ તું રહે
જ્યમ ત્યમ કરીને હરિને લહે

એ જેમ અખાનુ તેમ રાયચદભાઇનું પણ સૂત્ર હતું ધર્મના ઝઘડાથી તેમને હમેશા કટાળો આવતો. તેમા ભાગ્યે જ પડતા બધા ધર્મોની ખૂબીઓ પૂરી જોઇ જતા ને તે તે ધર્મીની પાસે મૂકતા, દક્ષિણ આફ્રિકાના મારા પત્રવ્યવહારમા પણ મે તેમની પાસેથી એ જ વસ્તુ મેળવી હતી

હું પોતે એમ માનનારો છુ કે સર્વ ધર્મ તે તે ભક્તોની દૃષ્ટિએ સપૂર્ણ જ છે ને સર્વ ધર્મ અન્યની દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ છે સ્વતત્ર રીતે વિચારતા સર્વ ધર્મ પૂર્ણાપૂર્ણ છે અમુક હદ પછી બધા શાસ્ત્રો બધન રૂપે લાગે છે પણ એ તો ગુણાતીતની સ્થિતિ થઈ રાયચદભાઈની દૃષ્ટિએ તો કોઇને પોતાનો ધર્મ છોડવાની આવશ્યકતા નથી, સહુ પોતાના ધર્મમા રહી પોતાની સ્વતત્રતા એટલે મોક્ષ મેળવી શકે છે કેમકે મોક્ષ મેળવવો એટલે સર્વાશે રાગદ્વેષ રહિત થવુ

પરમપદપ્રાપ્તિની ભાવના

(અંતર્ગત)

ગુણશ્રેણીસ્વરૂપ

॥ ૐ ॥

૧ અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?
ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો?
સર્વ સંબંધનું બંધન તીક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પંથ જો? અપૂર્વ૦

૨ સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ હોય જો,
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહી,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ જોય જો અપૂર્વ૦

૩ દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઉપજ્યો બોધ જે,
દેહ ભિન્ન કેવળ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો,
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્રમોહ વિલોકિયે,
વર્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો અપૂર્વ૦

૪ આત્મસ્થિરતા ત્રણ સંક્ષિપ્ત યોગની,
મુખ્યપણે તો વર્તે દેહપર્યંત જો,
ઘોર પરિષહ કે ઉપસર્ગભયે કરી,
આવી શકે નહી તે સ્થિરતાનો અંત જો અપૂર્વ૦

५ સંયમના હેતુથી યોગપ્રવર્તના,
સ્વરૂપલક્ષ જિનઆજ્ઞા આધીન જો,
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમા લીન જો અપૂર્વ૦

૬ પંચ વિષયમા રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો,
દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ને કાળ ભાવ પ્રતિબંધવણ,
વિચરવું ઉદયાધીન પણ વીત લોભ જો અપૂર્વ૦

૭ ક્રોધપ્રત્યે તો વર્તે ક્રોધસ્વભાવતા,
માનપ્રત્યે તો દીનપણાનુ માન જો,
માયાપ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની,
લોભપ્રત્યે નહી લોભ સમાન જો અપૂર્વ૦

૮ બહુ ઉપસર્ગકર્ત્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહી,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન જો
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમા,
લોભ નહી છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો અપૂર્વ૦

૯ નગ્નભાવ, મુંડભાવ સહ અસ્નાનતા,
અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો,
કેશ, રોમ, નખ ,
દ્રવ્યભા અપૂર્વ૦

૧૦ શત્રુ

૧૧ એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમા,
વળી પર્વતમાં વાઘ સિંહ સંયોગ જો,
અડોલ આસન, ને મનમા નહી ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો અપૂર્વ૦

૧૨ ઘોર તપશ્ચર્યામા પણ મનને તાપ નહીં,
સરસ અન્ને નહી મનને પ્રસન્ન ભાવ જો,
રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની,
સર્વે માન્યા પુદ્ગળ એક સ્વભાવ જો. અપૂર્વ૦

૧૩ એમ પરાજય કરીને ચારિતમોહનો,
આવુ ત્યા જ્યા કરણ અપૂર્વ ભાવ જો,
શ્રેણી ક્ષપકતણી કરીને આરૂઢતા,
અનન્ય ચિંતન અતિશય, શુદ્ધસ્વભાવ જો અપૂર્વ૦

૧૪ મોહ સ્વયભૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી,
સ્થિતિ ત્યા જ્યા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન જો,
અંત સમય ત્યા પૂર્ણ સ્વરૂપ વીતરાગ થઈ,
પ્રગટાવું નિજ કેવળજ્ઞાનનિધાન જો અપૂર્વ૦

૧૫ ચાર કર્મ ઘનઘાતી તે વ્યવચ્છેદ જ્યા,
ભવના બીજતણો આત્યંતિક નાશ જો,
સર્વભાવ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા સહ શુદ્ધતા,
કૃતકૃત્ય પ્રભુ વીર્ય અનંત પ્રકાશ જો અપૂર્વ૦

૧૬ વેદનીયાદિ ચાર કર્મ વર્તે જહા,
વળી સીંદરીવત્ આકૃતિ માત્ર જો,
તે દેહાયુષ આધીન જેની સ્થિતિ છે,
આયુષ પૂર્ણે, મટિયે દૈહિક પાત્ર જો. અપૂર્વ૦

૫ સંજમના હેતુથી યોગપ્રવર્તના,
સ્વરૂપલક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો;
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ૦

૬ પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો,
દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ને કાળ ભાવ પ્રતિબંધવણ,
વિચરવું ઉદયાધીન પણ વીતલોભ જો. અપૂર્વ૦

૭ ક્રોધપ્રત્યે તો વર્તે ક્રોધસ્વભાવતા,
માનપ્રત્યે તો દીનપણાનું માન જો;
માયાપ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની,
લોભપ્રત્યે નહીં લોભ સમાન જો. અપૂર્વ૦

૮ બહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન જો
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો. અપૂર્વ૦

૯ નગ્નભાવ, મુંડભાવ સહ અસ્નાનતા,
અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો,
કેશ, રોમ, નખ કે અંગે શૃંગાર નહીં,
દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગ્રંથ સિદ્ધ જો. અપૂર્વ૦

૧૦ શત્રુ મિત્રપ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો,
જીવિત, કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો. અપૂર્વ૦

મોક્ષમાળા (બાલાવબોધ) અનુક્રમણિકા

૧૭, મન, વચન, કાયાને કર્મની વર્ગણા,
છૂટે જહાં સકળ પુદ્ગલ સંબંધ જો;
એવું અયોગિ ગુણસ્થાનક ત્યાં વર્તતું,
મહાભાગ્ય સુખદાયક પૂર્ણ અબંધ જો અપૂર્વ૦

૧૮ એક પરમાણુમાત્રની મળે ન સ્પર્શના,
પૂર્ણ કલંકરહિત અડોલસ્વરૂપ જો,
શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમૂર્તિ અનન્યમય,
અગુરુલઘુ, અમૂર્ત સહજપદરૂપ જો અપૂર્વ૦

૧૯ પૂર્વ પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી,
ઊર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત સુસ્થિત જો,
સાદિ અનંત અનંત સમાધિ-સુખમાં
અનંત દર્શન, જ્ઞાન અનંત સહિત જો અપૂર્વ૦

૨૦ જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રીભગવાન જો,
તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે ?
અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો અપૂર્વ૦

૨૧ એહ પરમપદપ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં,
ગજાવગર ને હાલ મનોરથરૂપ જો,
તોપણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો
પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તે જ સ્વરૂપ જો અપૂર્વ૦

મોક્ષમાળા (બાલાવબોધ) અનુક્રમણિકા

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

પ્રણીત

ભાવનાબોધ

ભાવનાબોધ*

દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાસ્વરૂપદર્શન

ખરું સુખ શામાં છે?

ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્જ્વળ આત્માઓનો સ્વતઃ વેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવવું એ છે. બાહ્ય દૃષ્ટિથી જ્યાં સુધી ઉજ્જ્વળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાંસુધી તે કથનની સિદ્ધતા ક્વચિત્ દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે, એ નિઃસંશય છે.

---

*સામાન્યતત્ત્વ દર્શાવવા માટે દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાસ્વરૂપદર્શક 'ભાવનાબોધ' નામના પુસ્તકની યોજના શ્રીમદે ૧૬ વર્ષની વયે કરેલી જે તે સમયની વૈરાગ્યધારા અને આત્મજાગૃતિનો કંઈક આભાસ આપે છે.—સંયોજક મ. ર.

અમે આ 'ભાવનાબોધ'નો વિષય પ્રથમાવૃત્તિ પ્રમાણે મુદ્રિત કરાવીશું. આવૃત્તિ ચોથી—બાળબોધ લિપિની આવૃત્તિ બીજી—જે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદ મહેતાએ સંશોધિત કરી છે તેમાં તેમણે કેટલેક ઠેકાણે ભાષા શૈલીમાં ફેરફાર કર્યો છે, જો કે તેમ કરતાં મૂળ આશય કાયમ રાખ્યા છે. આ ફેરફાર શ્રીમદની ૧૬ વર્ષની વયના ક્ષયોપશમ અને ભાષા સૂચવવા અર્થે અમે આ આવૃત્તિમાં આપ્યો નથી.

'મોક્ષમાળા'ની બીજી આવૃત્તિ જે શ્રીમદના અસ્વાસ્થ્ય સમયે છપાતી હતી તે તેમની (શ્રીમદની) દૃષ્ટિ તળે તે વખતે નીકળી ગયેલ, અને તેમાં જે સુધારો વધારો તેમણે કરાવેલ તે અમે નીચે ટિપ્પણમાં દ્વિ૦ આ૦ પાઠ૦ (દ્વિતીય આવૃત્તિ પાઠ ૩૨) તરીકે આપીશું—સંયોજક હે રા.

એક નાનામાં નાના જન્તુથી કરીને એક મદોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળા પ્રાણીઓ, માનવીઓ અને દેવ દાનવીઓ એ સઘળાની સ્વાભાવિક ઈચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે, એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં રહે છે, પરંતુ વિવેકબુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે તેઓ સંસારમાં નાનાપ્રકારનાં સુખનો આરોપ કરે છે અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળા વિરલા માનવીઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યાં છે જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અનંતશોક, અનંતભય છે તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે વા નથી જ આમ હોવાથી તેની અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતા નથી સંસારના પ્રત્યેક સુખવડે વિરાજિત રાજેશ્વર છતા પણ સત્યતત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાનંદ માની સત્ય મનવીરતાથી અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે —

भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्भयं,
माने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे तरुण्या भयं
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतान्ताद्भयं,
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयम्

ભાવાર્થ —ભોગમાં રોગનો ભય છે કુળને પડવાનો ભય છે લક્ષ્મીમાં રાજાનો ભય છે માનમાં દીનતાનો ભય છે બળમાં શત્રુનો ભય છે રૂપથી સ્ત્રીને ભય છે, શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે, ગુણમાં ખળનો ભય છે અને કાયાપર કાળનો ભય છે એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે, માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે !!!

મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય એટલે સઘળા

ઉજ્જવળ આત્માઓ સેવ માન્ય રાખે તેવુ છે એમાં આખા તત્ત્વ જ્ઞાનનુ દોહન કરવા એમણે સકળ તત્ત્વવેત્તાઓના સિદ્ધાંતરહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી-સસારશોકનુ તાદશ્ય ચિત્ર આપ્યુ છે એણે જે જે વસ્તુઓપર ભયની છાયા પ્રદર્શ કરી તે તે વસ્તુ સસારમાં મુખ્ય સુખરૂપે મનાઈ છે સસારનુ સર્વોત્તમ સાહિત્ય જે ભોગ તે તો રોગનુ ધામ ઠર્યું, મનુષ્ય ઉચ્ચ કુળથી સુખ માને તેવુ છે ત્યાં પડતીનો ભય દેખાડ્યો સસારચક્રમાં વ્યવહારનો ઠાઠ ચલાવવાને દડરૂપ લક્ષ્મી તે રાજા ઈત્યાદિકના ભયથી ભરેલી છે, કોઈપણ કૃત્ય કરી યશકીર્તિથી માન પામવુ કે માનવુ એવી સસારના પામર જીવોની અભિલાષા છે તો ત્યાં મહા દીનતા ને કગાલ્યતનો ભય છે બળ-પરાક્રમથી પણ એવા જ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ ચહાવુ રહ્યુ છે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યો છે, રૂપ-કાંતિ એ ભોગીને મોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ કરનારી સ્ત્રીયો નિરતર ભય વાળી જ છે, અનેક પ્રકારે ગુથી કાઢેલી શાસ્ત્રજાળ તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે કોઈ પણ સાસારિક સુખનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જે આનદ લેખાય છે, તે ખળ મનુષ્યની નિંદાને લીધે ભયાન્વિત છે જેમાં અનત પ્રિયતા રહી છે એવી કાયા તે એક સમયે કાળરૂપ સિહના મુખમાં પડવાના ભયથી ભરી છે આમ સસારના મનોહર પણ ચપળ સાહિત્યો ભયથી ભર્યાં છે વિવેકથી વિચારતાં જ્યાં ભય છે ત્યાં કેવળ શોક જ છે જ્યાં શોક હોય ત્યાં સુખનો અભાવ છે અને જ્યાં સુખનો અભાવ રહ્યો છે ત્યા તિરસ્કાર કરવો યથોચિત છે

યોગીદ્ર ભર્તૃહરિ એક જ એમ કહી ગયો છે તેમ નથી કાળાનુસાર સૃષ્ટિના નિર્માણસમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ ભર્તૃહરિ સમાન અને ભર્તૃહરિથી કનિષ્ઠ એવા અસખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા છે એવો કોઈ કાળ કે આર્યદેશ નથી કે જેમા કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનુ ઉપજવુ થયું નથી એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સસારસુખની હરેક સામ-

અને શોકરૂપ ગણાવી છે જો એમના અગાધ વિવેકનુ પરિણામ છે, વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શંકર ગૌતમ પાતંજલિ કપિલ અને યુવરાજ શુદ્ધોદને પોતાના પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જ ઉપદેશ્યુ છે તેનું રહસ્ય નીચેના શબ્દોમાં કઈક આવી જાય છે

' અહો લોકો ! સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો ! ઉપયોગ કરો ! ! '

એમ ઉપદેશવામા એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોકથી મુક્ત કરવાનો હતો એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાખવાયોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરના વચન સર્વ સ્થળે એ જ છે કે, સસાર એકાંત અને અનંત શોકરૂપ તેમજ દુખપ્રદ છે અહો ભવ્ય લોકો ! એમાં મધુરી મોહિની ન આણતાં એથી નિવૃત્ત થાઓ ! નિવૃત્ત થાઓ ! !

મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી એમના સઘળા પ્રવચનોમા એમણે એ જ પ્રદર્શિત કર્યું છે તેમ તેવુ સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યુ છે કંચનવર્ણી કાયા, યશોદા જેવી રાણી અઢળક સામ્રાજ્યલક્ષ્મી અને મહા પ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ છતા તેની મોહિનીને ઉતારી દઈ જ્ઞાનદર્શનયોગ પરાયણ થઈ એમણે જે અદ્ભુતતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે એનું એ જ રહસ્ય પ્રકાશ કરતાં પવિત્ર 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર'માં આઠમા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કપિલ કેવળીની સમીપે તત્ત્વાભિલાષીના મુખકમળથી મહાવીર કહેવરાવે છે —

> अधुवे असासयम्मि ससारम्मि दुक्खपउराए
> किं नाम होज्ज तं कम्मयं जेणाहं दुग्गइं न गच्छेज्जा

અધ્રુવ અને અશાશ્વત સસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુ ખ છે હુ એવી શુ કરણી કરુ કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જાઉ ?' એ ગાથામાં એ ભાવથી પ્રશ્ન થતાં કપિલમુનિ પછી આગળ ઉપદેશ ચલાવે છે —

'અધ્રુવે અશાસયમિ'—આ મહદ્ તત્ત્વજ્ઞાનપ્રસાદીભૂત વચનો પ્રતિમુક્ત યોગીશ્વરના સતત વૈરાગ્યવેગનાં છે અતિ બુદ્ધિશાળીને સંસાર પણ ઉત્તમરૂપે માન્ય રાખે છે છતાં, તે બુદ્ધિશાળીઓ તેનો ત્યાગ કરે છે, એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્તુતિપાત્ર ચમત્કાર છે એ અતિ મેધાવિયો અંતે પુરુષાર્થની સ્ફુરણા કરી મહાયોગ સાધી આત્માના તિમિરપટને ટાળે છે સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી, પરંતુ એ સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઈ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી આ જ કારણથી સર્વજ્ઞ મહાવીરના વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય છે મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થયા છે તેમણે નિસ્પૃહતાથી ઉપદેશ આપીને જગતહિતૈષીની પદ્વિ પ્રાપ્ત કરી છે

સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે સંસારત્યાગ, શમ, દમ દયા, શાંતિ ક્ષમા, ધૃતિ અપ્રભુત્વ, ગુરુજનનો વિનય, વિવેક નિસ્પૃહતા, બ્રહ્મચર્ય, સમ્યકત્વ અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું, ક્રોધ, લોભ, માન, માયા અનુરાગ અણરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ એ સઘળાનો ત્યાગ કરવો આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે નીચેના બે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે

'પ્રભુ ભજો નીતિ સજો, પરઠો પરોપકાર'

ખરે! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે એ ઉપદેશ આપવામાં કોઈએ કોઈ પ્રકારની અને કોઈએ કોઈ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવી છે એ સઘળા ઉદ્દેશે તો સમતુલ્ય દૃશ્ય થાય તેવું છે પરંતુ સૂક્ષ્મ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવત તે સિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદ્વીનો ધણી થઈ પડે છે નિવૃત્તિને માટે જે જે વિષયો પૂર્વે

જણાવ્યા તે તે વિષયોનું ખરું સ્વરૂપ સમજીને સર્વાંશે મંગળમયરૂપે બોધવામાં એ રાજપુત્ર વધી ગયો છે એ માટે એને અનંત ધન્યવાદો છાજે છે!

એ સઘળા વિષયોનું અનુકરણ કરવાનું શું પ્રયોજન વા શું પરિણામ? એનો નિવેડો હવે લઈએ સઘળા ઉપદેશો એમ કહેતા આવ્યા છે કે એનું પરિણામ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી, અને પ્રયોજન દુઃખની નિવૃત્તિ એ જ માટે સર્વ દર્શનમાં સામાન્યરૂપે મુક્તિને અનુપમ શ્રેષ્ઠ કહી છે 'સૂત્રકૃતાંગ' દ્વિતીયાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની ચોવીશમી ગાથાના ત્રીજા ચરણમાં કહ્યું છે કે—

'निव्वाणसेट्ठा जह सव्वधम्मा'

બધાય ધર્મમાં મુક્તિને શ્રેષ્ઠ કહી છે

સારાંશ મુક્તિ એટલે સંસારના શોકથી મુક્ત થવું તે પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિક અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી જેમાં પરમસુખ અને પરમાનંદનો અખંડ નિવાસ છે, જન્મ મરણની વિટંબનાનો અભાવ છે શોકનો ને દુઃખનો ક્ષય છે એવા એ વિજ્ઞાની વિષયનું વિવેચન અન્ય પ્રસંગે કરીશું

આ પણ વિના વિવાદે માન્ય રાખવું જોઈએ કે, તે અનંત શોક અને અનંત દુઃખની નિવૃત્તિ એના એ જ સાંસારિક વિષયથી નથી રુધિરથી રુધિરનો ડાઘ જતો નથી પણ જળથી તેનો અભાવ છે તેમ શૃંગારથી વા શૃંગારમિશ્રિતધર્મથી સંસારની નિવૃત્તિ નથી એ જ માટે વૈરાગ્યજળનું આવશ્યકપણું નિઃસંશય ઠરે છે અને એ જ માટે વીતરાગનાં વચનમાં અનુરક્ત થવું ઉચિત છે નિદાન એથી વિષયરૂપ વિષનો જન્મ નથી પરિણામે એ જ મુક્તિનું કારણ છે એ વીતરાગ સર્વજ્ઞના વચનને વિવેકબુદ્ધિથી શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી હે માનવી! આત્માને ઉજ્જવળ કર.

પ્રથમ દર્શન

વૈરાગ્ય બોધિની કેટલીક ભાવનાઓ એમાં ઉપદેશીશું વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદ્રઢતા થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે

૧ અનિત્યભાવના — શરીર વૈભવ, લક્ષ્મી કુટુબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે જીવનો મૂળધર્મ અવિનાશી છે, એમ ચિતવવુ તે પહેલી અનિત્યભાવના

૨ અશરણભાવના — સસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી માત્ર એક શુભ ધર્મનુ જ શરણ સત્ય છે એમ ચિતવવુ તે બીજી અશરણભાવના

૩ સસારભાવના — આ આત્માએ સસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે એ સસારી જજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ? એ સસાર મારો નથી, હું મોક્ષમયી છું એમ જે ચિતવવુ તે ત્રીજી સસારભાવના

૪ એકત્વભાવના — આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે એકલો જશે પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે અત કરણથી એમ ચિતવવુ તે ચોથી એકત્વભાવના

૫ અન્યત્વભાવના — આ સસારમાં કોઈ કોઈનુ નથી એમ ચિંતવવુ તે પાંચમી અન્યત્વભાવના

૬ અશુચિભાવના — આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનુ નિવાસ ધામ છે એ શરીરથી હું ન્યારો છુ, એમ ચિતવવુ તે છઠ્ઠી અશુચિભાવના

૭ આશ્રવભાવના — રાગ દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિતવવુ તે સાતમી આશ્રવભાવના

૮ સંવરભાવના—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તમાન થઈને જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહી તે આઠમી સંવરભાવના

૯ નિર્જરાભાવના—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના

૧૦ લોકસ્વરૂપભાવના—ચૌદરાજલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧ બોધદુર્લભભાવના—સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્રસર્વવિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગીયારમી બોધદુર્લભભાવના

૧૨ ધર્મદુર્લભભાવના—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધશાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના

એમ મુક્તિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે તે વૈરાગ્યને દૃઢ કરનારી બાર ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શનતર્ગત વર્ણવીશું કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમાં વહેંચી નાખી છે કેટલીક ભાવનાઓ માટે અમુક પ્રસંગની અગત્ય છે એથી તે વિસ્તારી નથી

પ્રથમ ચિત્ર

અનિત્યભાવના

ઉપજાતિ

વિદ્યુત લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ આયુષ્ય તે તો જળના તરંગ,
પુરંદરી ચાપ અનંગ રંગ શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ !

વિશેષાર્થ—લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે વીજળીનો ચમકારો

જેમ થઈને ઓસરવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે આયુષ્ય પાણીના મોજાં જેવું છે પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતા ઇંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે જેમ ઈંદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર ફળીભૂત થઈ જરાવયમાં જતા રહે છે ટુંકમાં હે જીવ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે એમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાચવું? તાત્પર્ય એ સઘળાં ચપળ અને વિનાશી છે, તું અખંડ અને અવિનાશી છે, માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર!

દૃષ્ટાંત —એ અનિત્ય અને સ્વપ્નવત્ સુખપર એક દૃષ્ટાંત કહીએ છીએ. પામર ભીખારી જંગલમાં ભટકતો હતો ત્યાં તેને ભૂખ લાગી, એટલે તે બિચારો લથડીઆં ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી તેના કાલાવાલાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ તેને ઘરમાંથી જમતા વધેલું મિષ્ટાન્ન ભોજન આણી આપ્યું ભોજન મળવાથી ભીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો ત્યાં જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ પોતાનો અતિ જૂનો થયેલો [એવો] પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો, એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી, અને એક બાજુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો રાજી રાજી થતા એણે તે ભોજન ખાઈને પુરું કર્યું ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો ભોજનના મદથી જરાવારમાં તેની આંખો મિંચાઈ ગઈ નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું પોતે જાણે મહા રાજરીદ્ધિને પામ્યો છે, સુંદર

વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યા છે, દેશ આખામાં પોતાના વિજયનો ડંકો વાગી ગયો છે સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે આજુબાજુ છડીદારો ખમા! ખમા! પોકારે છે એક રમણીય મહેલમાં સુંદર પલંગપર તેણે શયન કર્યું છે, દેવાંગના જેવી સ્ત્રીઓ તેના પગ ચાંપે છે પંખાથી એક બાજુએથી પંખાનો મંદમંદ પવન ઢોળાય છે એવા સ્વપ્નમાં તેનો આત્મા ચઢી ગયો તે સ્વપ્નના ભોગ લેતાં તેનાં રોમ ઉલ્લસી ગયાં એવામાં મેઘ મહારાજા ચઢી આવ્યા વીજળીના ઝબકારા થવા લાગ્યા સૂર્યદેવ વાદળાંથી ઢંકાઈ ગયો, સર્વત્ર અંધકાર પથરાઈ ગયો મૂશળધાર વર્ષાદ થશે એવું જણાયું અને એટલામાં ગાજવીજથી એક પ્રબળ કડાકો થયો કડાકાના અવાજથી ભય પામીને તે પામર ભીખારી બિચારો જાગી ગયો જુએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે, જ્યાં ફાટીતુટી ગોદડી પડી હતી ત્યાં જ તે પડી છે પોતે જેવાં મલીન અને ગોખ જાળીવાળા કપડાં ધારણ કર્યાં હતાં તેવાં ને તેવાં શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો બિરાજે છે નથી તલભાર વધ્યું કે નથી જવભાર ઘટ્યું નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી નથી તે મહેલ કે નથી તે પલંગ, નથી તે ચામરછત્ર ધરનાર કે નથી તે છડીદારો નથી તે સ્ત્રીઓ કે નથી તે વસ્ત્રાલંકારો નથી તે પંખા કે નથી તે પવન નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા નથી તે સુખવિલાસ કે નથી તે મદોન્મત્તતા ભાઈ તો પોતે જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો સ્વપ્નામાં મેં મિથ્યા આડંબર દીઠા તેથી આનંદ માન્યો એમાંનું તો અહીં કશુએ નથી સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને તેનું પરિણામ જે ખેદ તે હું ભોગવું છઉં એમ એ પામર જીવ પશ્ચાતાપમાં પડી ગયો

પ્રમાણશિક્ષા —સ્વપ્નામાં જેમ તે ભીખારીએ સુખસ

મુતાય દીઠા ભોગવ્યા અને આનંદ માન્યો, તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસારના સ્વપ્નવત્ સુખસમુદાયને મહાનંદરૂપ માની બેઠા છે. જેમ તે સુખસમુદાય જાગૃતિમાં તે ભીખારીને મિથ્યા જણાયા, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી જાગૃતિવડે સંસારના સુખ તેવા જણાય છે સ્વપ્નાના ભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ તે ભીખારીને શોકની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ પામર ભવ્યો સંસારમાં સુખ માની બેસે છે અને ભોગવ્યા તુલ્ય ગણે છે, પણ તે ભીખારીની પેઠે પરિણામે ખેદ પશ્ચાતાપ અને અધોગતિને પામે છે સ્વપ્નની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી, તેમ સંસારની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી બન્ને ચપળ અને શોકમય છે આવું વિચારી બુદ્ધિમાન્ પુરુષો આત્મશ્રેયને શોધે છે[૧]

દ્વિતીય ચિત્ર

અશરણભાવના

ઉપજાતિ

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી; અનાથ એકાંત સનાથ થાશે એના વિના કોઈ ન બાહ્ય સ્હાશે.

વિશેષાર્થ — સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર દેવે નિસ્પૃહતાથી બોધેલો ધર્મ ઉત્તમ શરણરૂપ જાણીને મન, વચન અને કાયાના પ્રભાવવડે હે ચેતન! તેને તું આરાધ્ય આરાધ્ય તું કેવળ અનાથરૂપ છો તે સનાથ થઈશ એના વિના ભવાટવિભ્રમણમાં તારી બાંહ્ય કોઈ સહાનાર નથી

જે આત્માઓ સંસારનાં માયિક સુખને કે અવદર્શનને શરણરૂપ માને તે અધોગતિ પામે તેમ જ સદૈવ અનાથ રહે એવો બોધ

૧ ઈતિ શ્રી 'મોક્ષમાળા' અથવા પ્રથમ દર્શનનું પ્રથમ ચિત્ર 'અનિત્ય ભાવના' એ વિષયપર સદૃષ્ટાંત વૈરાગ્યોપદેશાર્થ સમાપ્ત થયું ।૦।

કરનારું ભગવાન અનાથી મુનિનું ચરિત્ર પ્રારંભીએ છીએ એથી અશરણભાવના સુદૃઢ થશે

દૃષ્ટાંત —અનેક પ્રકારની સિદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેણિક નામે રાજા અશ્વક્રીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકળી પડ્યો વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં નાના પ્રકારની કોમળ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં, નાના પ્રકારનાં ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું નાના પ્રકારનાં જળનાં ઝરણ ત્યાં વહેતાં હતાં ટૂંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું તે વનમાં એક ઝાડ તળે મહાસમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલો દીઠો એનું રૂપ જોઈને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો ઉપમારહિત રૂપથી વિસ્મય થઈને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે! એનું કેવું મનોહર રૂપ છે! એની કેવી અદ્ભુત સૌમ્યતા છે! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે! આના અંગથી વૈરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે! આ સંયતિ કેવું નિર્ભય નમ્રપણું ધરાવે છે! એ ભોગથી કેવો વિરક્ત છે! એમ ચિંતવતો ચિંતવતો મુદિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રદક્ષિણા દઈને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે શ્રેણિક બેઠો પછી બે હાથની અંજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું કે ' હે આર્ય! તમે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય એવા તરુણ છો ભોગવિલાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે સંસારમાં નાના પ્રકારનાં સુખ રહ્યાં છે ઋતુ ઋતુના કામભોગ જળ સંબંધીના વિલાસ તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીઓનાં મુખવચનનું મધુરું શ્રવણ છતાં એ સઘળાંઓનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમાં તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનું શું કારણ? તે મને અનુગ્રહથી કહો " રાજાનાં આવાં વચન સાંભળીને મુનિએ

કહ્યું "હે રાજા ! હું અનાથ હતો. મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર કરુણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહીં એ કારણ મારા અનાથીપણાનું હતું. '

શ્રેણિક મુનિના ભાષણથી સ્મિત હસીને બોલ્યો. "તમારે મહારીદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય ? જો, કોઈ નાથ નથી તો હું થઉં છઉં. હે ભયત્રાણ ! તમે ભોગ ભોગવો. હે સંયતિ ! મિત્ર, જ્ઞાતિએ કરીને દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યભવ સુલભ કરો !' અનાથીએ કહ્યું ' અરે શ્રેણિક રાજા ! તું પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શું થઈશ ? નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાંથી બનાવે ? અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાંથી આપે ? અજ્ઞ તે વિદ્વતા ક્યાંથી દે ? વંધ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે ? જ્યારે તું પોતે અનાથ છે ત્યારે મારો નાથ ક્યાંથી થઈશ ?" મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આકુળ અને અતિ વિસ્મિત થયો. કોઈ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી તે વચનનું યતિમુખથી શ્રવણ થયું એથી તે શંકિત થયો અને બોલ્યો હું અનેક પ્રકારના અશ્વનો ભોગી છઉં. અનેક પ્રકારના મદોન્મત્ત હાથીઓનો ધણી છઉં, અનેક પ્રકારની સૈન્યા મને આધીન છે. નગર, ગ્રામ, અંતઃપુર અને ચતુષ્પાદની મારે કંઈ ન્યૂનતા નથી. મનુષ્ય સંબંધી સઘળા પ્રકારના ભોગ હું પામ્યો છઉં, અનુચરો મારી આજ્ઞાને રૂડી રીતે આરાધે છે. પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર છે, અનેક મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે. આવો હું મહાન છતાં અનાથ કેમ હોઉં ? રખે હે ભગવન્ ! તમે મૃષા બોલતા હો." મુનિએ કહ્યું: "હે રાજા ! મારું કહેવું તું ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી. હવે હું જેમ અનાથ થયો, અને જેમ મેં સંસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છઉં, તે એકાગ્ર અને સાવધાન ચિત્તથી સાંભળ. સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે- '

કૌશંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારની

જારેલી એક સુંદર નગરી કે ત્યાં રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો હે મહારાજ! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ આખે શરીરે અગ્નિ બળવા મંડી શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો મારુ મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુખવા લાગ્યુ વજ્રના પ્રહાર સરીખી બીજાને પણ રૌદ્ર ભય ઉપજાવનારી એવી તે દારુણ વેદનાથી હુ અત્યંત શોકમાં હતો સંખ્યાબંધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આવ્યા અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા પણ તે વૃથા ગયા એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદ્યરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં, એ જ હે રાજા! મારુ અનાથપણુ હતુ મારી આંખની વેદના ટાળવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માડ્યુ પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટળી નહી, હે રાજા! એ જ મારુ અનાથપણુ હતું મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુખાર્ત થઈ, પરતુ તે પણ મને તે દરદથી મૂકાવી શકી નહી એ જ હે રાજા! મારુ અનાથપણુ હતું એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચુક્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહિ હે રાજા! એ જ મારૂ અનાથપણુ હતુ એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠ ભગિનિઓથી મારુ તો દુખ ટળ્યુ નહી હે મહારાજા! એ જ મારુ અનાથપણું હતુ મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા મારા પર અનુરક્ત અને પ્રેમવતી હતી તે આંસુ ભરી મારુ હૈયુ પલાળતી હતી તેણે અન્ન પાણી અને નાના પ્રકારનાં અઘોલણ ચુવાદિક સુગધી પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારનાં ફૂલ ચદનાદિનાં જાણિતા અજાણિતા વિલેપન કર્યા છતા હું તે વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી એ જ હે મહારાજા! મારુ અનાથપણુ હતુ એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહિ

એ વેળા પુન પુન મે અસહ્ય વેદના ભોગવી પછી હું પ્રપંચી સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર જો આ મહા વિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થકે તો ખતી, દતી અને નિરારંભી પ્રવ્રજ્યાને ધારણ કરુ, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજા ! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ અને હું નિરોગી થયો માત, તાત સ્વજન, બંધવાદિકને પૂછીને પ્રભાતે મે મહા ક્ષમાવંત-ઈંદ્રિયને નિગ્રહ કરવાવાળુ, આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણગારત્વ ધારણ કર્યું

હે શ્રેણિક રાજા ! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છુ તું જે શંકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે એમ આખુ જગત્-ચક્રવર્તી પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે જ્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં અનાથતા છે માટે હું કહું છઉં તે કથન તું મનન કરી જજે નિશ્ચય માનજે કે આપણો આત્મા જ દુખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે આપણો આત્મા જ કૂર શાલ્મલી વૃક્ષનાં દુખનો ઉપજાવનાર છે આપણો આત્મા જ વંછિત વસ્તુરૂપી દુધની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયના સુખનો ઉપજાવનાર છે, આપણો આત્મા જ નંદનવનની પેઠે આનંદકરી છે આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે આપણો આત્મા જ દુખોપાર્જન કરનાર છે આપણો આત્મા જ મિત્ર, ને આપણો આત્મા જ વૈરી છે આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્મા જ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો શ્રેણિક રાજા બહુ સંતોષ પામ્યો બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો કે " હે ભગવન્ ! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યુ હે મહર્ષિ ! તમે સનાથ તમે સબંધવ અને તમે સધર્મ છો તમે સર્વ અનાથના

નાથ છો હે પવિત્ર સયંત! હું તમને ક્ષમાવું છું તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું ધર્મધ્યાનમાં વિઘ્ન કરવાવાળું ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું મેં તમને હે મહાભાગ્યવંત! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું " એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષકેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો

પ્રમાણશિક્ષા —અહો ભવ્યો! મહામુનિ મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહાયશવંત મહાનિર્ગ્રંથ અને મહાશ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના રાજાને પોતાના વિતક ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે! અશરણભાવના સિદ્ધ કરે છે મહામુનિ અનાથીએ સહન કર્યાં તુલ્ય વા એથી અતિ વિશેષ અસહ્ય દુઃખ અનંત આત્માઓ સામાન્ય દૃષ્ટિથી ભોગવતા દેખાય છે, તત્સંબંધી તમે કિંચિત્ વિચાર કરો! સંસારમાં છવાઈ રહેલી અનંત અશરણતાનો ત્યાગ કરી સત્ શરણરૂપ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલને સેવો અંતે એ જ મુક્તિના કારણરૂપ છે જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે! સનાથ થવા પુરુષાર્થ કરવો એ જ શ્રેય છે![1]

તૃતીય ચિત્ર

એકત્વભાવના

ઉપજાતિ

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે એકત્વ એથી નયસુજ્ઞ ગોતે

વિશેષાર્થ —શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા રોગાદિક જે ઉપ...

---

[1] ઇતિ શ્રી મોક્ષમાળા ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનમાં દ્વિતીય ચિ... અશરણ ભાવનાના ઉપદેશાર્થે મહાનિર્ગ્રંથનું ચરિત્ર પરિપૂર્ણતા પામ્યું

થાય છે તે સ્નેહી, કુટુંબી જાયા કે પુત્ર કોઈથી લઈ શકાતા નથી એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોતે જ ભોગવે છે એમાં કોઈપણ ભાગીદાર થતું નથી તેમજ પાપ પુણ્યાદિ સઘળા વિપાકો આપણો આત્મા જ ભોગવે છે એ એકલો આવે છે, એકલો જાય છે એવું સિદ્ધ કરીને વિવેકને ભલી રીતે જાણવાવાળા પુરુષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે

દૃષ્ટાંત —મહાપુરુષના તે ન્યાયને અચળ કરનાર નમિરાજર્ષિ અને શક્રેંદ્રનો વૈરાગ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગળ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ નમિરાજર્ષિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા સ્ત્રી પુત્રાદિકથી વિશેષ દુ:ખનો સમૂહ પામ્યા નહોતા છતાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિછાનવામાં રાજેશ્વરે કિંચીત્ વિભ્રમ કર્યો નથી શક્રેંદ્ર પ્રથમ નમિરાજર્ષિ જ્યાં નિવૃત્તિમાં વિરાજ્યા છે ત્યાં વિપ્રરૂપે આવીને પરીક્ષા નિમિત્તે પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે છે —

વિપ્ર —હે રાજા! મિથિલા નગરીને વિષે આજે પ્રબળ કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો છે હૃદયને અને મનને ઉદ્વેગકારી વિલાપના શબ્દોથી રાજમંદિર અને સામાન્ય ઘર છવાઈ ગયાં છે માત્ર તારી દીક્ષા એ જ એ સઘળાનાં દુ:ખનો હેતુ છે પરના આત્માને જે દુ:ખ આપણાથી ઉત્પન્ન થાય તે દુ:ખ સંસાર-પરિભ્રમણનું કારણ ગણીને તું ત્યાં જા ભોળો ન થા

નમિરાજ —(ગૌરવ ભરેલાં વચનોથી) હે વિપ્ર! તું જે કહે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે મિથિલા નગરીમાં એક બગીચો હતો તેની મધ્યમાં એક વૃક્ષ હતું શીતળ છાયાથી કરીને તે રમણીય હતું, પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી તે સહિત હતું, નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓને તે લાભદાયક હતું વાયુના હલાવવા થકી તે વૃક્ષમાં રહેનારાં પંખીઓ દુ:ખાર્ત્ત ને શરણરહિત થવાથી આક્રંદ કરે છે વૃક્ષ પોતાને માટે થઈને જ તે વિલાપ કરતાં નથી પોતાનું સુખ ગયું એ માટે થઈને તેઓ શોકાર્ત્ત છે

વિપ્ર —પણ આ જો ! અગ્નિ ને વાયુના મિશ્રથી તારું નગર, તારું અંતઃપુર, અને મંદિરો બળે છે માટે ત્યાં જા અને તે અગ્નિને શાંત કર

નમિરાજ —હે વિપ્ર ! મિથિલા નગરીના, તે અંતઃપુરના અને તે મંદિરોના દાઝવાથી મારું કંઈ પણ દાઝતું નથી જેમ સુખોત્પત્તિ છે તેમ હું વર્તું છું એ મંદિરાદિકમાં મારું અલ્પ માત્ર પણ નથી મેં પુત્ર, સ્ત્રી આદિના વ્યવહારને છાંડ્યો છે મને એમાંનું કંઈ પ્રિય નથી અને અપ્રિય પણ નથી

વિપ્ર —પણ હે રાજા ! તારી નગરીને સઘન કિલ્લો કરાવીને, પોળ કોઠા અને કમાડ ભોગળ કરાવીને અને શતઘ્ની ખાઈ કરાવીને ત્યાર પછી જજે

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે) હે વિપ્ર ! હું શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપી નગરી કરીને સમ્વરૂપી ભોગળ કરીને ક્ષમારૂપી શુભ ગઢ કરીશ, શુભ મનોયોગરૂપ કોઠા કરીશ વચનયોગરૂપ ખાઈ કરીશ કાયા યોગરૂપ શતઘ્ની કરીશ પરાક્રમરૂપી ધનુષ્ય કરીશ ઈર્યાસમિતિરૂપ પણચ કરીશ ધીરજરૂપ કમાન સહાવાની મુઠી કરીશ, સત્યરૂપ ચાપવડે કરીને ધનુષ્યને બાંધીશ તપરૂપ બાણ કરીશ કર્મરૂપી વૈરીની સેનાને ભેદીશ લૌકિક સંગ્રામની મને રુચી નથી હું માત્ર તેવા ભાવસંગ્રામને ચાહું છું

વિપ્ર —(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે રાજા ! શિખરબંધ ઊંચા આવાસ કરાવીને, મણિકંચનમય ગવાક્ષાદિ મૂકાવીને તળાવમાં ક્રીડા કરવાના મનોહર મહાલય કરાવીને પછી જજે

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે) તેં જે જે પ્રકારના આવાસ ગણાવ્યા તે તે પ્રકારના આવાસ મને અસ્થિર અને અશાશ્વત જણાય છે માર્ગના ઘરરૂપ જણાય છે તે માટે જ્યાં સ્વધામ છે, જ્યાં શાશ્વતતા છે, અને જ્યાં સ્થિરતા છે ત્યાં હું નિવાસ કરવા ચાહું છું.

વિપ્ર —(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રીય શિરોમણિ ! અનેક પ્રકારના તસ્કરના ઉપદ્રવને ટાળીને, નગરીનુ એ દ્વારે કલ્યાણ કરીને તુ જજે

નમિરાજ —હે વિપ્ર ! અજ્ઞાનવંત મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દે છે ચોરીના નહી કરનાર જે શરીરાદિક પુદ્ગલ તે લોકને વિષે બંધાય છે અને ચોરીનો કરનાર જે ઇંદ્રિયવિકાર તેને કોઈ બંધન કરી શકતુ નથી તો પછી એમ કરવાનુ શુ અવશ્ય ?

વિપ્ર —હે ક્ષત્રીય ! જે રાજાઓ તારી આજ્ઞા અવલંબન કરતા નથી અને જે નરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્તે છે તેને તુ તારે વશ કરીને પછી જજે

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે૦) દશ લાખ સુભટને સંગ્રામને વિષે જીતવા એ દુર્લભ ગણાય છે તોપણ એવા વિજય કરનાર પુરુષો અનેક મળી આવે પણ એક સ્વાત્માને જીતનાર મળનાર અત્યંત દુર્લભ છે તે દશ લાખ સુભટથી વિજય મેળવનાર કરતા એક સ્વાત્માને જીતનાર પુરુષ પરમોત્કૃષ્ટ છે આત્મા સંઘાતે યુદ્ધ કરવુ ઉચિત છે બહિર યુદ્ધનુ શુ પ્રયોજન છે ! જ્ઞાનરૂપ આત્મા વડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે પાચે ઇંદ્રિયોને ક્રોધને માનને માયાને તેમજ લોભને જીતવાં દોહ્યલાં છે જેણે મનોયોગાદિક જીત્યુ તેણે સર્વ જીત્યુ

વિપ્ર —(હેતુ કારણ પ્રે૦) સમર્થ યજ્ઞ કરી શ્રમણ તપસ્વી બ્રાહ્મણાદિકને ભોજન આપી સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોજ્ઞ ભોગ ભોગવી હે ક્ષત્રીય ! તું ત્યાર પછી જજે

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે૦) મહીને મહીને જો દશ લાખ ગાયનાં દાન દે તો પણ તે દશ લાખ ગાયના દાન કરતાં સંયમ ગ્રહણ કરી સંયમને આરાધે છે તે તે કરતા વિશેષ મંગળ પ્રાપ્ત કરે છે

વિપ્ર —નિર્વાહ કરવા માટે ભિક્ષાથી સુશીલ પ્રવ્રજ્યામાં અસહ્ય પરિશ્રમ વેઠવો પડે છે તેથી તે પ્રવ્રજ્યા ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રવ્રજ્યામાં

રુચિ થાય છે, માટે એ ઉપાધિ ટાળવા તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પૌષધાદિવ્રતમાં તત્પર હોજે હે મનુષ્યના અધિપતિ! હું ઠીક કહું છું

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર! બાલ અવિવેકી જેમ તેવા ઉગ્ર તપ કરે પરંતુ સમ્યક્શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકાદ કળા તે સોળ કળા જેવી કેમ મણાય?

વિપ્ર —અહો ક્ષત્રિય! સુવર્ણ, મણિ મુક્તાફળ વસ્ત્રાલંકાર અને અશ્વાદિકની વૃદ્ધિ કરીને પછી જજે

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે૦) મેરુ પર્વત જેવા કદાચિત્ સોના રૂપાના અસંખ્યાતા પર્વત હોય તો પણ લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા છીપતી નથી કિંચિત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ ઇત્યાદિક સકળ લોક ભરાય એટલું લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા ટાળવા સમર્થ નથી લોભની એવી કનિષ્ઠતા છે માટે સંતોષનિવૃત્તિરૂપ તપને વિવેકી પુરુષો આચરે છે

વિપ્ર —(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રિય! મને અદ્ભુત આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે, તું છતા ભોગને છાંડે છે પછી અછતા કામ-ભોગને વિષે સંકલ્પ વિકલ્પ કરીને હણાઈશ, માટે આ સઘળી મુનિત્વસંબંધીની ઉપાધિ મૂક

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે૦) કામભોગ છે તે શલ્ય સરખા છે કામભોગ છે તે વિષ સરખા છે કામભોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે જેની વાંછનાથી જીવ નરકાદિક અધોગતિને વિષે જાય છે તેમજ ક્રોધે કરીને અને માને કરીને માઠી ગતિ થાય છે માયાએ કરીને સદ્ગતિનો વિનાશ હોય છે લોભ થકી આલોક પરલોકનો ભય હોય છે માટે હે વિપ્ર! એનો તું મને બોધ ન કર. મારું હૃદય કોઈ કાળે ચળનાર નથી, એ મિથ્યા મોહિનીમાં અભિરુચિ ધરાવનાર નથી જાણી જોઈને ઝેર કોણ પીએ? જાણી જોઈને દીપક લઈને કૂવે કોણ પડે? જાણી જોઈને

વિભ્રમમાં શાનું પડે? હું મારા અમૃત જેવા વૈરાગ્યનો મધુર રસ અપ્રિય કરી એ ઝેરને પ્રિય કરવા મિથિલામાં આવનાર નથી

મહર્ષિ નમિરાજની સુદૃઢતા જોઈ શક્રેંદ્ર પરમાનંદ પામ્યો, પછી બ્રાહ્મણના રૂપને છાંડીને ઇંદ્રપણાને વૈક્રિય કર્યું વંદન કરીને મધુરે વચને પછી તે રાજર્ષીશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો "હે મહા યશસ્વિ! મોટું આશ્ચર્ય છે કે તે ક્રોધને જીત્યો આશ્ચર્ય તે અહંકારનો પરાજય કર્યો આશ્ચર્ય તે માયાને ટાળી આશ્ચર્ય તે લોભ વશ કીધો આશ્ચર્ય તારું સરળપણું આશ્ચર્ય, તારું નિર્મમત્વ આશ્ચર્ય, તારી પ્રધાન ક્ષમા આશ્ચર્ય, તારી નિર્લોભતા હે પૂજ્ય! તું આ ભવને વિષે ઉત્તમ છું અને પરભવને વિષે ઉત્તમ હોઈશ કર્મરહિત થઈને પ્રધાન સિદ્ધગતિને વિષે પરવરીશ " એ રીતે સ્તુતિ કરતાં કરતાં, પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં શ્રદ્ધાભક્તિએ તે ઋષિના પાદાંબુજને વંદન કર્યું પછી તે સુંદર મુકુટવાળો શક્રેંદ્ર આકાશ વાટે ગયો

પ્રમાણશિક્ષા —વિપ્રરૂપે નમિરાજનો વૈરાગ્ય તાવવામાં ઇંદ્રે શું ન્યૂનતા કરી છે? કંઈએ નથી કરી સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને ચળાવનારી છે તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મળ ભાવથી સ્તુતિપાત્ર ચાતુર્ય ચલાવ્યું છે, છતાં નિરીક્ષણ કરવાનું તો એ છે કે નમિરાજ કેવળ કંચનમય રહ્યા છે શુદ્ધ અને અખંડ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે, ' હે વિપ્ર! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે, એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એક જ છું એકલો જનારો છું અને માત્ર પ્રશંસનીય એકત્વને જ ચાહું છઉં ' આવા રહસ્યમાં નમિરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દૃઢીભૂત કરતા ગયા છે એવી પરમ પ્રમાણશિક્ષાથી ભર્યું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે બન્ને મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકત્વને સિદ્ધ કરવા તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશાર્થે અહીં દર્શિત કર્યો છે એને પણ વિશેષ દૃઢીભૂત કરવા નમિરાજ એકત્વ શાથી પામ્યા,

તે વિષે કિંચિત્ માત્ર નમિરાજનો એકત્વસંબંધ આપીએ છીએ

એ વિદેહ દેશ જેવા મહાન્ રાજ્યના અધિપતિ હતા અનેક યૌવનવતિ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના સમુદાયમા તે ઘેરાઈ ગયા હતા દર્શનમોહિનીનો ઉદય ન છતાં એ સંસારલુબ્ધરૂપ દેખાતા હતા કોઈ કાળે એના શરીરમા દાહજ્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ આખુ શરીર જાણે પ્રજ્વલિત થઈ જતુ હોય તેવી બળતરા વ્યાપ્ત થઈ ગઈ રોમે રોમે સહસ્ર વીંછીની દંશવેદના સમાન દુખ ઉત્પન્ન થયુ વૈદ્યવિદ્યાના પ્રવીણ પુરુષોના ઔષધોપચારનુ અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું પણ તે સઘળુ વૃથા ગયુ લેશમાત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતા અધિક થતો ગયો ઔષધમાત્ર દાહજ્વરનાં હિતૈષી થતાં ગયા કોઈ ઔષધ એવુ ન મળ્યુ કે જેને દાહજ્વરથી કિંચિત્ પણ દ્વેષ હોય! નિપુણ વૈદ્યો કાયર થયા અને રાજેશ્વર પણ એ મહાવ્યાધિથી કંટાળો પામી ગયા તેને ટાળનાર પુરુષની શોધ ચોપાસ ચાલતી હતી મહાકુશળ એક વૈદ્ય મળ્યો તેણે મલયાગિરિ ચંદનનુ વિલેપન કરવા સૂચવન કર્યું મનોરમા રાણીઓ તે ચંદનને ઘસવામા રોકાઈ તે ચંદન ઘસવાથી હાથમાં પહેરેલાં કંકણનો સમુદાય પ્રત્યેક રાણી કને ખળભળાટ કરવા મંડી પડ્યો મિથિલેશના અંગમા એક દાહજ્વરની અસહ્ય વેદના તો હતી અને બીજી આ કંકણના કોલાહલથી ઉત્પન્ન થઈ ખળભળાટ ખમી શક્યા નહી એટલે તેણે રાણીઓને આજ્ઞા કરી કે તમે ચંદન ન ઘસો કાં ખળભળાટ કરો છો? મારાથી એ ખળભળાટ સહન થઈ શકતો નથી એક મહાવ્યાધિથી હું ગ્રસાયો છુ અને આ બીજો વ્યાધિતુલ્ય કોલાહલ થાય છે તે અસહ્ય છે સઘળી રાણીઓએ એકેકુ કંકણ મંગળ દાખલ રાખી કંકણ સમુદાયનો ત્યાગ કર્યો એટલે થતો ખળભળાટ શાંત થયો નમિરાજે રાણીઓને કહ્યુ તમે શુ ચંદન ઘસવુ બંધ કર્યું?' રાણીઓએ જણાવ્યુ કે 'ના માત્ર કોલાહલ શાંત થવા માટે એકેકુ કંકણ રાખી બીજા કંકણ પરિત્યાગી અમે, ચંદન

ઘસીએ છીએ. કંકણનો સમૂહ હવે અમે હાથમાં રાખ્યો નથી, તેથી ખળભળાટ થતો નથી." રાણીઓનાં આટલાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યાં તો નમિરાજને રોમેરોમે એકત્વ સિદ્ધ થયું—વ્યાપી ગયું—અને મમત્વ ટળી ગયું. 'ખરે! ઝાઝા મળ્યે ઝાઝી ઉપાધી જણાય છે. જો હવે આ એક કંકણથી લેશમાત્ર પણ ખળભળાટ થતો નથી, કંકણના સમૂહવડે કરીને માથું ફેરવી નાખે એવો ખળભળાટ થતો હતો. અહો ચેતન! તું માન કે એકત્વમાં જ તારી સિદ્ધિ છે. વધારે મળવાથી વધારે ઉપાધિ છે. સંસારમાં અનંત આત્માના સંબંધમાં તારે ઉપાધિ ભોગવવાનું શું અવશ્ય છે? તેનો ત્યાગ કર અને એકત્વમાં પ્રવેશ કર. જો! આ એક કંકણ હવે ખળભળાટ વિના કેવી ઉત્તમ શાંતિમાં રમે છે? અનેક હતાં ત્યારે તે કેવી અશાંતિ ભોગવતું હતું? તેવીજ રીતે તું પણ કંકણરૂપ છો. તે કંકણની પેઠે તું જ્યાંસુધી સ્નેહી કુટુંબીરૂપી કંકણસમુદાયમાં પડ્યો રહીશ ત્યાંસુધી ભવરૂપી ખળભળાટ સેવન કરવા પડશે, અને જો આ કંકણની વર્તમાન સ્થિતિની પેઠે એકત્વને આરાધીશ તો સિદ્ધગતિરૂપી મહા પવિત્ર શાંતિ પામીશ.' એમ વૈરાગ્યના પ્રવેશમાં ને પ્રવેશમાં તે નમિરાજ પૂર્વજાતિની સ્મૃતિ પામ્યા. પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા નિશ્ચય કરી તેઓ શયન કરી ગયા. પ્રભાતે માંગલ્યરૂપ વાજિંત્રનો ધ્વનિ પ્રકર્યો; દાહજ્વરથી મુક્ત થયા. એકત્વને પરિપૂર્ણ સેવનાર તે શ્રીમાન નમિરાજ ઋષિને અભિવંદન હો!

શાર્દૂલવિક્રીડિત

રાણી સર્વ મળી સુચંદન ઘસી ને ચર્ચવામાં હતી,
બૂઝયો ત્યાં કકળાટ કંકણતણો, શ્રોતી નમી ભૂપતી,
સંવાદે પણ ઇંદ્રથી દૃઢ રહ્યો એકત્વ સાચું કર્યું,
એવા એ મિથિલેશનું ચરિત આ, સંપૂર્ણ અત્રે થયું.

વિશેષાર્થ—રાણીઓનો સમુદાય ચંદન ઘસીને વિલેપન કર-

વાંમાં ગોઠાયો હતો. તત્સમયમાં હકણના ખળભળાટને સાંભળીને નમિરાજ મુંઝાયો ઇંદ્રની સાથે સંવાદમાં પણ અચળ રહ્યો અને એકત્વને સિદ્ધ કર્યું.[१]

ચતુર્થ ચિત્ર

અન્યત્વભાવના

શાર્દૂલવિક્રીડિત

ના મારાં તન રૂપ કાંતિ યુવતિ ના પુત્ર કે ભ્રાત, ના
ના મારાં ભૃત સ્નેહિયો સ્વજન કે ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના;
ના મારાં ધન ધામ યૌવન ધરા એ મોહ અજ્ઞાત્વના,
રે! રે! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.

વિશેષાર્થ—આ શરીર તે મારું નથી, આ રૂપ તે મારું નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી આ સ્ત્રી તે મારી નથી આ પુત્ર તે મારા નથી, આ ભાઈઓ તે મારા નથી, આ દાસ તે મારા નથી આ સ્નેહીઓ તે મારા નથી આ સંબંધીઓ તે મારા નથી, આ ગોત્ર તે મારું નથી, આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી આ લક્ષ્મી તે મારી નથી; આ મહાલય તે મારાં નથી આ યૌવન તે મારું નથી અને આ ભૂમિ તે મારી નથી માત્ર એ મોહ અજ્ઞાનપણાનો છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ! અન્યત્વનો બોધ દેનારી એવી તે અન્યત્વભાવનાનો વિચાર કર! વિચાર કર!

મિથ્યા મમત્વની ભ્રમણા ટળવા માટે અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે પ્રભાવથી મનન કરવા યોગ્ય ગજરાજેશ્વર ભરતનું ચરિત્ર અહીં આગળ ટાંકીએ છીએ—

---

[१] એવા એ મુક્તિસાધક મહાવૈરાગીનું ચરીત્ર 'ભાવનાબોધ' ગ્રંથે તૃતીય ચિત્રે પૂર્ણતા પામ્યું.

દૃષ્ટાંત—જેની અશ્વશાળામા રમણીય, ચતુર, અને અનેક પ્રકારના તેજી અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા જેની ગજશાળામા અનેક જાતિના મદોન્મત્ત હસ્તિઓ ઝુલી રહ્યા હતા જેના અંતઃપુરમા નવયૌવના, સુકુમારિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રીયો સહસ્રગમે વિરાજી રહી હતી જેના ધનનિધિમાં ચપળા એ ઉપમાથી વિદ્વાનોએ ઓળખેલી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરરૂપ થઈ હતી જેની આજ્ઞાને દેવ દેવાંગનાઓ આધીન થઈને મુકુટપર ચડાવી રહ્યા હતાં, જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાનાં પ્રકારનાં ષટ્રસ ભોજનો પળે પળે નિર્મિત થતાં હતાં, જેનાં કોમળ કર્ણના વિલાસને માટે ઝીણાં અને મધુરસ્વરી ગાયનો કરનારી વારાંગનાઓ તત્પર હતી જેને નિરીક્ષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારના નાટક ચેટક હતાં, જેની યશસ્કીર્તિ વાયુરૂપે પ્રસરી જઈ આકાશ જેવી પ્રાપ્ત હતી જેના શત્રુઓને સુખથી શયન કરવાનો વખત આવ્યો નહતો, અથવા જેના વૈરીની વનિતાઓના નયનોમાંથી સદૈવ આંસુ ટપકતા હતાં, જેનાથી કોઈ શત્રુવટ દાખવવા તો સમર્થ નહોતું પણ સામા નિર્દોષતાથી આંગળી ચિંધવાએ પણ કોઈ સમર્થ નહોતું જેની સમક્ષ અનેક મંત્રીઓના સમુદાય તેની કૃપાની નિમંત્રણા કરતા હતા જેનાં રૂપ કાંતિ અને સૌંદર્ય એ મનોહારક હતા, જેને અંગે મહાન્ બળ, વીર્ય, શક્તિ અને ઉગ્ર પરાક્રમ ઉછળતાં હતાં, ક્રીડા કરવાને માટે જેને મહા સુગંધીમય બાગબગીચા અને વનોપવન હતાં જેને ત્યાં પ્રધાન કુળ દીપક પુત્રના સમુદાય હતા, જેની સેવામાં લાખો ગમે અનુચરો સજ્જ થઈ ઉભા રહેતા હતા જે પુરુષ જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ કરતો, ત્યાં ત્યાં ખમા ખમા, કંચન-ફૂલ અને મૌક્તિકના થાળથી વધાવાતો હતો જેના કુમકુમવર્ણા પાદપંકજનો સ્પર્શ કરવાને ઇંદ્ર જેવા પણ તલસી રહેતા હતા જેની આયુધ શાળામાં મહા યશોમાન દિવ્ય ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ હતી, જેને ત્યાં સામ્રાજ્યનો અખંડ દીપક પ્રકાશમાન હતો, જેને શીરે

છ ખંડની પ્રભુતાને તેજસ્વી અને ચળકાટમાન મુકુટ વિરાજિત હતો કહેવાનો હેતુ કે જેના સાહિત્યનો, જેના દળનો, જેના નગર પુરપાટણનો જેના વૈભવનો અને જેના વિલાસનો સંસાર સંબંધે કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનભાવ નહોતો એવો તે શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત પોતાના સુંદર આદર્શ-ભુવનમાં વસ્ત્રાભૂષણથી વિભૂષિત થઈ મનોહર સિંહાસનપર બેઠો હતો ચારે બાજુનાં દ્વાર ખુલ્લાં હતાં, નાના પ્રકારના ધૂપનો ધૂમ્ર સૂક્ષ્મ રીતે પ્રસરી રહ્યો હતો નાના પ્રકારના સુગંધિ પદાર્થો મઘમઘી રહ્યા હતા, નાના પ્રકારનાં સુખયુક્ત [પાઠા૦ સુસ્વર] વાજિંત્રો યાંત્રિક કળાવડે સ્વર ખેંચી રહ્યાં હતાં શીતળ, મંદ અને સુગંધી એમ ત્રિવિધ વાયુની લહરીઓ છૂટતી હતી આભૂષણાદિક પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં એ શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત તે ભુવનમાં અપૂર્વતાને પામ્યો

એના હાથની એક આંગળીમાંથી વીંટી નીકળી પડી ભરતનું ધ્યાન તે ભણી ખેંચાયું અને આંગળી કેવળ અડવી જણાઈ નવ આંગળીઓ વીંટીવડે કરીને જે મનોહરતા ધરાવતી હતી તે મનોહરતા વિના આ આંગળીપરથી ભરતેશ્વરને અદ્ભુત મૂળોત્તર વિચારની પ્રેરણા થઈ શા કારણથી આ આંગળી આવી લાગવી જોઈએ? એ વિચાર કરતાં વીંટીનું નીકળી પડવું એ કારણ એમ તેને સમજાયું તે વાતને વિશેષ પ્રમાણભૂત કરવા બીજી આંગળીની વીંટી તેણે ખેંચી લીધી એ બીજી આંગળીમાંથી જેવી વીંટી નીકળી તેવી તે આંગળી અશોભ્ય દેખાઈ વળી એ વાતને સિદ્ધ કરવાને તેણે ત્રીજી આંગળીમાંથી પણ વીંટી સેરવી લીધી એથી વિશેષ પ્રમાણ થયું વળી ચોથી આંગળીમાંથી વીંટી કાઢી લીધી એટલે એણે પણ એવો જ દેખાવ દીધો એમ અનુક્રમે દશે આંગળીઓ અડવી કરી મૂકી અડવી થઈ જવાથી સઘળીનો દેખાવ અશોભ્ય દેખાયો અશોભ્ય દેખાવાથી રાજરાજેશ્વર અન્યત્વભાવનામાં ગદ્ગદિત થઈ એમ બોલ્યો —

'અહોહો ! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાંથી ઉત્પન થયેલી વસ્તુને ટીપીને કુશળતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની એ મુદ્રિકા વડે મારી આંગળી સુંદર દેખાઈ એ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડતા એથી વિપરીત દેખાવ દીઠો વિપરીત દેખાવથી અશોભ્યતા અને અડવાપણું ખેદરૂપ થયું અશોભ્ય જણાવાનું કારણ માત્ર વીંટી નહીં એ જ કર્યું કે ? જો વીંટી હત તો તો એવી અશોભા હું ન જોત. એ મુદ્રિકાવડે મારી આ આંગળી શોભા પામી એ આંગળી વડે આ હાથ શોભે છે અને એ હાથવડે આ શરીર શોભા પામે છે ત્યારે એમાં હું શોભા કોની ગણું ? અતિ વિસ્મયતા ' મારી આ મનાતી મનોહર કાંતિને વિશેષ દીપ્ત કરનાર તે મણિ માણકયાદિના અલંકારો અને રંગબેરંગી વસ્ત્રો ઠર્યા એ કાંતિ મારી ત્વચાની શોભા ઠરી, એ ત્વચા શરીરની ગુપ્તતા ઢાંકી સુંદરતા દેખાડે છે અહોહો ! આ મહા વિપરીતતા છે ' જે શરીરને હું મારું માનું છું તે શરીર માત્ર ત્વચાવડે તે ત્વચા કાંતિવડે અને તે કાંતિ વસ્ત્રાલંકારવડે શોભે છે, ત્યારે શું મારા શરીરની તો કંઈ શોભા નહીં જ કે ? રુધિર માંસ, અને હાડનો જ કેવળ એ માળો કે ? અને એ માળો તે હું કેવળ મારો માનું છું કેવી ભૂલ ! કેવી ભ્રમણા ! અને કેવી વિચિત્રતા છે ! કેવળ હું પરપુદ્ગલની શોભાથી શોભું છું કોઈથી રમણિકતા ધરાવતું શરીર તે મારે મારું કેમ માનવું ? અને કદાપિ એમ માનીને હું એમાં મમત્વભાવ રાખું તે પણ કેવળ દુ:ખપ્રદ અને વૃથા છે આ મારા આત્માનો એ શરીરથી એક કાળે વિયોગ છે ! આત્મા જ્યારે બીજા દેહને ધારણ કરવા પરવરશે ત્યારે આ દેહ અહીં રહેવામાં કંઈ શંકા નથી એ કાયા મારી ન થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનું છું કે માનું એ કેવળ મૂર્ખતા છે જેનો એક કાળે વિયોગ થવાનો છે અને જે કેવળ અન્યત્વભાવ ધરાવે છે તેમાં મમત્વપણું શું રાખવું ? એ જ્યારે મારી થતી નથી, ત્યારે મારે એનું થવું શું ઉચિત છે ? નહીં નહીં એ જ્યારે મારી

હતા સોમા આ ભરતેશ્વરે સિદ્ધિ સાધી પિતાએ પણ એ જ સિદ્ધિ સાધી ભરતેશ્વરી–રાજ્યાસન–ભોગિયો, ઉપરા ઉપર આઠ નરે એ જ આરીસાભુવનમાં તે જ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે એ સઘળા સિદ્ધિ સાધક મંડળ અન્યત્વને જ સિદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે અભિવંદન હો તે પરમાત્માઓને !

શાર્દૂલવિક્રીડીત

દેખી આંગળી આપ એક અડવી વૈરાગ્યવેગે ગયા
છાંડી રાજ સમાજને ભરતજી કૈવલ્ય જ્ઞાની થયા,
ચોથું ચિત્ર પવિત્ર એ જ ચરિતે પામ્યું અહીં પૂર્ણતા,
જ્ઞાનીના મન તેહ [તેજ] રંજન કરો, વૈરાગ્ય ભાવે યથા

વિશેષાર્થ—પોતાની એક આંગળી અડવી દેખીને વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો રાજસાજને છોડીને જેણે કેવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, એવા તે ભરતેશ્વરનું ચરિત્ર ધારણ કરીને આ ચોથું ચિત્ર પૂર્ણતા પામ્યું તે જેવા જોઈએ તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવીને જ્ઞાની પુરુષનાં મનને રંજન કરનાર થાઓ !

પંચમ ચિત્ર

અશુચિભાવના

ગીતીવૃત્ત

ખાણ મૂત્ર ને મળની રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ,
કાયા એવી ગણીને માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ

વિશેષાર્થ—મળ અને મૂત્રની ખાણરૂપ રોગ અને વૃદ્ધતાને રહેવાના ધામના જેવી કાયાને ગણી હે ચૈતન્ય ! તેનું મિથ્યામાન ત્યાગ કરીને સનતકુમારની પેઠે તેને સફળ કર ![1]

---

1 એ ભગવાન્ સનત્કુમારનું ચરિત્ર અહીં આગળ અશુચિ ભાવનાની પ્રમાણિકતા બતાવવા માટે આરંભાયે

દૃષ્ટાંત —જે જે રીદ્ધિ સિદ્ધિ અને વૈભવ ભરતેશ્વરના ચરિત્રમાં વર્ણવ્યાં તે તે વૈભવાદિથી કરીને યુક્ત એ સનત્કુમાર ચક્રવર્તી હતો. તેનાં વર્ણ અને રૂપ અત્યુત્તમ હતાં. એક વેળા સુધર્મ સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ. કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં. પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્રરૂપે સનત્કુમારના અંતઃપુરમાં ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેળા ખેળથી ભર્યો હતો. તેને અંગે મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું અને તે સ્નાનમજ્જન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા અને માથું ધુણાવ્યું. એટલે ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, તમે માથું શા માટે ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારાં વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી. આજે તે અમે પ્રત્યક્ષ જોયું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું લોકમાં કહેવાય છે તેવું જ રૂપ છે. એથી વિશેષ છે, પણ ઓછું નથી. સનત્કુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત્વ લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું રૂપ જોયું તે ભલે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સજ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસું છઉં, ત્યારે મારું રૂપ, અને મારો વર્ણ જોવાયોગ્ય છે. અત્યારે તો હું ખેળભરી કાયાએ બેઠો છઉં. જો તે વેળા તમે મારાં રૂપ વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું. એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનત્કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, સુભટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી

મયા હતા ગજેશ્વર ચામરછત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ ગાજી રહ્યો છે તેમજ વધાઈ રહ્યો કે ત્યાં બેશ દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યા છે એવા સ્વરૂપમા તેઓએ માથું ધુણાવ્યું ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું અહો બ્રાહ્મણો! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે જુદા રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે, તે મને કહો અવધિજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે હે મહારાજા! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં ભૂમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું બ્રાહ્મણોએ કહ્યું અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી આ વેળાએ ઝેરરૂપ છે જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તાંબૂલ થૂંકો, તત્કાળ તે પર માખી બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે

સનત્કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ તેમાં આ કાયાના મદસંબંધીનું મેળવણ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો કેવળ આ સંસાર તજવાયોગ્ય છે આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી પુત્ર મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહી છે એ સઘળું મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી એમ બોલીને તે છ ખંડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો તેના સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદરૂપે આવ્યો સાધુને કહ્યું હું બહુ કુશળ રાજવૈદ છું તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે જો ઈચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપું સાધુ બોલ્યા હે વૈદ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો એ રોગ ટાળો એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો દેવતા આ સાં...

રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી સાધુએ પોતાની લબ્ધિના પરિપૂર્ણ પ્રબળવડે થુંકવાળી અંગુલિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ પાછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો

પ્રમાણશિક્ષા —રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીરૂપથી ગદગદતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે જેનાં પ્રત્યેક રોમે પોણા બબ્બે રોગનો નિવાસ છે તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે અન્નાદિની ન્યૂનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે, મળ મૂત્ર નરક હાડ માંસ પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે તે કાયાનો મોહ ખરે ! વિભ્રમ જ છે ! સનત્કુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું તે પણ જેથી સખાયું નહીં તે કાયામાં અહો પામર ! તું શું મોહે છે ? એ મોહ મંગળદાયક નથી ?

આમ છતાં પણ આગળ ઉપર મનુષ્યદેહને સર્વદેહોત્તમ કહેવો પડશે એનાથી સિદ્ધ ગતિની સિદ્ધિ છે એમ કહેવાનું છે ત્યાં આગળ નિઃશંક થવા માટે અહીં નામ માત્ર વ્યાખ્યાન આપ્યું છે.

આત્માનાં શુભ કર્મનો જ્યારે ઉદય આવ્યો ત્યારે તે મનુષ્યદેહ પામ્યો મનુષ્ય એટલે બે હાથ બે પગ બે આંખ બે કાન, એક મુખ બે ઓષ્ઠ એક નાકવાળા દેહનો અધિશ્વર એમ નથી પણ એનો મર્મ જુદો જ છે જો એમ અવિવેક દાખવીએ તો પછી વાનરને મનુષ્ય ગણવામાં દોષ શો ? એ બિચારાએ તો એક પૂછડું પણ વધારે પ્રાપ્ત કર્યું છે પણ નહીં, મનુષ્યત્વનો મર્મ આમ છે વિવેકબુદ્ધિ જેના મનમાં ઉદય પામી છે, તે જ મનુષ્ય, બાકી

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦ ૧ એ કિંચિત્ સ્તુતિપાત્ર નથી.

બધાવ એ શિવાયની દ્વિપાદરૂપે પશુ જ છે એવાની પુરુષો નિરન્તર એ માનવત્વનો આમ જ મર્મ પ્રમાણે છે વિવેક-બુદ્ધિના ઉન્નતો મુનિના ગજમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવો છે અને એ માર્ગમાં પ્રવેશ એ જ માનવદેહની ઉત્તમતા છે તોપણ સ્મૃતિમાન થવું યથોચિત છે, તે દેહ કેવળ અશુચિમય જ છે એના સ્વભાવમાં અન્યત્વ નથી[1]

અંતર્દર્શન—ષષ્ઠચિત્ર

નિવૃત્તિબોધ.

હરિગીત છંદ

અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા
 અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં વિચિત્રતા!!
ઉઘાડ ન્યાયનેત્ર ને નિહાળ રે! નિહાળ તું,
 નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું

વિશેષાર્થ—જેમાં એકાંત અને અનંત સુખના તરંગ ઉછળે છે તેવાં શીલ-જ્ઞાનને માત્ર નામના દુઃખથી કંટાળી જઈને મિત્રરૂપે ન માનતાં તેમાં અભાવ કરે છે અને કેવળ અનંત દુઃખમય એવાં જે સંસારના નામ માત્ર સુખ તેમાં તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે એ કેવી વિચિત્રતા છે! અહો ચેતન! હવે તું તારાં ન્યાયરૂપી નેત્રને ઉઘાડીને નિહાળ રે! નિહાળ!! નિહાળીને શીઘ્રમેવ નિવૃત્તિ એટલે મહાવૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામ ભોગની પ્રવૃત્તિને બાળી દે!

એવી પવિત્ર મહાનિવૃત્તિને દૃઢીભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી યુવરાજ ભ્રમાપુત્રનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર અહીં આમળ પ્રત્યક્ષ છે કેવા

1 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથે અશુચિ ભાવનાના ઉપદેશ માટે પ્રથમ દર્શનના પંચમા ચિત્રમાં સનત્કુમારનું દૃષ્ટાંત અને ભ્રમાણુશિક્ષા પૂર્ણતા પુરવા

દુઃખને સુખ માન્યુ છે? અને કેવા સુખને દુખ માન્યુ છે? તાદૃશ્ય તે યુવરાજના મુખવચન સિદ્ધ કરશે

દૃષ્ટાંત —નાના પ્રકારના મનોહર વૃક્ષથી ભરેલા ઉદ્યાનોવડે સુગ્રીવ એ નામે એક સુશોભિત નગર છે તે નગરના રાજ્યાસનપર બળભદ્ર એ નામે એક રાજા થયો તેની પ્રિયવદા પટરાણીનુ નામ મૃગા હતુ એ પતિપત્નીથી બળશ્રી નામે એક કુમારે જન્મ લીધો હતો, મૃગાપુત્ર એવુ એનુ પ્રખ્યાત નામ હતુ જનકજનેતાને તે અતિ વલ્લભ હતા એ યુવરાજ ગૃહાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સયતિના ગુણને પામ્યા હતા એથી કરીને દમીશ્વર એટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણાવા યોગ્ય હતા તે મૃગાપુત્ર શિખરબંધ આનદકારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સહિત દોગુદક [પાઠાંતરદોગદુક] દેવતાની પેઠે વિલાસ કરતા હતા નિરતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્તતા હતા ચદ્રકાંતાદિક મણિ તેમજ વિવિધ રત્નથી પ્રાસાદનો પટશાળ જડિત હતો એક દિવસને સમયે તે કુમાર પોતાના ગોખને વિષે રહ્યા હતા ત્યા નગરનુ નિરીક્ષણ પરિપૂર્ણ થતુ હતુ જ્યાં ચાર રાજમાર્ગ એકત્વને પામતા હતા એવા ચોકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યા કે ત્યાં તેની દૃષ્ટિ દોડી મહા તપ મહા નિયમ મહા સયમ મહા શીલ, અને મહા ગુણના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વિ સાધુને ત્યાં તેણે જોયા જેમ જેમ વેળા વતી જાય છે, તેમ તેમ તે મુનિને મૃગાપુત્ર નિરખી નિરખીને જુએ છે

એ નિરીક્ષણ ઉપરથી તે એમ બોલ્યા હું જાણું છુ કે આવુ રૂપ મે ક્યાંક દીઠુ છે, અને એમ બોલતા બોલતાં તે કુમાર શોભનિક પરિણામને પામ્યા મોહપટ ટળ્યુ ને ઉપશમના પામ્યા જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન પ્રકાશિત થયુ પૂર્વિત જાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર, મહા રીદ્ધિના ભોક્તા પૂર્વના ચારિત્રના સ્મરણને પણ પામ્યા શીઘ્રમેવ તે વિષયને વિષે અણુરાચતા થયા સયમને વિષે રાચતા થયા માતાપિતાની સમીપે આવીને તે બોલ્યા કે "પર્વભવને વિષે મે, પચ

મહાવ્રતને સાંભળ્યાં હતા નરકને વિષે જે અનંત દુખ છે તે પણ મે સાંભળ્યાં હતાં તિર્યંચને વિષે જે અનંત દુખ છે તે પણ મે સાંભળ્યાં હતાં એ અનંત દુઃખથી ખેદ પામીને હું તેનાથી નિવર્તવાનો અભિલાષી થયો છુ સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હે ગુરુજનો! મને તે પાંચ મહાવ્રત ધારણ કરવાની અનુજ્ઞા દ્યો

કુમારનાં નિવૃત્તિથી ભરેલાં વચનો સાંભળીને માતા પિતાએ ભોગ ભોગવવાનુ આમંત્રણ કર્યું આમંત્રણ વચનથી ખેદ પામીને મગાપુત્ર એમ કહે કે કે અહો માત! અને અહો તાત! જે ભોગાનુ તમે મને આમંત્રણ કરો છો તે ભોગ મે ભોગવ્યા તે ભોગ વિષફળ-કિંપાક વૃક્ષનાં ફળની ઉપમાથી યુક્ત કે ભોગવ્યા પછી કડવા વિપાકને આપે છે સદૈવ દુખોત્પત્તિનાં કારણ છે આ શરીર છે તે અનિત્ય અને કેવળ અશુચિમય છે અશુચિથી ઉત્પન્ન થયુ છે, જીવનો એ અશાશ્વત વાસ કે અનંત દુઃખનો હેતુ છે; રોગ જરા અને કલેશાદિકનુ એ શરીર ભાજન છે એ શરીરને વિષે હુ કેમ રતિ કરુ? બાળપણે એ શરીર છાંડવુ છે કે વૃદ્ધપણે એવો જેનો નિયમ નથી, એ શરીર પાણીના ફીણના બુદ્‌બુદા જેવુ છે, એવા શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય? મનુષ્યત્વમાં એ શરીર પામીને કોઢ જ્વર વગેરે વ્યાધિને તેમજ જરા મરણને વિષે ગ્રહાવુ છુ છે તેમાં હું કેમ પ્રેમ બાંધુ?

જન્મનું દુખ, જરાનુ દુખ રોગનુ દુખ મરણનુ દુખ એવા દુખના હેતુ સંસારને વિષે છે ભૂમિ-ક્ષેત્ર, આવાસ કંચન કુટુબ પુત્ર, પ્રમદા બંધવ એ સકળને છાંડીને માત્ર કલેશ પામીને આ શરીરથી અવશ્યમેવ જવુ છે જેમ કિંપાક વૃક્ષના ફળનુ પરિણામ સુખદાયક નથી એમ ભોગનુ પરિણામ પણ સુખદાયક નથી જેમ કોઈ પુરુષ મહા પ્રવાસને વિષે અન્ન જળ અંગીકાર ન કરે એટલે કે ન લે અને ક્ષુધા તૃષાએ કરીને દુખી થાય તેમ ધર્મના અનાચરણથી પરભવને વિષે જતાં તે પુરુષ દુખી થાય જ મ

જરાદિકની પીડા પામે; મહા પ્રવાસમાં પરવરતાં જે પુરુષ અન્ન જળાદિક લે તે પુરુષ ક્ષુધાતૃષાથી રહિત થઈ સુખને પામે એમ ધર્મનો આચરનાર પુરુષ પરભવ પ્રત્યે પરવરતાં સુખને પામે અલ્પ કર્મરહિત હોય, અશાતા વેદનીય રહિત હોય હે ગુરુજનો ! જેમ કોઈ ગૃહસ્થનું ઘર પ્રજ્વલિત થાય છે ત્યારે તે ઘરનો ધણી અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને લઈ જઈ જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને છાંડી રહેવા દે છે તેમ લોક બળતો દેખીને જીર્ણ વસ્ત્રરૂપ જરા મરણને છાંડીને અમૂલ્ય આત્માને તે બળતાથી (તમે આજ્ઞા આપો એટલે હુ) તારીશ

મૃગાપુત્રનાં વચન સાંભળીને શોકાર્ત થએલા એનાં માતાપિતા બોલ્યા હે પુત્ર! આ તું શું કહે છે? ચારિત્ર પાળવાં બહુ દુર્લભ છે ક્ષમાદિક ગુણને યતિએ ધરવા પડે છે, રાખવા પડે છે યત્નાથી સાચવવા પડે છે સંયતિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડે છે, સંયતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરાત્મા ઉપર સમ બુદ્ધિ રાખવી પડે છે અથવા સર્વ જગત ઉપર સરખો ભાવ રાખવો પડે છે એવું એ પ્રાણાતિપાત વિરતિ પ્રથમ વ્રત, યાવત્ જીવતાં સુધી પાળતાં દુર્લભ તે પાળવું પડે છે, સંયતિને સદૈવકાળ અપ્રમાદપણાથી મૃષા વચનનું વર્જવું, હિતકારી વચનનું ભાખવું, એવું પાળતાં દુષ્કર બીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે સંયતિને દંત શોધનને અર્થે એક સળીનું પણ અદત્ત વર્જવું, નિર્વદ્ય અને દોષ રહિત ભિક્ષાનું આચરવું એવું પાળતાં દુષ્કર ત્રીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે, કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અબ્રહ્મચર્યનું ધારણ કરવું તે ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યરૂપ ચોથું વ્રત સંયતિને અવધારણ કરવું તેમજ પાળવું બહુ દુર્લભ છે, ધન ધાન્ય, દાસના સમુદાય પરિગ્રહ મમત્વનું વર્જન, સઘળા પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ કેવળ એ નિર્મમત્વથી પાંચમું મહાવ્રત સંયતિને ધારણ કરવું અતિ વિકટ છે રાત્રિભોજનનું વર્જન ઘૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું તે અતિ દુષ્કર છે.'

'હે પુત્ર ! તું ચારિત્ર ચારિત્ર શું કરે છે ? ચારિત્ર જેવી દુઃખપ્રદ વસ્તુ બીજી કયી છે ? ક્ષુધાના પરિષહ સહન કરવા, તૃષાના પરિષહ સહન કરવા, ટાઢના પરિષહ સહન કરવા, ઉષ્ણ તાપના પરિષહ સહન કરવા, ડાંસ મચ્છરના પરિષહ સહન કરવા, આક્રોશ પરિષહ સહન કરવા, ઉપાશ્રયના પરિષહ કરવા, તૃણાદિક સ્પર્શના પરિષહ સહન કરવા, મેલના પરિષહ સહન કરવા નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર ! એવું ચારિત્ર કેમ પાળી શકાય ? વધના પરિષહ બંધના પરિષહ કેવા વિકટ છે ? ભિક્ષાચરી કેવી દુર્લભ છે ? યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે ? યાચના કરવા છતાં ન પમાય એ અલાભ-પરિષહ કેવો દુર્લભ છે ? કાયર પુરુષના હૃદયને ભેદી નાખનારું કેશલોચન કેવું વિકટ છે ? તું વિચાર કર, કર્મવૈરીપ્રતિ રૌદ્ર એવું બ્રહ્મચર્યવ્રત કેવું દુર્લભ છે ? ખરે ! અધીરવંત આત્માને એ સઘળાં અતિ અતિ વિકટ છે

"પ્રિય પુત્ર ! તું સુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે અતિ રમણીય રીતે નિર્મળ સ્નાન કરવાને તારું સુકુમાર શરીર યોગ્ય છે પ્રિય પુત્ર ! નિશ્ચય તું ચારિત્ર પાળવાને સમર્થ નથી યાવત્ જીવનાં સુધી એમાં વિસામો નથી સંયતિના ગુણનો મહા સમુદાય લોઢાની પેઠે બહુ ભારે છે સંયમનો ભાર વહન કરવો અતિ અતિ વિકટ છે આકાશગંગાને સામે પુરે જવું જેમ દોહીલું છે તેમ યૌવન વયને વિષે સંયમ મહા-દુષ્કર છે પ્રતિસ્રોત જવું જેમ દુર્લભ છે તેમ યૌવનને વિષે સંયમ મહાદુર્લભ છે ભુજાએ કરીને જેમ સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છે તેમ સંયમગુણસમુદ્ર તરવો યૌવનમાં મહાદુર્લભ છે વેળુનો કવળ જેમ નિરસ છે તેમ સંયમ પણ નિરસ છે ખડ્ગ ધારા પર ચાલવું જેમ વિકટ છે, તેમ તપ આચરવું મહા વિકટ છે જેમ સર્પ એકાંત દૃષ્ટિથી ચાલે છે, તેમ ચારિત્રમાં ઈર્યાસમિતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે હે પ્રિય પુત્ર ! જેમ લોઢાના જવ ચાવવા દુર્લભ છે તેમ સંયમ આચરતાં દુર્લભ છે જેમ અગ્નિની શિખા પીવી દુર્લભ છે, તેમ

યૌવનને વિષે યતિપણું અંગિકાર કરવું મહાદુર્લભ છે કેવળ મદ સઘરણના ધણી કાયર પુરુષે યતિપણું પામવું તેમ પાળવું દુર્લભ છે જેમ ત્રાજવે કરી મેરુ પર્વત તોળવો દુર્લભ છે, તેમ નિશ્ચળપણાથી નિઃશંકતાથી દશવિધિ યતિધર્મ પાળવો દુષ્કર છે ભુજાએ કરી સ્વયભૂરમણસમુદ્ર જેમ તરવો દુષ્કર છે, તેમ જે નથી ઉપશમ વત તેને ઉપશમરૂપી સમુદ્ર તરવો દોહીલો છે"

'હે પુત્ર! શબ્દ રૂપ ગંધ રસ, સ્પર્શ એ પાચ પ્રકારે મનુષ્યસબધી ભોગ ભોગવીને ભુક્તભોગી થઇને વૃદ્ધપણામાં ધર્મ આચરજે"

માતાપિતાનો ભોગસબધી ઉપદેશ સાંભળીને તે મૃગાપુત્ર માતા–પિતાપ્રત્યે એમ બોલી ઉઠયા —

'વિષયની વૃત્તિ ન હોય તેને સયમ પાળવો કઇયે દુષ્કર નથી આ આત્માએ શારીરિક અને માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનતવાર સહી છે ભોગવી છે મહા દુઃખથી ભરેલી ભયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવી છે જન્મ જરા, મરણ એ ભયના ધામ છે ચતુર્ગતિરૂપ સસારાટવિમા ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખો મે ભોગવ્યાં છે હે ગુરુજનો! મનુષ્ય લોકમાં જે અગ્નિ અતિશય ઉષ્ણ મનાયો છે, તે અગ્નિથી અનતગણી ઉષ્ણ તાપવેદના નરકને વિષે આ આત્માએ ભોગવી છે મનુષ્યલોકમાં જે ટાઢ અતિ શીતળ મનાઈ છે એ ટાઢથી અનતગણી ટાઢ નરકને વિષે અશાતાએ આ આત્માએ ભોગવી છે લોહમય ભાજન તેને વિષે ઉચા પગ બાંધી નીચું મસ્તક કરીને દેવતાએ વૈક્રિય કરેલા ધુવાકુવાં બળતા અગ્નિમાં આક્રંદ કરતાં આ આત્માએ અત્યુગ્ર દુઃખ ભોગવ્યા છે મહાદવના અગ્નિ જેવા મરુ દેશમાં જેવી વેળુ છે તે વેળુ જેવી વજ્રમય વેળ ... નામે નદીની વેળુ છે, તે સરખી ઉષ્ણ વેળુને વિષે પૂર્વે ... અનતવાર ...

" આક્રંદ કરતાં પચવાના ભાજનને વિષે પચવાને અર્થે મને અનંતીવાર નાખ્યો છે નરકમાં મહા રૌદ્ર પરમાધામીઓએ મને મારા કડવા વિપાકને માટે અનંતીવાર ઊંચાવૃક્ષની શાખાએ બાંધ્યો હતો બંધવ રહિત એવા મને લાંબી કરવતે કરીને છેદ્યો હતો, અતિ તીક્ષ્ણ કંટકે કરીને વ્યાપ્ત ઊંચા શાલ્મલિ વૃક્ષને વિષે બાંધીને મહા ખેદ પમાડ્યો હતો પાશે કરીને બાંધી બાંધી પાછો ખેચવે કરી મને અતિ દુખી કર્યો હતો મહા અસહ્ય કોલ્હુને વિષે શેનહીની પેઠે આક્રંદ કરતો હું અતિ રૌદ્રતાથી પીડાયો હતો એ ભોગવવું પડ્યુ તે માત્ર મારા અશુભ કર્મના અનંતીવારના ઉદયથી જ હવુ શ્વાનનેરુપે સામનામાં પરમાધામીએ કીધો શબલ નામા પરમાધામીએ તે શ્વાનરૂપે મને ભોંયપર પાડ્યો જીર્ણ વસ્ત્રની પરે ફાડ્યો વૃક્ષની પરે છેદ્યો, એ વળા હું અતિ અતિ તરફડતો હતો

વિકાળ ખડ્ગે કરી, ભાલાએ કરી તરા બીજા શસ્ત્રવડે કરી મને તે પ્રચંડીઓએ વિખંડ કીધો હતો નરકમાં પાપકર્મે જન્મ લઈ ને વિષમ જાતિના ખંડનું દુખ ભોગવવામાં મણા રહી નથી પરતંત્ર કરી અનંત પ્રજ્વલિત રથમાં રોઝની પેઠે પરાણે નને જોતર્યો હતો મહિષની પેઠે દેવતાના વૈક્રિય કરેલા અગ્નિમાં હું બળ્યો હતો ભડથું થઈ અશાતાથી અત્યુગ્ર વેદના ભોગવતો હતો ઢંક-ગિધ નામના વિકાળ પક્ષિયોની સાણસા સરખી ચાંચથી ચુંથાઈ અનંત વલવલાટથી કાયર થઈ હું વિલાપ કરતો હતો, તૃષાને લીધે જલપાનનું ચિંતવન કરી વેગમાં દોડતા વૈતરણીનું છરપલાની ધાર જેવું અનંત દુખદ પાણી પામ્યો હતો જેનાં પાંદડાં તીવ્ર ખડ્ગની ધાર જેવાં છે, મહા તાપથી જે તપી રહ્યું છે તે અસિપત્રવન હું પામ્યો હતો ત્યાં આગળ પૂર્વકાળે મને અનંતવાર છેદ્યો હતો મુદ્ગરથી કરી તીવ્ર શસ્ત્રથી કરી ત્રિશૂલથી કરી મુશળથી કરી તેમજ ગદાથી કરીને મારાં ગાત્ર ભાંગ્યાં હતાં શરણરૂપ સુખવિના હું અશરણરૂપ અનંત દુખ પામ્યો હતો. વસ્ત્રની પેઠે

મને છરપલાની તિક્ષ્ણ ધારે કરી, પાળીએ કરી અને કાતરણીએ કરી કાપ્યો હતો મા ! ખરો ખ ડ કગ્કા કર્યાં હતા મને ત્રિચ્છો-છેદો હતો ચગ્રર કગ્તી મારી ત્વચા ઉતારી હતી એમ હું અનત દુ ખ પામ્યો હતો '

"પરવશતાથી મગની પેઠ અન તવાર પાશમા હું સપડાયો હતો પગ્માધામીએ મને મગરમગ્છરૂપે જાળ નાખી અનંત વેળા દુઃખ આપ્યુ હતુ સિંચાણારૂપે પખીની પેઠે જાળમા બાંધી અન-તવાર મને હણ્યો હતો ફરશી ઇત્યાદિક શસ્ત્રથી કરીને મને અન તીવાર વૃક્ષની પેઠે કુટીને મા ! સૂક્ષ્મ છેદ કર્યા હતા મુદ્દગરાદિકના પ્રહારવતી લોહકાર જેમ લોહને ટીપે તેમ મને પૂર્વકાળે પગ્માધામી-એએ અન તીવાર ટીપ્યો હતો તાબુ લોહુ અને શીસુ અગ્નિથી ગાળી તેનો કગ્કળતો રસ મને અનતવાર પાયો હતો અતિ રૌદ્રતાથી તે પરમાધામીઓ મને એમ કહેતા હતા કે પૂર્વભવમાં તને માંસ પ્રિય હતુ તો લે આ માંસ એમ મારા શરીરના ખ ડોખ ડ કટકા મે અનતીવાર ગળ્યા હતા મદ્યની વલ્લભતા માટે પણ એથી કઈ ઓછુ દુ ખ પડયુ નહોતુ એમ મે મહા ભયથી, મહા ત્રાસથી અને મહા દુ ખથી ક પાયમાન કાયાએ કરી અનંત વે ના ભોગવી હતી જે સહન કગ્તા અતિ તીવ્ર ગૈદ્ર અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ સ્થિતિની વેદના સાંભળતાં પણ અતિ ભયકર, અન તવાર તે નરકમાં મે ભોગવી હતી જેવી વેદના મનુષ્યલોકમાં છે તેવી દેખાતી પણ તેથી અન તગણી અધિક અશાતાવેદની નગ્કને વિષે સહી હતી સર્વ ભવને વિષે અશાતાવેદની મે ભોગવી છે મેષાનુમેષ માત્ર પણ ત્યાં શાતા નથી'

એ પ્રમાણે મૃગાપુત્રે વૈરાગ્યભાવથી સસારપરિભ્રમણ દુ ખ કહ્યા એના ઉત્તરમા તેનાં જનક જનેતા એમ બોલ્યાં કે "હે પુત્ર ! જો તારી ઇચ્છા દિક્ષા લેવાની છે તો દિક્ષા ગ્રહણ કર પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદ્ય કોણ કરશે ? દુ ખનિવૃત્તિ કોણ કરશે ? એ

વિના બહુ દોહીલુ છે ' મૃગાપુત્રે કહ્યું ' એ ખરુ, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પખી એકલુ હોય છે, તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનુ વૈદુ કોણ કરે છે? જેમ વનમા મૃગ વિહાર કરે છે તેમ હુ ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ અને સમ્યક્ ભેદે શુદ્ધ સયમનો અનુરાગી થઇશ દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ, તેમ જ મૃગચર્યાથી વિચરીશ મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે ત્યારે તેનું વૈદુ કોણ કરે છે?' એમ પુન કહી તે બોલ્યા કે કોણ તે મૃગને ઔષધ દે છે? કોણ તે મૃગને આનદ શાંતિ અને સુખ પૂછે છે? કોણ તે મૃગને આહાર જળ આણી આપે છે? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવમુક્ત થયા પછી ગહનવને જ્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જાય છે, તૃણપાણી આદિનુ સેવન કરીને પાછુ જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હુ વિચરીશ સારાંશ એરૂપ મૃગચર્યા હુ આચરીશ એમ હુ મૃગની પેઠે સયમવત હોઇશ અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ રહે મૃગની પેઠે વિચરીને, મૃગચર્યા સેવીને સાવદ્ય ટાળીને યતિ વિચરે જેમ મૃગ તૃણ જળાદિકની ગોચરી કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સયમભાર નિર્વાહ કરે દુરાહાર માટે ગૃહસ્થને હીલે નહીં નિદા કરે નહીં એવો સયમ હુ આચરીશ "एव पुत्ता जहासुख—હે પુત્ર! જેમ તને સુખ થાય તેમ કરો!' એમ માતા પિતાએ અનુજ્ઞા આપી. અનુજ્ઞા મળ્યા પછી મમત્વભાવ છેદીને જેમ મહાનાગ કચુક ત્યાગી ચાલ્યો જાય છે તેમ તે મૃગાપુત્ર સસાર ત્યાગી સયમધર્મમાં સાવધાન થયા કચન કામિની મિત્ર પુત્ર જ્ઞાતિ અને સગાસબધીના પરિત્યાગી થયા વસ્ત્રને ધુણી જેમ રજ ખ ખેરી નાખીએ તેમ તે સઘળા પ્રપચ ત્યાગીને દિક્ષા લેવાને માટે નીકળી પડયા પવિત્ર પાચ મહાવ્રતયુક્ત થયા પચ સમિતિથી સુશોભિત થયા ત્રિગુપ્તાનુગુપ્ત થયા બાહ્યાભ્યતરે દ્વાદશ તપથી સયુક્ત થયા મમત્વરહિત થયા—નિરહકારી થયા સ્ત્રિયાદિકના સગરહિત થયા સર્વાત્મભૂતમા એનો સમાન ભાવ થયો આહાર જળ પ્રાપ્ત થાઓ

કે ન હો, સુખ ઉપજો કે દુઃખ, જીવિત હો કે મરણ હો, કોઈ સ્તુતિ કરો કે કોઈ નિંદા કરો, કોઈ માન દો કે અપમાન દો, તે સર્વ પર તે સમભાવી થયા. ઋદ્ધિ, રસ અને સુખ એ ત્રિગારવના અહંપદથી તે વિરક્ત થયા. મનદંડ, વચનદંડ અને તનદંડ નિવર્ત્યા. ચાર કષાયથી વિમુક્ત થયા. માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય તથા મિથ્યાત્વશલ્ય એ ત્રિશલ્યથી તે વિરાગી થયા. સાત મહાભયથી તે અભય થયા. હાસ્ય અને શોકથી નિવર્ત્યા. નિદાનરહિત થયા. રાગદ્વેષરૂપી બંધનથી છૂટી ગયા. વાંછારહિત થયા. સર્વ પ્રકારના વિલાસથી રહિત થયા. કરવતથી કોઈ કાપે અને કોઈ ચંદન વિલેપન કરે તે પર સમભાવી થયા. પાપ આવવાનાં સર્વ દ્વાર તેણે રુંધ્યાં. શુદ્ધ અંતઃકરણસહિત ધર્મધ્યાનાદિક વ્યાપારે તે પ્રશસ્ત થયા. જિનેંદ્ર શાસનતત્ત્વ પરાયણ થયા. જ્ઞાને કરી, આત્મચારિત્રે કરી, સમ્યક્ત્વે કરી, તપે કરી, પ્રત્યેક મહાવ્રતની પાંચ ભાવના એમ પાંચ મહાવ્રતની પચીસ ભાવનાએ કરી અને નિર્મળતાએ કરી તે અનુપમ વિભૂષિત થયા. સમ્યક્ પ્રકારથી ઘણાં વર્ષ સુધી આત્મચારિત્ર પરિસેવીને એક માસનું અનશન કરીને તે મહાજ્ઞાની યુવરાજ મૃગાપુત્ર પ્રધાન મોક્ષગતિએ પરવર્યા.

પ્રમાણશિક્ષા—તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલી દ્વાદશભાવનામાંની સંસારભાવનાને દૃઢ કરવા મૃગાપુત્રનું ચરિત્ર અહીં વર્ણવ્યું. સંસારાટવીમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંત દુઃખ છે એ વિવેકસિદ્ધ છે અને એમાં પણ મેષોન્મેષ જેમાં સુખ નથી એવી નરકાધોગતિનાં અનંત દુઃખ યુવજ્ઞાની યોગીંદ્ર મૃગાપુત્રે જનકજનેતા-પ્રતિ વર્ણવ્યાં છે, તે કેવળ સંસાર મુક્ત થવાનો વિરાગી ઉપદેશ પ્રદર્શિત કરે છે. આત્મચારિત્ર અવધારણ કરતાં તપપરિષહાદિકનાં બહિર્દુઃખને દુઃખ માન્યું છે અને મહાધોગતિના પરિભ્રમણરૂપ અનંત દુઃખને બહિર્ભાવ મોહિનીથી સુખ માન્યું છે એ જો કેવી ભ્રમવિચિત્રતા છે! આત્મચારિત્રનું દુઃખ તે દુઃખ નથી પણ પરમ

સુખ છે, અને પરિણામે અનંત સુખતરંગ પ્રાપ્તિનું કારણ છે, તેમ જ ભોગવિલાસાદિનું સુખ તે ક્ષણિક અને બહિર્દૃશ્ય સુખ તે કેવળ દુઃખ જ છે. પરિણામે અનંત દુઃખનું કારણ છે. એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહાજ્ઞાની મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય અહીં દર્શાવ્યો છે, એ મહાપ્રભાવિક, મહાયશોમાન મૃગાપુત્રની પેઠે તપાદિક અને આત્મચારિત્રાદિક શુદ્ધાચરણ કરે, તે ઉત્તમ સાધુ ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ અને પ્રધાન એવી પરમ સિદ્ધિદાયક સિદ્ધગતિને પામે. સંસારમમત્વને દુઃખવૃદ્ધિરૂપ માની તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે મૃગાપુત્રની પેઠે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ દિવ્ય ચિંતામણિને પરમ સુખ અને પરમાનંદને કારણે આરાધે છે.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રનું સર્વોત્તમ ચરિત્ર (સંસાર ભાવનારૂપે) સંસાર પરિભ્રમણનિવૃત્તિનો અને તેની સાથે અનેક પ્રકારની નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરે છે. એ ઉપરથી નિવૃત્તિબોધ અંતર્દર્શનનું નામ રાખી આત્મચારિત્રની ઉત્તમતા વર્ણવતાં આ મૃગાપુત્ર ચરિત્ર અહીં આગળ પૂર્ણતા પામે છે. સંસારભ્રમણનિવૃત્તિ અને સાવદ્ય ઉપકરણ નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરે છે.[1]

સપ્તમ ચિત્ર

આશ્રવભાવના.

દ્વાદશ અવિરતિ, ષોડશ કષાય, નવ નોકષાય, પંચ મિથ્યાત્વ અને પંચદશ યોગ એ સઘળાં મળી સત્તાવન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાના પ્રનાળ છે.

---

૧ ઇતિ અંતર્દર્શને સંસારભાવનારૂપ ષષ્ઠચિત્રે મૃગાપુત્ર ચરિત્ર સમાપ્ત.

દૃષ્ટાંત — મહાવિદેહમાં વિશાળ પુંડરિકિણી નગરીના રાજ્યસિંહાસનપર પુંડરિક અને કુંડરિક બે ભાઈઓ સ્થિર હતા એક વેળા મહા તત્ત્વવિજ્ઞાની મુનિરાજ વિહાર કરતા ત્યાં આવ્યા મુનિના વૈરાગ્ય વચનામૃતથી કુંડરિક દિક્ષાનુરક્ત થયો અને ઘેર આવ્યા પછી પુંડરિકને રાજ સોંપી ચારિત્ર અંગીકૃત કર્યું સરસનિરસ આહાર કરતાં થોડા કાળે તે રોગગ્રસ્ત થયો તેથી તે ચારિત્રપરિણામે ભગ્ન થયો પુંડરિકિણી મહા નગરીની અશોકવાડીમાં આવીને એણે ઓઘો મુખપત્તી વૃક્ષે વળગાડી મૂક્યાં નિરંતર તે પરિચિંતવન કરવા માંડ્યો કે પુંડરિક મને રાજ આપશે કે નહીં આપે? વનરક્ષકે કુંડરિકને ઓળખ્યો તેણે જઈને પુંડરિકને વિદિત કર્યું કે, આકુળ વ્યાકુળ થતો તમારો ભાઈ અશોક બાગમાં રહ્યો છે પુંડરિકે આવી કુંડરિકના મનોભાવ જોયા અને તેને ચારિત્રથી ડોલતો જોઈ કેટલોક ઉપદેશ આપી પછી રાજ સોંપી દઈને ઘેર આવ્યો કુંડરિકની આજ્ઞાને સામંત કે મંત્રી કોઈ અવગણન ન કરતાં તેણે સહસ્ર વર્ષ પ્રવ્રજ્યા પાળી પતિત થયો તે તેને માટે ધિક્કારતા હતા કુંડરિકે રાજમાં આવતાં રતિ અતિ આહાર કર્યો રાત્રિએ એથી કરીને તે બહુ પીડાયો અને વમન થયું અભાવથી પાસે કોઈ આવ્યું નહીં એથી તેના મનમાં પ્રચંડભાવ આવ્યો તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ દરદથી મને જો શાંતિ થાય તો પછી પ્રભાતે એ સર્વને હું જોઈ લઈશ એવા મહા દુર્ધ્યાનથી મરીને સાતમી નરકે તે અપયઠાણ પાથડે તેત્રિશ સાગરોપમને આયુષ્યે અનંત દુઃખમાં જઈને ઉપજ્યો કેવો વિપરીત આશ્રવદ્વાર!![1]

---

૧ ઈતિ સપ્તમ ચિત્રે આશ્રવભાવના સમાપ્ત

અષ્ટમ ચિત્ર

સંવરભાવના

સંવર ભાવના —ઉપર કહ્યાં તે આશ્રવદ્વાર અને પાપપ્રનાલને સર્વ પ્રકારે રોકવાં તે—(આવતાં કર્મ સમૂહને અટકાવવાં)—સંવરભાવ.

દૃષ્ટાંત —(૧) (કુંડરિકનો અનુસંબંધ) કુંડરિકનાં મુખપટ્ટિ ઈત્યાદિક સાજને ગ્રહણ કરીને પુંડરિકે નિશ્ચય કર્યો કે મારે મહર્ષિ ગુરુ કને જવું, અને ત્યાર પછી જ અન્નજળ ગ્રહણ કરવાં. અણુવાણે ચરણે પરવરતાં પગમાં કંકર કંટક ખુચવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલી તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને સમતા ભાવે રહ્યો. એથી એ મહાનુભાવ પુંડરિક ચ્યવીને સમર્થ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને તેત્રીશ સાગરોપમના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યે દેવરૂપે ઉપન્યો. આશ્રવથી શી કુંડરિકની દુઃખદશા ! અને સંવરથી શી પુંડરિકની સુખદશા !]

દૃષ્ટાંત —(૨) શ્રી વજ્રસ્વામી કેવળ કંચનકામિનીના દ્રવ્યભાવથી પરિત્યાગી હતા. એક શ્રીમંતની રુક્મિણી નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્રસ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને શ્રવણ કરીને મોહિત થઈ. ઘેર આવી માતપિતાને કહ્યું કે, જો હું આ દેહે પતિ કરું તો માત્ર વજ્રસ્વામીને જ કરું, અન્યની સાથે સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રુક્મિણીને તેનાં માતાપિતાએ ઘણુંએ કહ્યું, 'ઘેલી ! વિચાર તો ખરી કે મુનિરાજ તે વળી પરણે ? એણે તો આશ્રવદ્વારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે.' તોપણ રુક્મિણીએ કહ્યું ન માન્યું. નિરુપાયે ધનાવા શેઠે કેટલુંક દ્રવ્ય અને સુરૂપા રુક્મિણીને સાથે લીધી અને જ્યાં વજ્રસ્વામી વિરાજતા હતા ત્યાં આવીને કહ્યું કે, 'આ લક્ષ્મી છે તેનો તમે યથારુચિ ઉપયોગ કરો અને વૈભવ વિલાસમાં વાપરો, અને આ મારી મહા સુકોમળા રુક્મિણી નામની પુત્રીથી પાણિગ્રહણ કરો.' એમ કહીને તે પોતાને ઘેર આવ્યો.

યૌવનસાગરમાં તરતી અને રૂપના અંબારરૂપ રુક્મિણીએ વજ્રસ્વામીને અનેક પ્રકારે ભોગ સબંધી ઉપદેશ કર્યો ભોગના સુખ અનેક પ્રકારે વર્ણવી દેખાડ્યાં, મનમોહક હાવભાવ તથા અનેક પ્રકારનાં અન્ય ચળાવવાના ઉપાય કર્યા પરંતુ તે કેવળ વૃથા ગયા, મહા સુંદરી રુક્મિણી પોતાના મોહકટાક્ષમાં નિષ્ફળ થઈ ઉગ્રચરિત્ર વિજયમાન વજ્રસ્વામી મેરુની પેઠે અચળ અને અડોલ રહ્યા રુક્મિણીનાં મન, વચન અને તનના સર્વ ઉપદેશ અને હાવભાવથી તે લેશમાત્ર પીગળ્યા નહીં આવી મહાવિશાળ દૃઢતાથી રુક્મિણીએ બોધ પામી નિશ્ચય કર્યો કે, આ સમર્થ જિતેંદ્રિય મહાત્મા કોઈ કાળે ચલિત થનાર નથી લોહ પત્થર પીગળાવવા સુલભ છે, પણ આ મહા પવિત્ર સાધુ વજ્રસ્વામીને પીગળાવવા સબંધીની આશા નિરર્થક છતાં અધોગતિના કારણરૂપ છે એમ સુવિચારી તે રુક્મિણીએ પિતાએ આપેલી લક્ષ્મીને શુભ ક્ષેત્રે વાપરીને ચારિત્રને ગ્રહણ કર્યું, મન, વચન અને કાયાને અનેક પ્રકારે દમન કરી આત્માર્થ સાધ્યો એને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ સંવરભાવના કહે છે [1]

નવમ ચિત્ર

નિર્જરા ભાવના

દ્વાદશ પ્રકારનાં તપવડે કરી કર્મઓઘને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાંખીએ, તેનું નામ નિર્જરા ભાવના કહેવાય છે તપના બાર પ્રકારમાં ૭ બાહ્ય અને ૭ આભ્યંતર પ્રકાર છે અનશન ઉણોદરી વૃત્તિ સંક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, કાયક્લેશ અને પ્રતિસંલીનતા એ ૭ બાહ્ય તપ છે પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, શાસ્ત્રપઠન ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ ૭ આભ્યંતર તપ છે નિર્જરા બે પ્રકારે છે એક અકામ નિર્જરા અને દ્વિતીય સકામ નિર્જરા નિર્જરા ભાવનાપર એક વિપ્રપુત્રનું દૃષ્ટાંત કહીશું

[1] ઇતિ અષ્ટમ ચિત્રે સંવરભાવના સમાપ્ત.

દૃષ્ટાંત—કોઈ બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને સપ્તવ્યસનભક્ત જાણીને પોતાને ઘેરથી કાઢી મૂક્યો. તે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો અને જઈને તેણે તસ્કરમંડળીથી સ્નેહસંબંધ જોડ્યો. તે મંડળીના અગ્રેસરે તેને સ્વકામનો પરાક્રમી જાણીને પુત્ર કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામાં દૃઢપ્રહારી જણાયો. એ ઉપરથી એનું ઉપનામ 'દૃઢપ્રહારી' કરીને સ્થાપ્યું. તે દૃઢપ્રહારી તસ્કરમાં અગ્રેસર થયો. નગર ગ્રામ ભાંગવામાં બળવત્તર છાતીવાળો ઠર્યો. તેણે ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણ લીધા. એક વેળા પોતાના સંગતિસમુદાયને લઈને તેણે એક મહા નગર લૂંટ્યું. દૃઢપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર બેઠો હતો. તે વિપ્રને ત્યાં ઘણા પ્રેમભાવથી ક્ષીરભોજન કર્યું હતું. તે ક્ષીરભોજનનાં ભાજનને તે વિપ્રનાં મનોરથી બાળકડાં વીંટાઈ વળ્યાં હતાં. દૃઢપ્રહારી તે ભાજનને અડકવા મંડ્યો એટલે બ્રાહ્મણીએ કહ્યું, 'એ મૂર્ખના મહારાજ! અભડાવ કાં? અમારે પછી કામ નહીં આવે, એટલું પણ તું સમજતો નથી?' દૃઢપ્રહારીને આ વચનથી પ્રચંડ ક્રોધ વ્યાપ્યો અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાળધર્મ પમાડી. નહાતો નહાતો બ્રાહ્મણ સહાયતાએ ધાયો. તેને પણ તેણે પરભવ પ્રાપ્ત કર્યો. એટલામાં ઘરમાંથી ગાય દોડતી આવી અને તેણે શીંગડે કરી દૃઢપ્રહારીને મારવા માંડ્યો. તે મહા દુષ્ટે તેને પણ કાળને સ્વાધીન કરી. એ ગાયના પેટમાંથી એક વાછરડું નીકળી પડ્યું. તેને તરફડતું દેખી દૃઢપ્રહારીના મનમાં બહુ બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. મને ધિક્કાર છે કે મેં મહાઅઘોર હિંસાઓ કરી! મારો એ મહા પાપથી ક્યારે છૂટકો થશે? ખરે! આત્મસાર્થક સાધવામાં જ શ્રેય છે!

એવી ઉત્તમ ભાવનાએ તેણે પંચમુષ્ટિ કેશલુંચન કર્યું. નગરની ભાગોળે આવી ઉગ્ર કાયોત્સર્ગે રહ્યા. આખા નગરને પૂર્વે સંતાપરૂપ થયા હતા, જેથી લોકોએ બહુ રીતે સંતાપવા માંડ્યા. જતાં આવતાંના ધૂળ ઢેફાં અને પથ્થર ઈંટાળા અને તરવારની મુષ્ટિકા વડે તે અતિ સંતાપ પ્રાપ્ત થયા. ત્યાં આગળ લોકસમુદાયે દોઢ મહિના

સુધી તેને પરાભવ્યા, પછી થાક્યા, અને મૂકી દીધા દ્રઢપ્રહારી ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી બીજી ભાગોળે એવા જ ઉગ્ર કાયોત્સર્ગથી રહ્યા તે દિશાના લોકોએ પણ એમજ પરાભવ્યા; દોઢ મહિને છેડી મૂકી દીધા ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી દ્રઢપ્રહારી ત્રીજી પોળે રહ્યા તેઓએ પણ મહા પરાભવ આપ્યો, ત્યાંથી દોઢ મહિને મૂકી દીધાથી ચોથી પોળે દોઢ માસ સુધી રહ્યા ત્યાં અનેક પ્રકારના પરિષહને સહન કરીને તે ક્ષમાધર રહ્યા છઠ્ઠે માસે અનંત કર્મ સમુદાયને બાળી વિશોધી વિશોધીને તે કર્મરહિત થયા સર્વ પ્રકારના મમત્વનો તેણે ત્યાગ કર્યો અનુપમ કૈવલ્યજ્ઞાન પામીને તે મુક્તિના અનંત સુખાનંદ યુક્ત થયા એ નિર્જરાભાવના દ્રઢ થઈ હવે—

દશમ ચિત્ર

લોકસ્વરૂપભાવના

લોકસ્વરૂપભાવના –એ ભાવનાનું સ્વરૂપ અહીં આગળ સંક્ષેપમાં કહેવાનું છે જેમ પુરુષ બે હાથ દઈ પગ પહોળા કરી ઉભો રહે તેમ લોકનાલ કિંવા લોકસ્વરૂપ જાણવું ત્રિચ્છા થાળને આકારે તે લોકસ્વરૂપ છે કિંવા માદળને ઊભા મૂક્યા સમાન છે નીચે ભુવન પતિ વ્યંતર અને સાત નરક છે, ત્રિચ્છે અઢી દ્વીપ આવી રહ્યા છે ઉંચે બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન અને તે પર અનંત સુખમય પવિત્ર સિદ્ધગતિની પડોશી સિદ્ધશિલા છે તે લોકાલોક પ્રકાશક સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી અને નિરુપમ કૈવલ્યજ્ઞાનીઓએ ભાખ્યું છે સંક્ષેપે લોકસ્વરૂપ ભાવના કહેવાઈ

પાપ પ્રનાલને રોકવા માટે આશ્રવભાવના અને સમ્વરભાવના તપ મહાફલી માટે નિર્જરાભાવના અને લોકસ્વરૂપનું કિંચિત્ તત્ત્વ જાણવા માટે લોકસ્વરૂપભાવના આ દર્શને આ ચાર ચિત્રે પૂર્ણતા પામી [1]

[ભાવનાબોધ સમાપ્ત]

---

[1] દશમ ચિત્ર સમાપ્ત

જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય
ઉત્તમ જહાં વિચાર,
એ ભાવે શુભ ભાવના,
તે ઉતરે ભવપાર.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

પ્રણીત

મોક્ષમાળા

નિવેદન

આ 'બાલાવબોધ મોક્ષમાળા' ગ્રંથ શ્રીમદે સોળ વર્ષની ઉમ્મરે ત્રણ દહાડામાં શ્રી વવાણીઆ ક્ષેત્રે રચ્યો હતો. મોક્ષમાળાની શ્રેણી ત્રણ ભાગે કરવાનો શ્રીમદનો વિચાર આ સમયે હતો એમ આ બાલાવબોધ ભાગની મુખમુદ્રાના આ શબ્દો 'યોજના બાલાવબોધરૂપ છે વિવેચન અને પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે આ એમાનો એક કકડો છે,, છતાં સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે" ઉપરથી જણાય છે 'વિવેચન' અને 'પ્રજ્ઞાવબોધ' નો ભાગ શ્રીમદે લખવા ધારેલો છતાં તે લખાયો નથી, પણ 'પ્રજ્ઞાવબોધ ની સંકળના શ્રીમદે પોતાની અસ્વાસ્થ્ય પ્રકૃતિ વેળાએ શ્રી વઢવાણ કેમ્પ મુકામે સ્થિતિ હતી ત્યારે લખાવેલ જે અમે પાછળ 'પ્રજ્ઞાવબોધ સંકળના' તરીકે આપેલ છે

આ ગ્રંથ લખાયા પછી બે વર્ષે એટલે સંવત્ ૧૯૪૩ ના અષાડ શુદ ૨, (હાલારી નવી સાલ બેસતાં) ને રોજ છપાઈ બહાર પડ્યો હતો આ ગ્રંથની દ્વિતીયાવૃત્તિ સંવત ૧૯૫૮ માં બહાર પડી હતી, પણ સંવત ૧૯૫૬-૫૭ માં શ્રીમ૦ના અસ્વાસ્થ્ય સમયે છપાતી હતી જે શ્રીમદની દૃષ્ટિ તળે તે વખતે નીકળી ગયેલ, અને તેમાં કોઈ કોઈ સ્થળે શબ્દ રચના અને વાક્ય રચનામાં તેમણે ફેરફાર કરાવેલ તૃતીયાવૃત્તિ સંવત ૧૯૬૨ માં શ્રી પરમશ્રુતપ્રભાવકમંડળ તરફથી બહાર પડેલ, જે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદે સંશોધિત કરેલ અને તેમાં તેમણે ઘણે ઠેકાણે ભાષાશૈલીમાં સુધારા વધારા કરેલ છે જો કે તેમ કરતાં મૂળ આશય કાયમ રાખ્યો છે શ્રીમ૦ની મૂળકૃતિ કાયમ રાખવા અને તે વયે (૧૬ વર્ષનો) તેમનો ક્ષયોપશમ સૂચવવા અર્થે અત્રે

આવૃત્તિમા થયેલો સુધારો વધારો આ આવૃત્તિમાં આપેલ નથી પણ પ્રથમાવૃત્તિ પ્રમાણે મુદ્રિત કરાવેલ છે દ્વિતીયાવૃત્તિમાં થયેલ ફેરફાર નીચે ટિપ્પણમાં દ્વિતીયાવૃત્તિ પાઠાન્તર' તરીકે આપેલ છે

ધર્મ વિષયના પ્રવેશકોને માટે યોજાયેલ આ 'બાલાવબોધ' ભાગની યોજનાનું મનન શ્રીમદની આ વયનું શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ અનુમાનવાનું એક સાધન ગણી શકાય.

ઘાટકોપર
અક્ષયતૃતીયા,
સ૦ ૧૯૯૨

હેમચંદ ટાકરશી મહેતા.

ઉપોદ્ઘાત

નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને અનુકૂળ થઈ સ્વલ્પતાથી આ ગ્રંથ ગુંથું છઉં પ્રત્યેક શિક્ષા વિષયરૂપી મણિકાથી આ પૂર્ણાહુતિ પામશે. આડગરી નામ એ જ ગુરુત્વનું માગણું છે, એમ સમજતાં છતાં

*અર્પણ પત્ર –પુણ્ય પ્રભાવક સુજ્ઞ ધર્માનુરાગી ભાઈ શ્રી નેમચંદભાઈ વસનજી (માંગરોળ નિવાસી) મુંબઈ—આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરાવવામાં આપની પુરેપુરી આકાંક્ષા હતી તેમ એ માટે આપે પુરતું ઉત્તેજન પણ આપ્યું છે જિનેશ્વર ભગવાનના પ્રણિત કરેલા તત્ત્વપર આપનો બહુ અનુરાગ છે ધર્મ અને ધર્મસ્નેહિયોની ઉન્નતી લેવાની આપની બહુ અભિલાષા છે ઉદારતાનો આપનો ગુણ સ્તુતિપાત્ર છે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્તાને માટે આપે ઉપકાર બુદ્ધિ દર્શાવી તેમજ મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી સત્ય વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા રાખો છો જૈન જ્ઞાનશાળા સ્થાપવા મુંબઈ ખાતે આપનું પ્રયોજન ચાલુ છે ઇ૦ ઇ૦ સુંદર કારણોથી પ્રસિદ્ધ કર્તાએ આ ગ્રંથ આપને બહુ માનપૂર્વક અર્પણ કર્યો છે

*આશ્રય પત્ર—આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં મોટામાં મોટો આશ્રય તો શેઠ નેમચંદ વસનજીનો છે પરંતુ એથી પ્રથમ અને પ્રબળ આનંદ એક સુજ્ઞબાઇએ પણ આપ્યો છે તેથી તેઓનો ઉપકાર ભૂલી જવો ઉચિત નથી એ બાઈ તે મોરબીના મુલક મશહુર મરહુમ મંત્રિ ફીરચંદ વખતચંદના પત્નિ અને રાજકોટ નિવાસી શા ઓધવજી ખીમજીના પુત્રી છે એ બાઈના સ્વર્ગવાસી પુત્ર પોપટભાઈના સ્મરણાર્થે એક ઉત્તમ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધમાં મૂકવાનો એમનો હેતુ હતો અને શોધ વિશેષથી એ સબંધી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્તાને કહ્યું તે સાથે સહર્ષ સારો આનંદ આપ્યો આવા શુભ કામમાં એઓનો ઉત્તમ પ્રયાસ થાય એ બહુ વખાણવા લાયક છે બાઈવર્ગ એમાં હજાપણ આ દેશમાં ઓછું જ છે મરહુમ ફીરચંદ વખતચંદ ૧૯૨૦ માં પરલોક પ્રાપ્ત થયા એઓ જૈન ધર્મના ઉત્સાહી અને એક પ્રકારના સાત્વિક હતા એઓએ મોરબીના પ્રધાન પદમાં નામાંકિતતા મેળવી છે એમના સ્વર્ગવાસથી બાઈના મનમાં શોક રોગાયા કરતો હતો અને તે ત્યાં

*મોક્ષમાળાની પ્રથમાવૃત્તિમાં શ્રીમદે આપેલ અર્પણપત્ર તથા આશ્રય પત્ર અમે અત્રે-આપીએ છીએ —સંશોધક

પરિણામે અપ્રભુત્વ રહેતુ હોવાથી એમ કરેલું છે તે ઉચિત થાઓ! ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલનો ઉપદેશ કરનાર પુરુષો કંઈ ઓછા થયા નથી તેમ આ ગ્રંથ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનતારૂપ નથી, પણ વિનયરૂપે તે ઉપદેશકોના ધુરંધર પ્રવચનો આગળ કનિષ્ઠ છે આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે પ્રધાન પુરુષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે; તેમ તેવા ધુરંધર ગ્રંથનું ઉપદેશબીજ રોપાવા, અંતઃકરણ કોમળ કરવા આવા ગ્રંથનું પ્રયોજન છે

આ પ્રથમ દર્શન અને બીજા અન્યદર્શનોમાં તત્ત્વજ્ઞાન

કેવળ વિસારે પડયો નહોતો યા બીજો શોક ઉભો થયો, એટલે કે એમના પ્રિયપુત્ર ઘેલાભાઈનો સ્વર્ગવાસ થયો જેથી શોક કેવો ઉત્પન્ન થાય તે વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવની છે તોપણ બાઈએ સંસારનો અનિત્યભાવ, કાળની ગહન ગતિ અને ભાવિ પ્રબળ માનીને ધીરજ ધરી હૃદયમાં એક પ્રકારનો પુણ્ય ભાવ ઉત્પન્ન કર્યો અને અનાથને ઉપકાર કર્તા થાય એવું સાત હજાર રૂપિયા ખર્ચી સદાવ્રત બાંધ્યું જેની યોજના સારી હોવાથી બહુ કાળ સુધી ચાલશે જિનેશ્વર ભગવત પ્રણિત માર્ગની વૃદ્ધિને માટે ૪૫૦ રૂ૦ ખર્ચી મહાન ભગવતિસૂત્ર અહિંના સ્થાનકમાં આપવા યોજના કરી સંવત્સરીના પારણાનો ખર્ચ સો એક રૂ૦નો પ્રતિવર્ષ થાય છે તે હમેશને માટે ચાલુ રહે એવી યોજના પણ એઓએ કરી છે પાવાપુર ઈત્યાદિક સ્થળે જતા તેઓએ સારી ઉદારતા કરી છે જેમ યથાશક્તિ ઉત્તમ કામ તેઓએ કર્યા છે એ દૃષ્ટિએ જોતા તેઓએ પોતા તરફનો ઉચ્ચ પ્રકારનો ધર્મ બળ યો છે પ્રસિદ્ધ કર્તા કૃતજ્ઞભાવ માનીને આશ્રય પત્ર પૂર્ણ કરતા વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે 'શક્તિમાન પુરુષો શાશનનો પ્રકાશ કરો' વખત નહી ચૂકી જૈન તત્ત્વ દર્શાવે એવા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરો આવા ઉત્તમ કામમાં આ બાઈએ પગલું ભર્યું છે તેથી તેમને શાબાશી ઘટે છે વિશેષ લખવાનું પ્રયોજન પણ શું! મોરબી સુરત અમદાવાદ લીંમડી મુંબઈ ભાવનગર માંગરોળ રાજકોટ, જેતપુર, વાંકાનેર વગેરે સ્થળેથી મળેલા આશ્રય માટે ઉપકાર માનું છું—પ્રસિદ્ધ કર્તા

*આ 'ઉપોદ્ઘાત' તરીકેનો ભાગ શ્રીમદના જુદા જુદા લેખોમાંથી લઈ તેમના પોતાના જ શબ્દોમાં અત્રે આપેલ છે—સંશોધક

તેમજ સુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત સુખતરંગ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્યસાધનો શ્રમણ-ભગવત-જ્ઞાતપુત્રે પ્રકાશ્યાં છે, તેનો સ્વલ્પતાથી કિંચિત્ સંચય કરી તેમાં મહાપુરુષોનાં નાનાં નાનાં ચરિત્રો એકત્ર કરી આ મોક્ષમાળાને વિભૂષિત કરી છે તે—

"વિદગ્ધમુખમંડન ભવતુ [સંવત ૧૯૪૩]

° ° ° °

*મોક્ષમાળા અમે સોળ વરસ અને પાંચ માસની ઉમ્મરે ત્રણ દિવસમાં રચી હતી ૬૭ મા પાઠ ઉપર શાહી ઢોળાઈ જતાં તે પાઠ ફરી લખવો પડયો હતો અને તે ઠેકાણે 'બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી' નુ અમૂલ્ય તાત્ત્વિક વિચારનું કાવ્ય, મૂકયું હતુ

જૈન માર્ગને સમજાવવા તેમાં પ્રયાસ કર્યો છે જિનોક્ત માર્ગથી કંઈ પણ ન્યૂનાધિક તેમાં કહ્યું નથી વીતરાગ માર્ગપર આબાલવૃદ્ધની રુચિ થાય તેનું સ્વરૂપ સમજાય, તેનું બીજ હૃદયમાં રોપાય, તેવા હેતુએ બાલાવબોધરૂપ યોજના તેની કરી છે તે શૈલી તથા તે બોધને અનુસરવા પણ એ નમુનો આપેલ છે એનો પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે તે કોઈ કરશે.

એ છપાતાં વિલંબ થયેલ તેથી ગ્રાહકોની આકુળતા ટાળવા, "ભાવનાબોધ" ત્યાર પછી રચી ઉપહાર રૂપે ગ્રાહકોને આપ્યો હતો

સં૦ ૧૯૫૫, ચૈત્ર વદ ૧૧

° ° ° ° ° ° °

*મોક્ષમાળામાં વાક્યાંતર અથવા પ્રસંગ વિશેષમાં કોઈ વાક્યાંતર કરવાની વૃત્તિ થાય તે કરશો

ઉપોદ્‌ઘાત આદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તો લખશો જીવન ચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાન્ત કરશો ઉપોદ્‌ઘાતથી વાંચકને, શ્રોતાને અલ્પ અલ્પ મતાંતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જ્ઞાની પુરુષોના આત્મસ્વભાવરૂપ પરમધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થાય એવો લક્ષ સામાન્યપણે રાખશો, સહજ સૂચન છે

'સં૦ ૧૯૫૬ ચૈત્ર વદ ૯ બુધ, વવાણીઆ'

*મોક્ષમાળાના પાઠ અમે માપી માપીને લખ્યા છે ફરી આવૃત્તિ અંગે સુખ ઉપજે તેમ પ્રવર્તો કેટલાંક વાક્ય નીચે લીટી દોરી છે તેમ કરવા જરૂર નથી

શ્રોતા-વાચકને બનતાંસુધી આપણા અભિપ્રાયે ન દોરવા લક્ષ રાખવુ શ્રોતા-વાચકમા પોતાની મેળે અભિપ્રાય ઉગવા દેવો. સારાસાર તોલ કરવાનુ વાંચનાર-શ્રોતાના પોતાનાપર છોડી દેવુ આપણે તેમને દોરી તેમને પોતાને ઉગી શકે એવા અભિપ્રાયને થંભી ન દેવો

૧૯૫૬ ભાદ્રપદ વદ—વવાણુ કૅમ્પ

° ° ° ° °

શિક્ષણપદ્ધતિ અને મુખમુદ્રા

આ એક સ્યાદ્વાદતત્ત્વાવબોધ વૃક્ષનુ બીજ છે આ ગ્રથ તત્ત્વ પામવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી શકે એવુ એમાં કંઈ અંશે પણ દૈવત રહ્યુ છે એ સમભાવથી કહું છઉં પાઠક અને વાંચક વર્ગને મુખ્ય ભલામણ એ છે કે શિક્ષાપાઠ પાઠે કરવા કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા તેનાં તાત્પર્યં અનુભવવા, જેમની સમજણમાં ન આવતાં હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિયોથી સમજવા અને એ યોગવાઈ ન હોય તો પાચ સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અત કરણને પૂછવુ કે શુ તાત્પર્ય મળ્યુ ? તે તાત્પર્યમાંથી હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેય શુ છે ? એમ કરવાથી આખો ગ્રથ સમજી શકાશે હૃદય કોમળ થશે વિચાર શક્તિ ખીલશે જૈન તત્ત્વપર રુડી શ્રદ્ધા થશે. આ ગ્રથ કંઈ પઠન કરવારૂપ નથી પણ મનન કરવારૂપ છે અર્થરૂપ કેળવણી એમાં યોજી છે તે યોજના બાલબોધ' રૂપ છે 'વિવેચન' અને પ્રજ્ઞાવ

બોધ' ભાગ ભિન્ન છે, આ એમનો એક કકડો છે, છતાં સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે

સ્વભાષા સબંધી જેને સાર જ્ઞાન છે અને નવતત્ત્વ તેમજ સામાન્ય પ્રકરણગ્રંથો જે સમજી શકે છે તેવાઓને આ ગ્રંથ વિશેષ બોધદાયક થશે આટલી તો અવશ્ય ભલામણ છે કે નાના બાળકોને આ શિક્ષાપાઠોનુ તાત્પર્ય સમજણરૂપે સવિધિ આપવુ

જ્ઞાનશાળાના વિદ્યાર્થિઓને શિક્ષાપાઠ મુખપાઠે કરાવવા, ને વારવાર સમજાવવા જે જે ગ્રંથોની એ માટે સહાય લેવી ઘટે તે લેવી. એક બે વાર પુસ્તક પૂર્ણ શીખી રહ્યા પછી અવળેથી ચલાવવુ

આ પુસ્તક ભણી હું ધારું છઉં કે, સુજ્ઞ વર્ગ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી નહીં જોશે બહુ ઉંડા ઉતરતાં આ મોક્ષમાળા મોક્ષનાં કારણરૂપ થઈ પડશે! મધ્યસ્થતાથી એમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને શીલ બોધવાનો ઉદ્દેશ છે

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ઉછરતા બાળયુવાનો અવિવેકીવિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે ભ્રષ્ટતા અટકાવવાનો પણ છે

મનમાનતુ ઉત્તેજન નહીં હોવાથી લોકોની માન્યતા કેવી થશે એ વિચાર્યા વગર આ સાહસ કર્યું છે હું ધારું છઉં કે તે ફળદાયક થશે. શાળામાં પાઠકોને ભેટ દાખલ આપવા ઉમંગી થવા અને જૈન શાળામાં ઉપયોગ કરવા મારી ભલામણ છે તો જ પારમાર્થિક હેતુપાર પડશે.

ધર્મ

(કવિત્ત)

ધર્મ વિના ધન ધામ, ધાન્ય ધુળધાણી ધારો,
    ધર્મ વિના ધરણીમાં ધિક્કતા ધરાય છે,
ધર્મ વિના ધીમતની, ધારણાઓ ધોખો ધરે,
    ધર્મ વિના ધર્યું, ધૈર્ય, ધુમ ધૈ ધમાય છે,
ધર્મ વિના ધરાધર, ધુતારો ન ધામધુમે,
    ધર્મ વિના ધ્યાની ધ્યાન, ઢાગ ઢગે થાય છે,
ધારો ધારો ધવળ સુધર્મને ધુરધરતા,
    ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે ધર્મથી ધરાય છે

° ° °

ધર્મ વીના પ્રીત નહી, ધર્મ વિના રીત નહી,
    ધર્મ વિના હિત નહી, કેશુ જન કામનું,
ધર્મ વિના ટેક નહીં, ધર્મ વિના નેક નહી,
    ધર્મ વિના ઐકય નહી, ધર્મ ધામ રામનું,
ધર્મ વિના ધ્યાન નહી, ધર્મ વિના જ્ઞાન નહી,
    ધર્મ વિના ભાન નહી, જીવ્યું કોના કામનું ?
ધર્મ વિના તાન નહી, ધર્મ વિના સાન નહી
    ધર્મ વિના ગાન નહી, વચન તમામનું

[અવધાનમા રચેલા શીઘ્ર કાવ્યોમાંથી]

મોક્ષમાળા

(બાલાવબોધ)

શિક્ષાપાઠ ૧ વાચનારને ભલામણ —

વાંચનાર ! હું આજે તમારા હસ્તકમળમાં આવું છઉં મને ધ્યાનપૂર્વક વાંચજો મારા કહેલાં તત્ત્વને હૃદયમાં ધારણ કરજો હું જે જે વાત કહું તે તે વિવેકથી વિચારજો, એમ કરશો તો તમે જ્ઞાન ધ્યાન, નીતિ, વિવેક સદ્‌ગુણ અને આત્મશાંતિ પામી શકશો તમે જાણતા હશો કે, કેટલાંક અજ્ઞાન મનુષ્યો નહી વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો વાંચીને પોતાનો વખત ખોઈ દે છે અને અવળે રસ્તે ચઢી જાય છે આ લોકમાં અપકીર્તિ પામે છે, તેમજ પરલોકમાં નીચ ગતિએ જાય છે તમે જે પુસ્તકો ભણ્યા છો, અને હજુ ભણો છો તે પુસ્તકો માત્ર સંસારના છે પરંતુ આ પુસ્તક તો ભવ પરભવ બન્નેમાં તમારુ હિત કરશે ભગવાનનાં કહેલાં વચનોનો એમાં થોડો ઉપદેશ કર્યો છે તમે કોઈ પ્રકારે આ પુસ્તકની અશાતના કરશો નહી, તેને ફાડશો નહી ડાઘ પાડશો નહી કે બીજી કોઈ પણ રીતે બિગાડશો નહી વિવેકથી સઘળુ કામ લેજો વિચક્ષણ પુરુષોએ કહ્યું છે કે વિવેક ત્યાં જ ધર્મ છે તમને એક એ પણ ભલામણ છે કે, જેઓને વાચતા નહી આવડતું હોય અને તેની ઈચ્છા હોય તો આ પુસ્તક અનુક્રમે તેને વાંચી સંભળાવવું તમે જે વાતની

ભ્રમ પામો નહી તે ડાહ્યા પુરુષ પાસેથી સમજી લેજો સમજવામાં આળસ કે મનમાં શંકા કરશો નહી તમારા આત્માનું આથી હિત થાય, તમને જ્ઞાન શાંતિ અને આનંદ મળે તમે પરોપકારી, દયાળુ ક્ષમાવાન વિવેકી અને બુદ્ધિશાળી થાઓ એવી શુભ યાચના અર્હંત ભગવાન્ કને કરી આ પાઠ પૂર્ણ કરું છઉં

શિક્ષાપાઠ ૨ સર્વમાન્યધર્મ —

(ચોપાઈ)

ધર્મતત્ત્વ જો પૂછ્યું મને તો સંભળાવું સ્નેહે તને,
જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર સર્વમાન્ય સહુને હિતકાર
ભાખ્યું ભાષણમાં ભગવાન ધર્મ ન બીજો દયા સમાન
અભયદાન સાથે સંતોષ દ્યો પ્રાણીને, દળવા દોષ
સત્ય શીળ ને સઘળાં દાન દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ
દયા નહી તો એ નહી એક વિના સૂર્ય કીરણ નહી દેખ
*પુષ્પપાંખડી જ્યાં દુભાય જિનવરની ત્યાં નહી આજ્ઞાય,
સર્વ જીવનું ઈચ્છો સુખ મહાવીરની શિક્ષા મૂખ્ય.
સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ એ એકાંતે નહી વિશેષ
સર્વ પ્રકારે જિનનો બોધ દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ
એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે તરિયે કરી ઉત્સાહ
ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ એ વણ ધર્મ સદા પ્રતિકૂળ
તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પ્હોંચે શાશ્વત સુખે
શાંતિનાથ ભગવાન્ પ્રસિદ્ધ રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ

---

* જિનેશ્વર ભગવાનની કહેલી ઉત્કૃષ્ટી દયાના સૂચન અર્થે આ સમજવા યોગ્ય છે—સંશોધક

શિક્ષાપાઠ ૩ કર્મના ચમત્કાર —

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જઉં છઉં, એ ઉપરથી વિચાર કરશો તો તમને પરભવની શ્રદ્ધા દૃઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પલંગે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટેલ ગોદડી પણ મળતી નથી, એક ભાતભાતનાં ભોજનોથી તૃપ્ત રહે છે એકને કાળી જારનાં પણ સાંસા પડે છે એક અગણિત લક્ષ્મીના ઉપભોગ લે છે, એક ફુટી બદામ માટે થઈને ઘેર ઘેર ભટકે છે એક મધુરાં વચનથી મનુષ્યના મન હરે છે એક અવાચક જેવો થઈને રહે છે એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઈ ફરે છે, એકને ખરા શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ ઓઢવાને મળતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રબળ છે એક બુદ્ધિશાળી છે એક જડભરત છે એક મનોહર નયનવાળો છે એક અંધ છે, એક લૂલો છે એક પાંગળો છે, એક કીર્તિમાન છે એક અપયશ ભોગવે છે, એક લાખો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, એક તેટલાના જ ટુંબા સહન કરે છે, એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે એકને જોતાં વમન થાય છે એક સંપૂર્ણ ઈંદ્રિયોવાળો છે, એક અપૂર્ણ છે એકને દીન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી

એક ગર્ભાધાનથી હરાયો એક જન્મ્યો કે મુઓ, એક મુએલો અવતર્યો, એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઈને મરે છે કોઈનાં મુખ, ભાષા અને સ્થિતિ સરખાં નથી. મૂર્ખ રાજગાદી પર ખમાખમાથી વધાવાય છે સમર્થ વિદ્વાનો ધક્કા ખાય છે!

આમ આખા જગતની વિચિત્રતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ છો એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે? મેં કહ્યું છે છતાં વિચાર આવતો હોય તો કહો તે શા વડે થાય છે? પોતાના

બાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે કર્મવડે આખો સંસાર ભમવો પડે છે પરભવ નહીં માનનાર પોતે એ વિચાર શા વડે કરે છે ? એ વિચારે તો આપણી આ વાત એ પણ માન્ય રાખે

શિક્ષાપાઠ ૪ માનવદેહ —

તમે સાંભળ્યું તો હશે કે વિદ્વાનો માનવદેહને બીજા સઘળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે, પણ ઉત્તમ કહેવાનું કારણ તમારા જાણવામાં નહીં હોય માટે લ્યો હું કહું આ સંસાર બહુ દુઃખથી ભરેલો છે એમાંથી જ્ઞાનીઓ તરીને પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાજમાન થાય છે એ મોક્ષ બીજા કોઈ દેહથી મળનાર નથી દેવ તિર્યંચ કે નરક એ એક ગતિથી મોક્ષ નથી, માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે

ત્યારે તમે પૂછશો કે સઘળા માનવીઓનો મોક્ષ કેમ થતો નથી ? એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં જેઓ માનવપણું સમજે છે તેઓ સંસાર શોકને તરી જાય છે માનવપણું વિદ્વાનો એને કહે છે કે જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય, તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજીને પરમતત્ત્વ ઉત્તમ આચાર અને સતધર્મનું સેવન કરીને તેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે મનુષ્યના શરીરના દેખાવ ઉપરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી પરંતુ તેના વિવેકને લઈને કહે છે બે હાથ બે પગ બે આંખ બે કાન એક મુખ, બે હોઠ અને એક નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવું એમ આપણે સમજવું નહીં જો એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ એણે પણ એ પ્રમાણે સઘળું પ્રાપ્ત કર્યું છે વિશેષમાં એક પૂછડું પણ છે ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો ? નહીં માનવપણું સમજે તે જ માનવ કહેવાય

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ ભવ દુર્લભ છે, અતિ પુણ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાંપડે છે, માટે એથી ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું. અયમતકુમાર, ગજસુકુમાર જેવા નાના બાળકો પણ માનવપણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે તે શક્તિવડે કરીને મદોન્મત્ત હાથી જેવાં પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે. એ જ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાનાં મનરૂપી હાથીને વશ કરી લે તો કેટલું કલ્યાણ થાય!

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. એથી આપણને મળેલો એ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો અવશ્યનો છે. કેટલાક મૂર્ખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમાં અને અનેક પ્રકારના મદમાં મળેલો માનવદેહ વૃથા ગુમાવે છે. અમૂલ્ય કૌસ્તુભ હારી બેસે છે. એ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપ જ છે.

મોતની પળ નિશ્ચય આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ બને તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાવધાન થવું.

શિક્ષાપાઠ ૫ અનાથી મુનિ, ભાગ ૧ —

અનેક પ્રકારની રિદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેણિક નામે રાજા અશ્વક્રીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકળી પડયો. વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં. નાના પ્રકારની કોમળ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારના પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં, નાના પ્રકારના પક્ષીઓનાં મધુરાં ગાયન ત્યાં સંભળાતાં હતાં. નાના પ્રકારના ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું, નાના પ્રકારનાં જળનાં ઝરણ ત્યાં વહેતાં હતાં, ટુંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું. તે વનમાં એક

ત્યાં તેણે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલા દીઠા. તેનું રૂપ જોઈને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યા. ઉપમારહિત રૂપથી વિસ્મય થઈને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે! એનું કેવું મનોહર રૂપ છે! એની કેવી અદ્ભુત સૌમ્યતા છે! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે! આના અંગથી વૈરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે! આ સંયતિ કેવું નિર્ભય નમ્રપણું ધરાવે છે! એ ભોગથી કેવો વિરક્ત છે! એમ ચિંતવતો ચિંતવતો મુદિત થતો થતો સ્તુતિ કરતો કરતો ધીમેથી ચાલતો ચાલતો પ્રદક્ષિણા દઈને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે શ્રેણિક બેઠો. પછી બે હાથની અંજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું કે "હે આર્ય! તમે પ્રશંસા કરવાયોગ્ય એવા તરુણ છો. ભોગવિલાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે. સંસારમાં નાના પ્રકારના સુખ રહ્યાં છે. ઋતુ ઋતુના કામભોગ, જળ સંબંધીના વિલાસ તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના મુખવચનનું મધુર શ્રવણ છતાં એ સઘળાંનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમાં તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનું શું કારણ? તે મને અનુગ્રહથી કહો." રાજાનાં આવાં વચન સાંભળીને મુનિએ કહ્યું "હે રાજા! હું અનાથ હતો. મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર મારાપર અનુકંપા આણનાર કરુણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહીં. એ કારણ મારા અનાથીપણાનું હતું."

શિક્ષાપાઠ ૬ અનાથી મુનિ, ભાગ ૨ —

શ્રેણિક, મુનિના ભાષણથી સ્મિત હસીને બોલ્યો "તમા[રે] મહા રીદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય! જો કોઈ નાથ નથી તો [હું] થઉં છઉં હે ભયત્રાણ! તમે ભોગ ભોગવો. હે સંયતિ! મિ[ત્ર] જ્ઞાતિએ કરીને દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યભવ સુલભ કરો!

અનાથીએ કહ્યું "અરે શ્રેણિક રાજા! તું પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શું થઈશ? નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાંથી બનાવે? અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાંથી આપે? અજ્ઞ તે વિદ્વત્તા ક્યાંથી દે? વંધ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે? જ્યારે તું પોતે અનાથ છે ત્યારે મારો નાથ ક્યાંથી થઈશ?" મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આકુળ અને અતિવિસ્મિત થયો. કોઈ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી તે વચનનું યતિમુખથી શ્રવણ થયું એથી તે શંકિત થયો અને બોલ્યો "હું અનેક પ્રકારના અશ્વનો ભોગી છઉં અનેક પ્રકારના મદોન્મત્ત હાથીઓનો ધણી છઉં અનેક પ્રકારની સૈન્યા મને આધીન છે નગર, ગ્રામ અંતઃપુર અને ચતુષ્પાદની મારે કંઈ ન્યૂનતા નથી મનુષ્ય સંબંધી સઘળા પ્રકારનો ભોગ હું પામ્યો છઉં અનુચરો મારી આજ્ઞાને રુડી રીતે આરાધે છે પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર છે અનેક મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે આવો હું મહાન છતાં અનાથ કેમ હોઉં? રખે હે ભગવન્! તમે મૃષા બોલતા હો. મુનિએ કહ્યું હે રાજા! મારું કહેવું તું ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી હવે હું જેમ અનાથ થયો અને જેમ મેં સંસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છઉં તે એકાગ્ર અને સાવધાન ચિત્તથી સાંભળ સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે —

કૌશાંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારની ભવ્યતાથી ભરેલી એક સુંદર નગરી છે ત્યાં ઋદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો હે મહારાજા! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ આખે શરીરે અગ્નિ બળવા મંડી શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારા પર કોપાયમાન થયો મારૂં મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુખવા લાગ્યું વજ્રના પ્રહાર સરીખી બીજાને પણ રૌદ્ર ભય ઉપજાવનારી, એવી તે દારૂણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં હતો સંખ્યાબંધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આ

અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા પણ તે વૃથા ગયા. એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદરાજે મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં. એ જ હે રાજા! મારું અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાળવાને માટે મારા પિતા સર્વ ધન આપવા માંડ્યા પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટળી નહીં. હે રાજા! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુખાર્ત થઈ તે પણ મને તે દરદથી મુકાવી શકી નહીં. એ જ હે રાજા! મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાનાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં. હે રાજા! એ જ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારું તે દુઃખ ટળ્યું નહીં. હે મહારાજા! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારા પર અનુરક્ત અને પ્રેમવતી હતી તે આંસુ ભરી મારું હૈયું પલાળતી હતી. તેણે અન્ન પાણી અને નાના પ્રકારનાં અંઘોલણ, ચુવાદિક સુગંધી પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારનાં ફૂલ ચંદનાદિકનાં જાણિતાં અજાણિતાં વિલેપન કર્યા છતાં હું તે વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો. ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી. એ જ હે મહારાજા! મારું અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં. એ વેળા પુનઃ પુનઃ મેં અસહ્ય વેદના ભોગવી. પછી હું પ્રપંચી સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર જો આ મહા વિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખંતી, દંતી અને નિરારંભી પ્રવ્રજ્યાને ધારણ કરું, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો. જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજા! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ; અને હું નિરોગી થયો. માત, તાત, સ્વજન, બંધવાદિકને પૂછીને પ્રભાતે મેં મહા ક્ષમાવંત ઇંદ્રિયનિગ્રહી અને આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણગારત્વ ધારણ કર્યું.

શિક્ષાપાઠ ૭ અનાથી મુનિ, ભાગ ૩ —

હે શ્રેણિક રાજા! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છું તું જે શંકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે એમ આખું જગત્–ચક્રવર્તી પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે જ્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં અનાથતા છે માટે હું કહું છું તે કથન તું મનન કરી જજે નિશ્ચય માનજે કે આપણો આત્મા જ દુઃખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે, આપણો આત્મા જ ક્રૂર શાલ્મલી વૃક્ષના દુઃખનો ઉપજાવનાર છે આપણો આત્મા જ વાંછિત વસ્તુરૂપી દૂધની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયના સુખનો ઉપજાવનાર છે, આપણો આત્મા જ નંદનવનની પેઠે આનંદકારી છે આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે, આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે આપણો આત્મા જ દુઃખોપાર્જન કરનાર છે આપણો આત્મા જ મિત્ર ને આપણો આત્મા જ વૈરી છે આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્મા જ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો શ્રેણિક રાજા બહુ સંતોષ પામ્યો બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો કે ' હે ભગવન્! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું હે મહર્ષિ! તમે સનાથ, તમે સબંધવ અને તમે સધર્મ છો તમે સર્વ અનાથના નાથ છો હે પવિત્ર સંયતિ! હું તમને ક્ષમાવું છું તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું ધર્મધ્યાનમાં વિઘ્ન કરવાવાળું ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું મેં તમને હે મહાભાગ્યવંત! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું " એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષકેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો

અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા પણ, તે વૃથા ગયા. એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદરાજ મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં. એ જ હે રાજા! એ અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાળવાને મારા પિતાજી સર્વ ધન આપવા માંડ્યા પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટળી નહીં. હે રાજા! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃખાર્ત થઈ, પણ મને તે દરદથી મુકાવી શકી નહીં. એ જ હે રાજા! મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાનાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારું તે દુઃખ ટળ્યું નહીં. હે મહારાજા! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારા પર અનુરક્ત અને પ્રેમવતી હતી તે આંસુ ભરી મારું હૈયું પલાળતી હતી. તેણે અન્ન પાણી આપ્યાં અને નાના પ્રકારનાં અંઘોલણ, ચુવાદિક સુગંધી પદાર્થ તેમજ અનેક પ્રકારનાં ફૂલ ચંદનાદિકનાં જાણિતાં અજાણિતાં વિલેપન કર્યાં છતાં હું તે વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો. ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી, એ જ હે મહારાજા! મારું અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી કોઈના ઔષધથી કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં. એ વેળા પુનઃ પુનઃ મેં અસહ્ય વેદના ભોગવી, પછી હું પ્રપંચી સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર જો આ મહા વિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખંતી દંતી અને નિરારંભી પ્રવ્રજ્યાને ધારણ કરું એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો. જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજા! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ અને હું નિરોગી થયો. માત તાત સ્વજન બાંધવાદિકને પૂછીને પ્રભાતે મેં મહા ક્ષમાવંત-ઇંદ્રિયને નિગ્રહ કરવાવાળું આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણગારત્વ ધારણ કર્યું.

શિક્ષાપાઠ ૭ અનાથી મુનિ, ભાગ ૩ —

હે શ્રેણિક રાજા! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો. હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છું. તું જે શંકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે. એમ આખું જગત—ચક્રવર્તી પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે. જ્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં અનાથતા છે. માટે હું કહું છું તે કથન તું મનન કરી જજે. નિશ્ચય માનજે કે આપણો આત્મા જ દુઃખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે. આપણો આત્મા જ ક્રૂર શાલ્મલી વૃક્ષના દુઃખનો ઉપજાવનાર છે. આપણો આત્મા જ વાંછિત વસ્તુરૂપી દૂધની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયના સુખનો ઉપજાવનાર છે. આપણો આત્મા જ નંદનવનની પેઠે આનંદકારી છે, આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે, આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે. આપણો આત્મા જ દુઃખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્મા જ મિત્ર ને આપણો આત્મા જ વૈરી છે. આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્મા જ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે.

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો. શ્રેણિક રાજા બહુ સંતોષ પામ્યો. બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો કે, હે ભગવન્! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો. તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું. મહર્ષિ! તમે સનાથ, તમે સબંધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે પવિત્ર સંયતિ! હું તમને ક્ષમાવું છું. તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું. ધર્મધ્યાનમાં વિઘ્ન કરવાવાળું ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું મેં તમને જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું.' એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષકેસરી વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

મહા તપોધન મહા મુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહા યશવંત, મહા નિર્ગ્રંથ અને મહાશ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના શ્રેણિક રાજાને પોતાના વિતક-ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે! અશરણભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહા મુનિ અનાથીએ ભોગવેલી વેદના જેવી કે એથી અતિ વિશેષ વેદના અનંત આત્માઓને ભોગવતા જોઈએ છીએ એ કેવું વિચારવા લાયક છે! સંસારમાં અશરણતા અને અનંત અનાથતા છવાઈ રહી છે, તેનો ત્યાગ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ શીલને સેવવાથી જ થાય છે. એ જ મુક્તિનાં કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે. સનાથ થવા સત્‌દેવ, સત્‌ધર્મ અને સત્‌ગુરુને જાણવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૮ સત્‌દેવતત્ત્વ —

ત્રણ તત્ત્વો આપણે અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. જ્યાંસુધી તે તત્ત્વસંબંધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાંસુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ તે સત્‌દેવ, સત્‌ધર્મ, સત્‌ગુરુ છે. આ પાઠમાં સત્‌દેવ સ્વરૂપ વિષે કંઈક કહું છઉં.

જેઓને કેવલ્યજ્ઞાન અને કેવલ્યદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, કર્મના સમુદાય મહોગ્રતપોપધ્યાનવડે વિશોધન કરીને જેઓ ગાળી નાખે છે, જેઓએ ચંદ્ર અને શંખથી ઉજ્જવળ એવું શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, ચક્રવર્તિ—રાજાધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત-અનંત-શોકનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે, કેવળ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મસમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે, સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતાં* જ્ઞાનાવરણીય, દર્શના

* મૂળમાં જ્ઞાનવરણી 'દર્શનાવરની મોહની આ પ્રમાણે છે

વરણીય મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભસ્મિભૂત કરી જેઓ સ્વસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે સર્વ કર્મનાં મૂળને જેઓ બાળી નાખે છે કેવળ મોહિનીજનિત કર્મનો ત્યાગ કરી નિદ્રા જેવી તીવ્ર વસ્તુ એકાંત ટાળી જેઓ પાતળા પડેલાં કર્મ રહ્યા સુધી ઉત્તમ શીલનું સેવન કરે છે વિરાગ્યતાથી કર્મગ્રીષ્મથી અકળાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ બોધબીજનો મેઘધારા વાણીથી ઉપદેશ કરે છે કોઈપણ સમયે કિંચિત્ માત્ર પણ સંસારી વૈભવવિલાસનો સ્વપ્નાંશ પણ જેને રહ્યો નથી, કર્મદળ ક્ષય કર્યા પ્રથમ શ્રીમુખવાણીથી જેઓ છદ્મસ્થતા ગણી ઉપદેશ કરતા નથી પાંચ પ્રકારના અંતરાય હાસ્ય રતિ અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, શોક મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, દ્વેષ નિદ્રા અને અને કામ એ અઢાર દૂષણથી રહિત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન અને મહા ઉદ્યોતકર બાર ગુણ જેઓમાં પ્રગટે છે જન્મ મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે તે સતદેવ નિર્ગ્રંથ આગમમાં કહ્યા છે એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવાય છે અઢાર દોષમાંનો એક પણ દોષ હોય ત્યાં સત્‌દેવનું સ્વરૂપ નથી આ પરમતત્ત્વ ઉત્તમ સૂત્રોથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું જ છે

શિક્ષાપાઠ ૯ સત્‌ધર્મતત્ત્વ —

અનાદિ કાળથી કર્મ જાળના બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રઝળ્યા કરે છે સમય માત્ર પણ તેને ખરું સુખ નથી અધોગતિને એ સેવ્યા કરે છે અને અધોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાખનાર જે વસ્તુ તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે એ ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને ભિન્ન ભિન્ન ભેદ કહ્યા છે તેમાંના મુખ્ય બે છે ૧ વ્યવહાર ધર્મ ૨ નિશ્ચયધર્મ

વ્યવહારધર્મમાં દયા મુખ્ય છે ચાર મહાવ્રતો તે પણ દયાની રક્ષા વાસ્તે છે દયાના આઠ ભેદ છે ૧ દ્રવ્યદયા ૨ ભાવદયા ૩ સ્વદયા ૪ પરદયા ૫ સ્વરૂપદયા ૬ અનુબંધદયા ૭ વ્યવહારદયા ૮ નિશ્ચયદયા

૧ પ્રથમ દ્રવ્યદયા—કોઈપણ કામ કરવું તેમાં યત્નાપૂર્વક જીવરક્ષા કરીને કરવું તે દ્રવ્યદયા

૨ બીજી ભાવદયા—બીજા જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને અનુકંપાબુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવો તે ભાવદયા

૩ ત્રીજી સ્વદયા—આ આત્મા અનાદિકાળથી મિથ્યાત્વથી ગ્રહાયો છે તત્ત્વ પામતો નથી જિનાજ્ઞા પાળી શકતો નથી એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે સ્વદયા

૪ ચોથી પરદયા—છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે પરદયા

૫ પાંચમી સ્વરૂપદયા—સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વરૂપવિચારણા તે સ્વરૂપદયા

૬ છઠ્ઠી અનુબંધદયા—ગુરુ કે શિક્ષક શિષ્યને કડવા કથનથી ઉપદેશ આપે દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે પરંતુ પરિણામે કરુણાનું કારણ છે એનું નામ અનુબંધદયા

૭ સાતમી વ્યવહારદયા—ઉપયોગપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક જે દયા પાળવી તેનું નામ વ્યવહારદયા

૮ આઠમી નિશ્ચયદયા—શુદ્ધ-સાધ્ય-ઉપયોગમાં એકતાભાવ અને અભેદ ઉપયોગ તે નિશ્ચયદયા

એ આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો છે એમાં સર્વ જીવનું સુખ સંતોષ, અભયદાન એ સઘળું વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે

બીજો નિશ્ચયધર્મ—પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી આત્માને આત્મભાવે ઓળખવો આ સંસાર તે મારો નથી એ વગેરે નિશ્ચયધર્મનું સ્વરૂપ છે

જેમાં કોઈ પ્રાણીનું દુઃખ અહિત કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં દયા નથી, અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી અર્હંત ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી સર્વ પ્રાણી અભય થાય છે

શિક્ષાપાઠ ૧૦ સદ્‌ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૧ —

પિતા—પુત્ર! તું જે શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે શાળાનો શિક્ષક કોણ છે?

પુત્ર—પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમજુ બ્રાહ્મણ છે

પિતા—તેની વાણી ચાલચલગત વગેરે કેવાં છે?

પુત્ર—એનાં વચન બહુ મધુરાં છે એ કોઈને અવિવેકથી બોલાવતા નથી અને બહુ ગંભીર છે બોલે છે ત્યારે જાણે મુખમાંથી ફૂલ ઝરે છે કોઈનું અપમાન કરતા નથી અને અમને સમજણથી શિક્ષા આપે છે

પિતા—તું ત્યાં શા કારણે જાય છે તે મને કહે જોઈએ

પુત્ર—આપ એમ કેમ કહો છો પિતાજી? સંસારમાં વિચક્ષણ થવાને માટે યુક્તિઓ સમજું વ્યવહારની નીતિ શીખું એટલા માટે થઈને આપ મને ત્યાં મોકલો છો

પિતા—તારા એ શિક્ષક દુરાચરણી કે એવા હોત તો?

પુત્ર—તો તો બહુ માઠું થાત અમને અવિવેક અને કુવચન બોલતાં આવડત; વ્યવહારનીતિ તો પછી શીખવે પણ કોણ?

પિતા—જો પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ

છે. જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ શીખવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં પ્રવેશ કરવાનું પરભવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે, તેમ પરભવ શ્રેયસ્કર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ ભેદ છે. એક બિલોરીના કકડા તેમ વ્યવહારશિક્ષક અને અમૂલ્ય કૌસ્તુભ જેમ આત્મધર્મ શિક્ષક છે.

પુત્ર—શિરછત્ર! આપનું કહેવું વાજબી છે. ધર્મના શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવશ્ય છે. આપે વારંવાર સંસારનાં અનંત દુઃખ સંબંધી મને કહ્યું છે. એથી પાર પામવા ધર્મ જ સહાયભૂત છે. ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામીએ તો શ્રેયસ્કર નીવડે તે મને કૃપા કરીને કહો.

શિક્ષાપા૦ ૧૧. સદ્ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૨ —

પિતા—પુત્ર! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧ કાષ્ઠસ્વરૂપ. ૨ કાગળસ્વરૂપ. ૩ પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે; કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ઠસ્વરૂપી ગુરુ જ તરે છે, અને તારી શકે છે. કાગળસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસારસમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં, પરંતુ કંઈ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહીં. ૩ પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે બૂડે અને પરને પણ બુડાડે. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણની વૃદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને ચાહીએ છીએ, અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરુ જો ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મનાવમાં બેસાડી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વરૂપભેદ, લોકાલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘળું ઉત્તમ ગુરુ વિના મળી શકે નહીં. ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થશે કે એવા ગુરુનાં લક્ષણ ક્યાં

ક્યા ? તે કહું છુ જિનેશ્વર ભગવાનની ભાખેલી આજ્ઞા તેને યથાતથ્ય પાળે, જાણે અને બીજાને બોધે, કચનકામિનીથી સર્વભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધઆહારજળ લેતા હોય બાવીશ પ્રકારના પરિષહ સહન કરતા હોય, શાત દાંત, નિરારંભી અને જિતેંદ્રિય હોય સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય ધર્મ માટે થઈને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય *નિર્ગ્રંથ પથ પાળતા કાયર ન હોય સળી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય અને નિરાગતાથી સત્યોપદેશક હોય ટુંકમાં તેઓને કાષ્ઠસ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા પુત્ર ! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સબધી આગમમાં બહુ વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે જેમ તુ આગળ વિચાર કરતા શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો બોધતો જઈશ

પુત્ર—પિતાજી, આપે મને ટુંકામાં પણ બહુ ઉપયોગી અને કલ્યાણમય કહ્યું હું નિરતર તે મનન કરતો રહીશ

શિક્ષા પાઠ ૧૨ ઉત્તમ ગૃહસ્થ—

સસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગૃહાશ્રમથી આત્મસાધનને સાધે છે તેઓનો ગૃહાશ્રમ પણ વખણાય છે

તે ઉત્તમ પુરુષ સામાયિક ક્ષમાપના, ચોવિહાર (પ્રત્યાખ્યાન) ઇ૦ યમ નિયમને સેવે છે

પરપત્નિ ભણી માતુ બહેનની દૃષ્ટિ રાખે છે

યથાશક્તિ સત્પાત્રે દાન દે છે

શાંત, મધુરી અને કોમળ ભાષા બોલે છે

સત્શાસ્ત્રનું મનન કરે છે

* પ્રથમાવૃત્તિમા નિર્ગ્રંથને સ્થળે નિગ્રંથ વાપરેલ છે

અનીતિ સુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા કપટ ઇ૰ કરતો નથી

સ્ત્રી પુત્ર માત તાત મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાંને યથાયોગ્ય સન્માન આપે છે

માબાપને ધર્મનો બોધ આપે છે

યત્નાથી ઘરની સ્વચ્છતા, રાંધવું સીંધવું શયન ઇ૰ રખાવે છે

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તી સ્ત્રી પુત્રને વિનયી અને ધર્મી કરે છે

સઘળા કુટુંબમાં સંપની વૃદ્ધિ કરે છે

આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે

યાચકને ક્ષુધાતુર રાખતો નથી

સત્પુરુષોનો સમાગમ અને તેઓનો બોધ ધારણ કરે છે

સમર્યાદ અને સંતોષયુક્ત નિરંતર વર્તે છે

યથાશક્તિ શાસ્ત્રસંચય જેના ઘરમાં રહ્યો છે

અલ્પ આરંભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે

આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનું કારણ થાય એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે

શિક્ષાપાઠ ૧૩ જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૧ —

જિજ્ઞાસુ—વિચક્ષણ સત્ય ! કોઈ શંકરની, કોઈ બ્રહ્માની, કોઈ વિષ્ણુની કોઈ સૂર્યની, કોઈ અગ્નિની કોઈ ભવાનીની કોઈ પેગંબરની અને કોઈ ઈસુખ્રિસ્તની ભક્તિ કરે છે એઓ ભક્તિ કરીને શું આશા રાખતા હશે ?

સત્ય—પ્રિય જિજ્ઞાસુ તે ભાવિક મોક્ષ મેળવવાની પરમ …થી એ દેવોને ભજે છે

જિજ્ઞાસુ—કહો ત્યારે એથી તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે એમ …ું મત છે ?

સત્ય—એઓની ભક્તિવડે તેઓ મોક્ષ પામે એમ હું કહી શકતો નથી જેઓને તે પરમેશ્વર કહે છે તેઓ કંઈ મોક્ષને પામ્યા નથી તો પછી ઉપાસકને એ મોક્ષ ક્યાંથી આપે ? શંકર વગેરે કર્મક્ષય કરી શક્યા નથી અને દૂષણો સહિત છે એથી તે પૂજવા યોગ્ય નથી

જિજ્ઞાસુ—એ દૂષણો ક્યા ક્યાં તે કહો ?

સત્ય—[1]'અજ્ઞાન, કામ, હાસ્ય, રતિ અરતિ વગેરે મળીને અઢાર' દૂષણમાંનુ એક દૂષણ હોય તોપણ તે અપૂજ્ય છે એક સમર્થ પંડિતે પણ કહ્યું છે કે 'પરમેશ્વર છઉં ' એમ મિથ્યા રીતે મનાવનારા પુરુષો પોતે પોતાને ઠગે છે કારણ પડખામાં સ્ત્રી હોવાથી તેઓ વિષયી ઠરે છે, શસ્ત્ર ધારણ કરેલા હોવાથી દ્વેષી ઠરે છે જપમાળા ધારણ કર્યાથી તેઓનું ચિત્ત વ્યગ્ર છે એમ સૂચવે છે 'મારે શરણે આવ, હું સર્વ પાપ હરી લઉં ' એમ કહેનારા અભિમાની અને નાસ્તિક ઠરે છે, આમ છે તો પછી બીજાને તેઓ કેમ તારી શકે ? વળી, કેટલાક અવતાર લેવારૂપે પરમેશ્વર કહેવરાવે છે તો [2]'ત્યાં અમુક કર્મનું પ્રયોજન તે પરથી સિદ્ધ થાય છે

જિજ્ઞાસુ—ભાઈ, ત્યારે પૂજ્ય કોણ અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે ?

સત્ય—શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ [3]'અનંત સિદ્ધની' ભક્તિથી, તેમજ સર્વદૂષણરહિત, કર્મમળહીન મુક્ત, નિરાગી, સકળભયરહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦–૧ 'અજ્ઞાન, નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ અવિરતિ, ભય શોક જુગુપ્સા દાનાંતરાય લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય ભોગાંતરાય અને [1] ઉપભોગાંતરાય કામ હાસ્ય રતી અને અરતિ એ અઢાર

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦–૨ 'ત્યાં તેઓને અમુક કર્મનું ભોગવવું બાકી છે એમ સિદ્ધ થાય છે [3] 'સિદ્ધ ભગવાનની'

જિજ્ઞાસુ—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું?

સત્ય—ભાઈ જિજ્ઞાસુ અનંતજ્ઞાની નિરાગી અને નિર્વિકાર છે એને સ્તુતિ નિંદાનું આપણને કંઈ ફળ આપવાનું પ્રયોજન નથી આપણો આત્મા જે કર્મદળથી ઘેરાયો છે, તેમજ અજ્ઞાની અને મોહાંધ થયેલો છે તે ટાળવા અનુપમ પુરુષાર્થની અવશ્ય છે સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી [1] અનંત જીવન અનંત વીર્ય અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂ[પ] આત્માની નિશ્ચયનયે રીદ્ધિ હોવાથી [2] એ પુરુષાર્થતા આપે છે વિકારથી વિરક્ત કરે છે શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે તરવા[ર] હાથમાં લેવાથી જેમ શૌર્ય અને ભાંગથી નિશો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ એ ગુણચિંતવનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચ[ઢ]તો જાય છે દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તે[મ] સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપના ચિંતવનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે

શિક્ષાપાઠ ૧૪ જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૨ –

જિજ્ઞાસુ—આર્યસત્ય! સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તે સઘળા પૂજ્ય છે ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઈ જરૂર છે?

સત્ય—હા અવશ્ય છે અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતા જે શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર થાય તે તો કાર્ય પરંતુ એ જે જે વડે

---

[1] અનંતજ્ઞાન અનંતદર્શન અનંતવીર્ય, અને સ્વરૂપમય થયા

[2] તે ભગવાનનું સ્મરણ ચિંતવન ધ્યાન અને ભક્તિ પુરુષાર્થતા આપે છે

સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું ? એ વિચારતાં ઉગ્રતપ મહાન વૈરાગ્ય અનંત દયા, મહાન ધ્યાન એ સઘળાનું સ્મરણ થશે એઓના અર્હંત તીર્થંકર પદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે જે ઉદય પરિણામે મહાલાભદાયક છે જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ ? ક્યારે ? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા ? એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિકનો ઉદય પામીએ

જિજ્ઞાસુ—પણ લોગસ્સમાં તો ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન કર્યાં છે ? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજાવો

સત્ય—આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ જિનેશ્વરો થયા એમનાં નામનું સ્મરણ ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય એ એમનો હેતુ છે વૈરાગીનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે અનંત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્ર આવી જાય છે વર્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાળ ફરતાં અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતાં જાય છે એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ નિશ્ચય નથી પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થસ્મૃતિ માટે વર્તતી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે તેઓના જન્મ વિહાર, ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિક્ષેપે જાણી શકાય છે એ વડે આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે તેમ આત્મા પોતાની સત્ય ઋદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે

જિજ્ઞાસુ—મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ કહ્યું આધુનિક કેળવણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફળદાયક

નહીં એમ મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાખું છું.

સત્ય—જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે. એના કારણુ મહાન છે. એના ઉપકારથી એની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. એઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણુ થાય એથી કલ્યાણુ થાય છે. વગેરે વગેરે મેં માત્ર સામાન્ય કારણો યથામતિ કહ્યાં છે તે અન્ય ભાવિકોને પણુ સુખદાયક થાઓ!

શિક્ષાપાઠ ૧૫ ભક્તિનો ઉપદેશ —

(તોટક છંદ)

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી
જિનભક્તિ ગ્રહો તરુ કલ્પ અહો ભજીને ભગવંત ભવંત લહો ૧

નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે
અતિ નિર્જરતા વણુ દામ ગ્રહો ભજીને ભગવંત ભવંત લહો ૨

સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે
શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો ભજીને ભગવંત ભવંત લહો ૩

શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહા પદને સમરો
નહિ એહ સમાન ન અન્ય કહો ભજીને ભગવંત ભવંત લહો ૪

કરશો ક્ષય … શો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા,
નૃપ… ભજીને ભગવંત ભવંત લહો ૫

શિક્ષાપાઠ ૧૯ ખરી મહત્તા —

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે, કેટલાક મહાન કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે, કેટલાક પુત્રવડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતા મિથ્યા છે એઓ જેમાં મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે, લક્ષ્મીથી સંસારમાં ખાન-પાન, માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ, એ સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે એમ તમે માનતા હશો પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી લક્ષ્મી અનેક પાપવડે કરીને પેદા થાય છે આવ્યા પછી અભિમાન બેભાનતા અને મૂઢતા આપે છે કુટુંબસમુદાયની મહત્તા મેળવવા માટે તેનું પાલણપોષણ કરવું પડે છે તે વડે પાપ અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે પુત્રથી કરીને કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી એને માટે થઈને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધી વેઠવી પડે છે, છતાં એથી આપણું મંગળ શું થાય છે ? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમ૰ અને એથી જુલમ અનીતિ, લાંચ તેમજ અન્યાય કરવા પડે છે કે થાય છે ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે ? માત્ર પાપજન્ય કર્મની પાપી કર્મવડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય-વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે લક્ષ્મી ઇ૰ એ તો કર્મમહત્તા છે એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાણા પુરુષો દાન દે છે ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખભંજન થાય છે '[1]એક સ્ત્રી કરીને તેમાં' માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રિભાવથી જુએ છે કુટુંબવડે કરીને અમુક

દ્વિ૰ આ૰ પાઠા૰—૧ 'એક પરણેલી સ્ત્રીમાં'

સમુદાયનું હિતકામ કરે છે પુત્રવડે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે અધિકારથી ડહાપણવડે આચરણ કરી રાજા-પ્રજા બન્નેનું હિત કરી ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે, એમ કરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે, છતાં એ મહત્તા ચોક્કસ નથી મરણભય માથે રહ્યો છે ધારણા ધરી રહે છે યોજેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સંસાર મોહિની છે, એથી આપણે એમ નિઃસંશય સમજવું કે સત્ય-વચન દયા, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મમહત્તા કોઈ સ્થળે નથી શુદ્ધ પંચ-મહાવ્રતધારી ભિક્ષુકે જે રિદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે તે બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્તીએ લક્ષ્મી, કુટુંબ પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી એમ મારું માનવું છે!

શિક્ષાપાઠ ૧૭ બાહુબળ —

બાહુબળ એટલે પોતાની ભૂજાનું બળ એમ અહીં અર્થ કરવાનો નથી કારણ બાહુબળ નામના મહાપુરુષનું આ એક નાનું પણ અદ્ભુત ચરિત્ર છે

ઋષભદેવજી ભગવાન્ સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી ભરત બાહુબળ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિહાર કરતા હતા ત્યારે ભરતેશ્વર ચક્રવર્તિ થયો આયુધશાળામાં ચક્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી પ્રત્યેક રાજ્યપર પોતાની આમ્નાય બેસાડી અને છખંડની પ્રભુતા મેળવી. માત્ર બાહુબળ જે ભરતેશ્વરનો મોટો ભાઈ હતો તેણે એ પ્રભુતા અંગીકાર ન કરી એથી પરિણામમાં ભરતેશ્વર અને બાહુબળને યુદ્ધ મંડાયું ઘણા વખત સુધી ભરતેશ્વર કે બાહુબળ એ બન્નેમાંથી એકે હઠયા નહી, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ભર-

તેશ્વરે બાહુબળ પર ચક્ર મુકયુ એક વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાઈપર પણ તે ચક્ર પ્રભાવ ન કરી શકે એ નિયમથી ફરીને પાછુ ભરતે શ્વરના હાથમાં આ યુ ભરતે ચક્ર મૂકવાથી બાહુબળને બહુ ક્રોધ આવ્યો તેણે મહાબળવત્તર મુષ્ટિ ઉપાડી તત્કાળ ત્યા તેની ભાવનાનુ સ્વરૂપ ફર્યુ તે વિચારી ગયો કે ' હું આ બહુ નિંદનીય કરુ છઉ આનુ પરિણામ કેવુ દુ ખદાયક છે ! ભલે ભરતેશ્વર રાજ્ય ભોગવો મિથ્યા પરસ્પરનો નાશ શા માટે કરવો ? આ મુષ્ટિ મારવી યોગ્ય નથી તેમ ઉગામી તે હવે પાછી વાળવી પણ યોગ્ય નથી એમ કહી તેણે પંચમુષ્ટિ કેશલુંચન કર્યું, અને ત્યાંથી મુનિત્વભાવે ચાલી નીકળ્યો ભગવાન્ આદીશ્વર જ્યાં અઠ્ઠાણુ દિક્ષિત પુત્રોથી તેમજ આર્ય–આર્યાથી વિહાર કરતા હતા ત્યા જવા ઇચ્છા કરી, પણ મનમાં માન આવ્યુ ત્યાં હું જઈશ તો મારાથી નાના અઠ્ઠાણુ ભાઈને વંદન કરવુ પડશે તેથી ત્યાં તો જવુ યોગ્ય નથી પછી વનમાં તે એકાગ્ર ધ્યાને રહ્યો હળવે હળવે બાર માસ થઈ ગય મહાતપથી કાયા હાડકાનો માળો થઈ ગઈ તે સુકાં ઝાડ જેવો દેખાવા લાગ્યો પરંતુ જ્યાસુધી માનનો અંકુર તેના અંત કરણથી ખસ્યો નહોતો ત્યાંસુધી તે સિદ્ધિ ન પામ્યો બ્રાહ્મી અને સુંદરીએ આવીને તેને ઉપદેશ કર્યો ' આર્ય વીર ! હવે મદોન્મત્ત હાથીપરથી ઉતરો એનાથી તો બહુ શોષ્યુ એઓનાં આ વચનોથી બાહુબળ વિચારમા પડયો વિચારતાં વિચારતાં તેને ભાન થયું કે સત્ય છે હું માનરૂપી મદોન્મત હાથીપરથી હજુ કયા ઉતર્યો છઉ ? હવે એથી ઉતરવુ એ જ મંગળકારક છે એમ કહીને તેણે વંદન કરવાને માટે પગનું ભર્યું કે તે અનુપમ દિવ્ય કૈવલ્યકમળાને પામ્યો

વાંચનાર ! જુઓ માન એ કેવી દુરિત વસ્તુ છે ! !

શિક્ષાપાઠ ૧૮ ચાર ગતિ—

'શાતાવેદની[1] અશાતાવેદની વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ ચાર ગતિમાં ભ્રમ્યા કરે છે ' તો એ ચાર ગતિ ખચીત જાણવી જોઈએ

૧ નરકગતિ—મહારંભ મદિરાપાન, માંસભક્ષણ ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અઘોર નરકમાં પડે છે ત્યાં લેશ પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી મહાઅંધકાર વ્યાપ્ત છે [2]' અંગછેદન, અગ્નિમાં બળવું ' અને છરપલાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે અનંત દુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીભૂતે સાંકડ અશાતા અને વિલવિલાટ સહન કરવાં પડે છે જે દુઃખને કેવળજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી અહોહો!! તે દુઃખ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે

૨ તિર્યંચગતિ—છળ જૂઠ પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી મૃગ ગાય ભેંસ બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે તે તિર્યંચગતિમાં ભૂખ તરશ તાપ વધબંધન, તાડન, ભારવાહન કરવા ઇત્યાદિકનાં દુઃખને સહન કરે છે

૩ મનુષ્યગતિ—[3] ખાદ્ય, અખાદ્ય, વિવેકરહિત છે, લજ્જાહીન માતા-પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપાપાપનું ભાન નથી નિરંતર માંસભક્ષણ ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહાપાતક કર્યા કરે છે એ તો અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે, આર્યદેશમાં પણ ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણ વૈશ્ય પ્રમુખ મતિહીન દરિદ્રિ અજ્ઞાન અને

દ્વિ૰ આ૰ પાઠ —૧ સંસારવનમાં શુભાશુભ જીવ શાતાવેદનીય, અશાતાવેદનીય વેદતો કર્મના ફલ ભોગવવા આ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે

દ્વિ૰ આ૰ પાઠ૰—૨ અંગછેદન સહન કરવું પડે છે અગ્નિમાં બળવું પડે છે ૩ ખાદ્ય અખાદ્ય વિષે વિવેક રહિત છે

રોગથી [1]'પીડિત છે ' માન-અપમાન ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારના દુઃખ તેઓ ભોગવી રહ્યા છે

૪ દેવગતિ—પરસ્પર વેર, ઝેર, કલેશ શોક, મત્સર, કામ, મદ ક્ષુધા ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે એ દેવગતિ [2]'ચાર ગતિ સામાન્ય રૂપે કહી

એક તરુણ સુકુમારને રોમે રોમે લાલચોળ સુયા ઘોચવાથી જે અસહ્ય વેદના ઉપજે છે તે કરતાં આઠ ગુણી વેદના ગર્ભસ્થાનમાં જીવ જ્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે મળ, મૂત્ર, લોહી પરુમાં રાતદિવસ નવ મહિના અહોરાત્ર મૂર્ચ્છાગત સ્થિતિમાં વેદના ભોગવી ભોગવીને જન્મ પામે છે જન્મ સમયે ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંત ગુણી વેદના ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાર પછી બાલ્યાવસ્થા પમાય છે મળ મૂત્ર, ધૂળ અને નગ્નાવસ્થામાં અણસમજણથી રઝળી રડીને તે બાલ્યાવસ્થા પૂર્ણ થાય છે, અને યુવાવસ્થા આવે છે ધન ઉપાર્જન કરવા માટે નાના પ્રકારનાં પાપમાં પડવુ પડે છે જ્યાંથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં એટલે વિષય વિકારમાં વૃત્તિ જાય છે ઉન્માદ, આળસ, અભિમાન નિંદ્યદૃષ્ટિ સંયોગ, વિયોગ એમ ઘટમાળમાં યુવાવય ચાલી જાય છે ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે શરીર કંપે છે મુખે લાળ ઝરે છે ત્વચાપર કરોચલી પડી જાય છે સુંઘવુ સાંભળવુ અને દેખવુ એ શક્તિઓ કેવળ મંદ થઈ જાય છે, કેશ ધવળ થઈ ખરવા માંડે છે ચાલવાની આય રહેતી નથી હાથમાં લાકડી લઈ લડથડીયાં ખાતાં ચાલવુ પડે છે કાં તો જીવનપર્યંત ખાટલે પડ્યાં રહેવુ પડે છે શ્વાસ ખાંસી ઇત્યાદિક રોગ આવી વળગે છે અને થોડા કાળમાં કાળ આવીને કોળીઓ કરી જાય છે આ દેહમાંથી જીવ ચાલી નીકળે છે કાયા હતી નહતી થઈ જાય છે મરણ સમયે કેટલી બધી વેદના છે ? ચતુર્ગતિનાં દુઃખમાં જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ

1 પીડિત મનુષ્યો છે 2 એમ ચાર ગતિ '

તેમા પણ કેટલાં દુખ રહ્યાં છે! તેમ છતાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે કાળ આવે છે એમ નથી ગમે તે વખતે તે આવીને લઈ જાય છે માટે જ પ્રમાદ વિના વિચક્ષણ પુરુષો આત્મકલ્યાણને આરાધે છે

શિક્ષાપાઠ ૧૯ સંસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૧ —

સંસારને મહા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે સ્થળે સ્થળે સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે અહો લોકો! એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો!! આમ એમનાં વચન છે સંસારને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે સમુદ્રમાં જેમ મોજાંની છોળો ઉછળ્યા કરે છે તેમ સંસારમાં વિષયરૂપી અનેક મોજાંઓ ઉછળે છે સમુદ્રના જળનો ઉપરથી જેમ સપાટ દેખાવ છે તેમ સંસાર પણ સરળ દેખાવ દે છે સમુદ્ર જેમ ક્યાંક બહુ ઉંડો છે અને ક્યાંક ભમરીઓ ખવરાવે છે, તેમ સંસાર કામવિષયપ્રપંચાદિકમાં બહુ ઉંડો છે તે મોહરૂપી ભમરીઓ ખવરાવે છે થોડું જળ છતાં સમુદ્રમાં જેમ ઉભા રહેવાથી કાદવમાં ખુંચી જઈએ છીએ તેમ સંસારના લેશ પ્રસંગમાં તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમાં ખુંચવી દે છે સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના ખરાબા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોખમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીઓરૂપી ખરાબા અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોખમ પહોંચાડે છે સમુદ્ર જેમ અગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતાં વડવાનળ નામનો અગ્નિનો તેમાં વાસ છે તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બળ્યા જ કરે છે સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જળ પામીને ઉંડો ઉતરે છે તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સંસાર ઉંડો ઉતરે છે, એટલે મજબુત પાયા કરતો જાય છે

૨ સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે એમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે અગ્નિથી બળેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે તેમ સંસારથી બળેલો જીવ અનંત દુઃખરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભક્ષ કરી જાય છે તેમ સંસારના મુખમાં પડેલાનો તે ભક્ષ કરી જાય છે અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી અને ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામે છે[1] 'તેમ સંસારમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે'

૩ સંસારને ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે અંધકારમાં જેમ સીંદરી સર્પનું ભાન કરાવે છે તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે અંધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે, તેમ સંસારમાં બેભાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ ભટકે છે અંધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી, તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી જેમ અંધકારમાં પ્રાણીઓ છતી આંખે અંધ બની જાય છે, તેમ છતી શક્તિએ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે અંધકારમાં જેમ ઘુવડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે, અનેક ભેદે જોતાં સંસાર તે અંધકારરૂપ જ જણાય છે

શિક્ષાપાઠ ૨૦ સંસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૨ —

૪ સંસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની એટલે ગાડાના પૈડાંની છાજે છે ચાલતાં શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે તેમ સંસારમાં

---

[1] દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'તેવી જ રીતે સંસારરૂપ અગ્નિમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇંધન હોમાતાં તે વૃદ્ધિ પામે છે'

પ્રવેશ કરતાં તે ફરતારૂપે રહે છે ચક્રચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શક્તું નથી, તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહ્યું છે, તેમ સંસાર શંકા પ્રમાદાદિક આરાથી ટક્યો છે અનેક પ્રકારથી એમ શકટચક્રની ઉપમા પણ સંસારને લાગી શકે છે

[1]સંસારને જેટલી અધોપમા આપો એટલી થોડી છે એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી હવે એમાંથી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છે

૧ સાગર જેમ મજબુત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે તેમ સદ્ધર્મરૂપી નાવ અને સદ્ગુરુરૂપી નાવિકથી સંસારસાગર પાર પામી શકાય છે સાગરમાં જેમ ડાહ્યા પુરુષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી કાઢ્યો હોય છે તેમ જિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ [2] ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે જે નિર્વિઘ્ન છે

૨ અગ્નિ જેમ સર્વને ભક્ષ કરી જાય છે, પરંતુ પાણીથી બુઝાઈ જાય છે તેમ વૈરાગ્યજળથી સંસારઅગ્નિ બુઝાવી શકાય છે

૩ અંધકારમાં જેમ દીવો લઈ જવાથી પ્રકાશ થઈ જોઈ શકાય છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્બુઝ દીવો સંસારરૂપી અંધકારમાં પ્રકાશ કરી સત્ય વસ્તુ બતાવે છે

૪ શકટચક્ર જેમ બળદ વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર-ચક્ર રાગ દ્વેષ વિના ચાલી શકતું નથી

એમ એ સંસારદરદનું ઉપમાવડે નિવારણ અનુપાન સાથે કહ્યું તે આત્મહિતસ્વીએ નિરંતર મનન કરવું અને બીજાને બોધવું

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'એવી રીતે સંસારને ૨ 'નિર્વિઘ્ન ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે,'

શિક્ષાપાઠ ૨૧ બાર ભાવના —

વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે બાર ભાવના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે

૧ શરીર વૈભવ, લક્ષ્મી કુટુબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે એમ ચિતવવુ તે પહેલી 'અનિત્યભાવના '

૨ સસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનુ જ શરણ સત્ય છે એમ ચિતવવુ તે બીજી 'અશરણભાવના '

૩ આ આત્માએ સસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતા કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે એ સસારી જજીરથી હુ ક્યારે છૂટીશ? એ સસાર મારો નથી, હું મોક્ષમયી છુ એમ ચિતવવુ તે ત્રીજી 'સસારભાવના '

૪ આ મારો આત્મા એકલો છે તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે એમ ચિતવવુ તે ચોથી એકત્વભાવના '

૫ આ સસારમા કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિતવવુ તે પાંચમી 'અન્યત્વભાવના

૬ આ શરીર અપવિત્ર છે મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાને રહેવાનુ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છઉં, એમ ચિતવવુ તે છઠ્ઠી 'અશુચિભાવના

૭ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ ઈત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે, એમ ચિતવવુ તે સાતમી 'આશ્રવભાવના '

૮ જ્ઞાન ધ્યાનમાં જીવ પ્રવર્તમાન થઈને નવાં કર્મ બાંધે નહીં, એ આઠમી 'સવરભાવના '

૯ જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે, તે નવ
'નિર્જરાભાવના.

૧૦ લોકસ્વરૂપનું ઉત્પત્તિ સ્થિતિ, વિનાશસ્વરૂપ વિચાર
તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧ સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્ર
થવી દુર્લભ છે વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્ર સર્વ વિર
પરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે તે અગ્યારમી બોધદુર્લભભાવ

૧૨ ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા
અને એનું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે તે બારમી 'ધર્મદુર્લભભાવ

આ બાર ભાવનાઓ મનનપૂર્વક નિરંતર વિચારવાથી સત્પુ
ઉત્તમ પદને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

શિક્ષાપાઠ ૨૭ કામદેવ શ્રાવક —

મહાવીર ભગવંતના સમયમાં દ્વાદશવ્રતને વિમળ ભા
ધારણ કરનાર વિવેકી અને નિર્ગ્રંથવચનાનુરક્ત કામદેવ ના
એક શ્રાવક તેઓનો શિષ્ય હતો.* સુધર્માસભામાં ઇંદ્રે એક
કામદેવની ધર્મઅચળતાની પ્રશંસા કરી. એવામાં ત્યાં એક
બુદ્ધિમાન દેવ બેઠો હતો.[1] તે બોલ્યો, "એ તો સમજાયું!
ન મળે ત્યાંસુધી બ્રહ્મચારી, તેમજ જ્યાંસુધી પરિષહ પડ્યા ન
ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદૃઢ. આ મારી વાત હું

*હિ આ૦ મા કામદેવ શ્રાવકને બહુ વચને બોલાવ્યા છે—
ઘક મ ?

૧ તેણે એવી સુદૃઢતાનો અવિશ્વાસ બતાવ્યો અને કહ્યું કે જ્ય
પરિષહ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદૃઢ જણા

ચળાવી આપીને સત્ય કરી દેખાડું " ધર્મદૃઢ કામદેવ તે વેળા કાયોત્સર્ગમાં લીન હતો દેવતાએ હાથીનું રૂપ વૈક્રિય કર્યું અને પછી કામદેવને ખુબ ગુંદ્યો તોપણ તે અચળ રહ્યો એટલે મુશળ જેવું અંગ કરીને કાળા વર્ણનો સર્પ થઈને ભયંકર ફુંકાર કર્યા તોય કામદેવ કાયોત્સર્ગથી લેશ ચળ્યો નહીં પછી અટ્ટહાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિષહ કર્યા, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી ચળ્યો નહિ સિંહ વગેરેના અનેક ભયંકર રૂપ કર્યાં તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેશ હીનતા કામદેવે આણી નહીં એમ રાત્રિના ચાર પહોર દેવતાએ કર્યા કર્યું, પણ તે પોતાની ધારણામાં ફાવ્યો નહીં પછી તેણે ઉપયોગવડે કરીને જોયું તો મેરુના શિખરની પેરે તે અડોલ રહ્યો દીઠો કામદેવની અદ્ભુત નિશ્ચળતા જાણી તેને વિનયભાવથી પ્રણામ કરી દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયો

[1] 'કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદૃઢતા આપણને શું બોધ કરે છે તે કહ્યા વગર પણ સમજાયું હશે એમાંથી તત્ત્વવિચાર એ લેવાનો છે કે નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં પ્રવેશ કરીને દૃઢ રહેવું કાયોત્સર્ગ ઈત્યાદિ જે ધ્યાન ધરવાના છે તે જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને દૃઢતાથી નિર્દોષ કરવાં ચળવિચળ ભાવથી કાયોત્સર્ગ બહુ દોષ યુક્ત થાય છે [2] 'પાઈને માટે ધર્મશાસ્ત્ર કાઢનારા ધર્મમાં દૃઢતા ક્યાંથી રાખે? અને રાખે તો કેવી રાખે! એ વિચારતાં ખેદ થાય છે

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદૃઢતા એવો બોધ કરે છે કે સત્ય-ધર્મ અને સત્ય-પ્રતિજ્ઞામાં પરમદૃઢ રહેવું અને કાયોત્સર્ગાદિ જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદૃઢતાથી નિર્દોષ કરવા, ૨ 'પાઈ જેવા દ્રવ્યલાભ માટે ધર્મશાસ્ત્ર કાઢનારની ધર્મમાં દૃઢતા ક્યાંથી રહી શકે? અને રહી શકે તો કેવી રહે?

શિક્ષાપાઠ ૨૩ સત્યતા —

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે સત્ય એ આ [1]'સૃષ્ટિનું ધારણ' છે, અથવા સત્યને આધારે આ [2]'સૃષ્ટિ રહી છે' એ કથનમાંથી એવી શિક્ષા મળે છે કે, ધર્મ, નીતિ રાજ અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે અને એ ચાર ન હોય તો જગતનું રૂપ કેવું ભયંકર હોય! એ માટે થઈને સત્ય એ [1]'સૃષ્ટિનું ધારણ છે એમ કહેવું એ કંઈ અતિશયોક્તિ જેવું કે નહી માનવા જેવું નથી

વસુરાજાનું એક શબ્દનું અસત્ય બોલવું કેટલું દુઃખદાયક થયું હતું [3] તે તત્ત્વ વિચાર કરવા માટે અહીં હું કહું છઉં'

વસુરાજા, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક ગુરુ પાસેથી વિદ્યા ભણ્યા હતા પર્વત અધ્યાપકનો પુત્ર હતો, અધ્યાપકે કાળ કર્યો એથી પર્વત તેની મા સહિત વસુરાજાના દરબારમાં [4]'આવ્યો હતો રાત્રે તેની મા પાસે બેઠી છે અને પર્વત તથા નારદ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે એમાં એક વચન પર્વત એવું બોલ્યો કે, 'અજા હોતવ્ય' ત્યારે નારદ બોલ્યો 'અજ તે શું પર્વત?' પર્વતે કહ્યું 'અજ તે બોકડો' નારદ બોલ્યો "આપણે ત્રણે જણ તારા પિતા કને ભણતા હતા તારા પિતાએ તો 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'વ્રીહિ' કહી છે અને તું અવળું શા માટે કહે છે? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો ત્યારે પર્વતે કહ્યું 'આપણને વસુરાજા કહે તે ખરું એ વાતની નારદે પણ હા કહી,

---

૧ 'જગતનું ધારણ ૨ જગત્ રહ્યું છે દ્વિ૦ આ૦ પાઠ૦— ૩ 'તે પ્રસંગ વિચાર કરવા માટે અહીં કહીશું ૪ 'આવી રહ્યો હતો એક રાત્રે

*[1]'ત્યાર પછી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ' અને પૂછ્યુ "રાજા ! 'અજ' એટલે શુ ?" વસુરાજાએ સબંધપૂર્વક કહ્યું "અજ એટલે 'વ્રીહિ ' ત્યારે પર્વતની માએ રાજાને કહ્યું ' મારા પુત્રથી 'બોકડો ' કહેવાયો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો પડશે તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે વસુરાજા બોલ્યો, " હું અસત્ય કેમ કહું ? મારાથી એ બની શકે નહી ' પર્વતની માએ કહ્યુ 'પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહી કરો તો તમને હું હત્યા આપીશ " રાજા વિચારમા પડી ગયો કે સત્યવડે કરીને હું મણિમય સિહાસનપર અદ્ધર બેસુ છઉં લોકસમુદાયને ન્યાય આપુ છઉં લોક પણ એમ જાણે છે કે રાજા સત્યગુણે કરીને સિહાનપર અતરિક્ષ બેસે છે હવે કેમ કરવુ ? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરુ તો બ્રાહ્મણી મરે છે એ વળી મારા ગુરુની સ્રી છે ન ચાલતા છેવટે રાજાએ બ્રાહ્મણીને કહ્યુઃ "તમે ભલે જાઓ, હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ ' આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી પ્રભાતે નારદ પર્વત અને તેની મા વિવાદ કરતાં રાજા પાસે આવ્યાં રાજા અજાણ્યુ થઈ પૂછવા લાગ્યો કે 'શુ છે પર્વત ? પર્વતે કહ્યુ "રાજાધિરાજ ! 'અજ તે શુ ? તે કહો ' રાજાએ નારદને પૂછ્યુ "તમે શુ કહો છો ? નારદે કહ્યું અજ' તે ત્રણ વર્ષનો 'વ્રીહિ, તમને કયાં નથી સાંભરતું ? વસુરાજા બોલ્યો 'અજ' એટલે બોકડો પણ વ્રીહિ, નહી તેજ વેળા દેવતાએ સિહાસનથી ઉછાળી હેઠો નાખ્યો વસુ કાળ પરિણામ પામ્યો

---

[1] અને જીતે તેને માટે અમુક શરત કરી પર્વતની મા જે પાસે બેઠી હતી તેણે આ સાભળ્યું 'અજ એટલે વ્રીહિ' એમ તેને પણ યાદ હતું શરતમા પોતાનો પુત્ર હારશે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ

આ ઉપરથી આપણે [1] સર્વગાએ સત્ય, તેમજ રાજાએ ન્ય અને ન્યાય બન્ને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે, એ મુખ્ય બોધ મળે છે

જે પાચ મહાવ્રત ભગવાને પ્રણીત કર્યા છે તેમના પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષાને માટે બાકીના ચાર વ્રત વાડરૂપે છે, અને તેમા પણ પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવ્રત છે એ સત્યના અનેક ભેદ સિદ્ધાંતથી જ્ઞાત કરવા અવશ્યના છે

શિક્ષાપાઠ ૨૪ સત્સગ —

સત્સગ એ સર્વ સુખનુ મૂળ છે, [2]'સત્સગ મળ્યો' કે તેના પ્રભાવવડે વાછિત સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે સત્સગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસગના એક કોટયાધિવર્ષ પણ લાભ ન દઈ શકતા અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે તેમજ આત્માને મલિન કરે છે સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ એટલો કે ઉત્તમનો સહવાસ જ્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ જ્યાં સત્સગ નથી ત્યા આત્મરોગ વધે છે દુર્ગંધથી કટાળીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આડુ દઈએ છીએ તેમ કુસગનો સહવાસ બધ કરવાનુ અવશ્યનુ છે, સસાર એ પણ એક પ્રકારનો સગ છે, અને તે અનત કુસગરૂપ તેમજ દુ ખદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરતુ જેવડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સગ નથી આત્માને સત્ય રગ ચઢાવે તે સત્સગ મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રી ઉત્તમ શાસ્ત્રમા નિરતર એકાગ્ર રહેવુ તે પણ સત્સગ છે સત્પુરુષોનો

દ્વિ૦ આ૦ પાઠ —૧ સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય તેમજ રાજાએ ન્યાયમા અપક્ષપાત અને સત્ય બન્ને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ' ૨ સત્સંગનો લાભ મળ્યો

સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે મલિન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જળ સ્વચ્છ કરે છે તેમ આત્માની મલિનતાને શાસ્ત્રબોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ ટાળી શુદ્ધતા આપે છે જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન તાન, અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતા હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે, તે સત્સંગ નથી પણ કુસંગ છે સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું એ છે પરંતુ સમસ્વભાવિનો સમાગમ, જેમાંથી એક જ પ્રકારની વર્તનાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે ભાવે એક જ રૂપ હોવાથી ઘણાં માણસો છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપ જ છે, અને તેવી એકાંત માત્ર સતસમાગમમાં રહી છે કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે, વિષયીમંડળ મળે છે ત્યાં સમભાવ હોવાથી એકાંત કાં ન કહેવી ? તેનું સમાધાન તત્કાળ છે કે તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી પરસ્પર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે, અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવી કે નિર્દોષ હોતા નથી નિર્દોષ અને સમસ્વભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત મુનિશ્વરોનો છે, તેમજ ધર્મધ્યાન પ્રશસ્ત અલ્પારંભી પુરુષનો પણ કેટલેક અંશે છે જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટ જ છે ત્યાં સમસ્વભાવતા નથી અને તે સત્સંગ પણ નથી સત્સંગથી જે સુખ આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે જ્યાં શાસ્ત્રોના સુંદર પ્રશ્નો થાય જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, ધ્યાનની સુકથા થાય જ્યાં સત્પુરુષોના ચરિત્રપર વિચાર બંધાય, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરિયો છૂટે, જ્યાં સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય જ્યાં મોક્ષજન્ય

પુષ્કળ વિવેચન થાય એવો સત્સગ તે મહાદુર્લભ* છે કોઈ એમ કહે કે સત્સગમડળમા કોઈ માયાવી નહિ હોય ? તો તેનુ સમાધાન આ છે કે જ્યા માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં સત્સગ જ હોતો નથી રાજહસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન કળાય તો અવશ્ય રાગે કળાશે માન રહ્યો તો મુખમુદ્રાએ કળાશે પણ તે અંધકારમાં જાય નહી તેમજ માયાવિઓ સત્સગમા સ્વાર્થે જઈને શુ કરે ? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહી બે ઘડી ત્યાં જઈ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો ભલે કે જેથી રગ લાગે, અને રગ લાગે નહી તો બીજીવાર તેનુ આગમન હોય નહી જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહી તેમ સત્સગથી બૂડાય નહી આવી સત્સગમાં ચમત્કૃતિ છે નિરતર એવા નિર્દોષ સમાગમમા માયા લઈને આવે પણ કોણ ? કોઈજ દુર્ભાગી અને તે પણ અસભવિત છે સત્સગ એ આત્માનુ પરમ [1] હિતસ્વિ ઔષધ છે

શિક્ષાપાઠ ૨૫ પરિગ્રહને સકોચવો —

જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી તે પ્રાણી સુખી નથી, તેને જે મળ્યુ તે ઓછુ છે કારણ જેટલુ મળતું જાય તેટલાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઈચ્છા થાય છે પરિગ્રહની પ્રબળતામાં જે કઈ મળ્યુ હોય તેનુ સુખ તો ભોગવાતું નથી, પરતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે પરિગ્રહથી નિરતર ચળવિચળ અને પાપભાવના રહે છે અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામા આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનુ કારણ થઈ પડે કેવળ પરિગ્રહ તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી અને એથી કરીને વિશેષ

---

* શ્રીમદ્‌ના લેખોમા ઘણે ખરે ઠેકાણે 'દુર્લભ' છે કોઈ કોઈ ઠેકાણે 'દુર્લ્લભ' છે — સશોધક
[1] હિતકારી

ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વળી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખવાની પ્રથા પડે છે એથી સુખમાં કાળ જાય છે કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે ધર્મ સંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન છતાં ધર્મની દૃઢતા છતાં પણ પરિગ્રહના પાશમાં પડેલો પુરુષ કોઈક જ છૂટી શકે છે વૃત્તિ એમાં જ લટકી રહે છે પરંતુ એ વૃત્તિ કોઈ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતૈષી થઈ નથી જેણે એની ટૂંકી મર્યાદા કરી નહીં, તે બહોળા દુઃખના ભોગી થયા છે

૭ ખંડ સાધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજાધિરાજ ચક્રવર્તિ કહેવાય છે એ સમર્થ ચક્રવર્તિમાં શુભુમ્ (સુભૂમ) નામે એક ચક્રવર્તિ થઈ ગયો છે એણે ૭ ખંડ સાધી લીધા એટલે ચક્રવર્તિ પદથી તે મનાયો પણ એટલેથી એની મનોવાંછા તૃપ્ત ન થઈ હજુ તે તરસ્યો રહ્યો એટલે ધાતકી ખંડના ૭ ખંડ સાધવા એણે નિશ્ચય કર્યો બધા ચક્રવર્તિ ૭ ખંડ સાધે છે અને હું પણ એટલા જ સાધું તેમાં મહત્તા શાની? બાર ખંડ સાધવાથી ચીરકાળ હું નામાંકિત થઈશ સમર્થ આજ્ઞા જીવનપર્યંત એ ખંડોપર મનાવી શકીશ એવા વિચારથી સમુદ્રમાં ચર્મરત્ન મૂક્યું, તે ઉપર સર્વ સૈન્યાદિકનો આધાર રહ્યો હતો ચર્મરત્નના એક હજાર દેવના સેવક કહેવાય છે તેમાં પ્રથમ એકે વિચાર્યું કે કોણ જાણે કેટલાક વર્ષે આમાંથી છૂટકો થશે? માટે દેવાંગનાને તો મળી આવું, એમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો, પછી બીજો ગયો પછી ત્રીજો ગયો અને એમ કરતાં કરતાં હજારે ચાલ્યા ગયા, ત્યારે ચર્મરત્ન બૂડ્યું, અશ્વ, ગજ અને સર્વ સૈન્યસહિત શુભુમ્ નામનો તે ચક્રવર્તિ બૂડ્યો પાપભાવનામાં ને પાપભાવનામાં મરીને તે અનંત દુઃખથી ભરેલી સાતમી તમતમપ્રભા નર્કને વિષે જઈને પડ્યો જુઓ! ૭ ખંડનું આધિપત્ય તો ભોગવવું રહ્યું, પરંતુ અકસ્માત્ અને ભયંકર-

રીતે પરિગ્રહની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તિનું મૃત્યુ થયું, તો પછી બીજા માટે તો કહેવું જ શું ? પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે, પાપનો પિતા છે અન્ય એકાદશ વ્રતને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે એ માટે થઈને આત્મહિતૈષીએ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્ત્તન કરવું

શિક્ષાપાઠ ૨૬ તત્ત્વ સમજવું —

શાસ્ત્રોના શાસ્ત્રો મુખ પાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે પરંતુ જેણે થોડાં વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કંઈ નાની વાત નથી કૂદીને દરિયો ઓળંગી જવો છે

અર્થ એટલે લક્ષ્મી, અર્થ એટલે તત્ત્વ અને અર્થ એટલે શબ્દનું બીજું નામ. આવા અર્થ શબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે પણ અર્થ એટલે તત્ત્વ એ વિષયપર અહીં આગળ કહેવાનું છે જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુખપાઠે કરે છે તે તેઓના ઉત્સાહબળે સત્ફળ ઉપાર્જન કરે છે પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યા હોય તો એથી એ સુખ આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્‌ભુત ફળ પામે છે અભણ પુરુષ સુંદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે તેટલું જ મુખપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે, કારણ તેણે અર્થ પૂર્વક નિર્ગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યાં નથી તેમ તે પર યથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી યદિ તત્ત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિપ્રભાવ જોઈએ છીએ તોપણ કંઈ વિચાર કરી શકે પથ્થર પીગળે નહીં તોપણ પાણીથી પલળે તેમજ જે વચનામૃતો મુખપાઠે ''ર્યાં હોય તે અર્થ સહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે નહીં

તો પોપટવાળુ રામ નામ પોપટને કોઇ પરિચયે રામનામ કહેતા શીખડાવે પરંતુ પોપટની બલા જાણે કે રામ તે દાડમ કે દ્રાક્ષ સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવુ થાય છે કચ્છી વૈશ્યોનુ દૃષ્ટાંત એક કહેવાય છે તે કંઇક હાસ્યયુક્ત છે ખરુ પરંતુ એમાથી ઉત્તમ શિક્ષા મળી શકે તેમ છે એટલે અહી કહી જઉ છઉ કચ્છના કોઈ ગામમાં શ્રાવકધર્મ પાળતા રાયશી દેવશી અને ખેતશી એમ ત્રણ નામધારી ઓશવાળ રહેતા હતા નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાળે, પરોઢિયે પ્રતિક્રમણ કરતા હતા પરોઢિયે રાયશી અને સંધ્યાકાળે દેવશી પ્રતિક્રમણ કરાવતા હતા રાત્રિ સંબંધિ પ્રતિક્રમણ રાયશી કરાવતો અને સબંધે 'રાયસી પડિક્કમણુ ઠાયમિ ' એમ તેને બોલાવવુ પડતું તેમજ દેવશીને દેવસી પડિક્કમણુ ઠાયમિ' એમ સંબંધ હોવાથી બોલાવવુ પડતું યોગાનુયોગે ઘણાના આગ્રહથી એક દિવસ સંધ્યાકાળે ખેતશીને બોલાવવા બેસાર્યો ખેતશીએ જ્યાં 'દેવસી પડિક્કમણુ ઠાયમિ એમ આવ્યુ ત્યાં 'ખેતશી પડિક્કમણું ઠાયમિ એ વાક્યો લગાવી દીધાં' એ સાંભળી બધા હાસ્યગ્રસ્ત થયા અને પૂછ્યુ આમ કાં? ખેતશી બોલ્યો વળી આમ તે કેમ? ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે 'ખેતશી પડિક્કમણુ ઠાયમિ એમ તમે કેમ બોલો છો? ખેતશીએ કહ્યું હું ગરીબ છઉ એટલે મારુ નામ આવ્યુ ત્યાં પાધરી તકરાર લઈ બેઠા પણ રાયશી અને દેવશી માટે તો કોઈ દિવસ કોઈ બોલતા પણ નથી એ બન્ને કેમ 'રાયસી પડિક્કમણુ ઠાયમિ અને 'દેવસી પડિક્કમણુ ઠાયમિ' એમ કહે છે? તો પછી હું ખેતશી પડિક્કમણુ ઠાયમિ એમ કાં ન કહું? એની ભદ્રિકતાએ તો બધાને વિનોદ ઉપજાવ્યો પછી અર્થની કારણ સહિત સમજણ પાડી એટલે ખેતશી પોતાના મુખપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો

આ તો એક સામાન્ય વાત છે પરંતુ અર્થની ખુબી ન્યારી છે તત્વજ્ઞ તે વિચાર કરી શકે, બાકી તો ગોળ ગળ્યો

લાગે તેમ નિર્ગ્રંથવચનામૃતો પણ અલ્પફળ જ આપે અહો! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બલિહારી જ છે!

શિક્ષાપાઠ ૩૭ યત્ના—

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે અને યત્નાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે, તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્તન કરી શકાય છે. પાંચ સમિતિરૂપ યત્ના તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે સર્વ ભાવે પાળી શકાતી નથી, છતાં જેટલા ભાવાંશે પાળી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાળી શકતા નથી. જિનેશ્વર ભગવંતે બાધેલી [બોધેલી] સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેદરકારી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સંખારો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઈંધનનો વગર ખંખેર્યે, જોયે ઉપયોગ, અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુંજ્યા-પ્રમાર્જ્યા વગર રહેવા દીધેલાં ઠામ, અસ્વચ્છ રાખેલા ઓરડા, આંગણામાં પાણીનું ઢોળવું, એઠનું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ધખધખતી થાળી નીચે મૂકવી, એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઈત્યાદિક ફળ થાય છે અને મહાપાપના કારણ પણ થઈ પડે છે. એ માટે થઈને કહેવાનો બોધ કે ચાલવામાં, બેસવામાં, ઊઠવામાં, જમવામાં અને બીજા હરેક પ્રકારમાં યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. એથી દ્રવ્યે અને ભાવે બન્ને પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાખવી, ઘર સ્વચ્છ રાખવાં, પાણી વિધિસહિત ગળાવવું, કાષ્ઠાદિક ઈંધન ખંખેરીને નાંખવાં એ કંઈ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી, તેમ તેમાં વિશેષ વખત જતો નથી. એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી. એથી બિચારા અસંખ્યાત નિરપરાધી જંતુઓ બચે છે.

પ્રત્યેક કામ યત્નાપૂર્વક જ કરવું એ વિવેકી શ્રાવકનું કર્ત્તવ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૮ રાત્રિભોજન-

અહિંસાદિક પંચમહાવ્રત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજનત્યાગવ્રત કહ્યું છે રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અભક્ષ્યરૂપ છે જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે, તે જાતિના તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પન્ન થાય છે રાત્રિભોજનમાં એ સિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે રાત્રે જમનારને રસોઈને માટે અગ્નિ સળગાવવો પડે છે ત્યારે સમીપની ભીંતપર રહેલા નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે ઇંધનને માટે આણેલાં કાષ્ઠાદિકમાં રહેલાં જંતુઓ રાત્રિએ નહીં દેખાવાથી નાશ પામે છે તેમજ સર્પના ઝેરનો, કરોળિયાની લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જંતુનો પણ ભય રહે છે વખતે એ કુટુમ્બાદિકને ભયકર રોગનું કારણ પણ થઈ પડે છે

રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને ખાતર ત્યાગ કર્યો છે છતાં તેઓમાં પરંપરાની રૂઢિથી કરીને રાત્રિભોજન પેસી ગયું છે, પણ એ નિષેધક તો છે જ

શરીરની અંદર બે પ્રકારનાં કમળ છે તે સૂર્યના અસ્તથી સંકોચ પામી જાય છે એથી કરીને રાત્રિભોજનમાં સૂક્ષ્મ જીવભક્ષણરૂપ અહિત થાય છે જે મહા રોગનું કારણ છે એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે

સત્પુરુષો બે ઘડી દિવસ રહે ત્યારે વાળુ કરે અને બે ઘડી દિવસ ચડ્યા પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં રાત્રિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ ભેદો જાણવા અવશ્યના છે ચાર પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદ્ ફળ છે, એ જિનવચન છે

શિક્ષાપાઠ ૨૯ સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૧ —

દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે
જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતીતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો
પડ્યા છે કે જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી, બહુ તો
મનુષ્યદેહની રક્ષા કરો એમ કહે છે, તેમ એ ધર્મમતવાળા ઝનૂની
મદાંધ અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું
હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જણાશે કે એ
સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણતાં પણ મહા પાપ છે. જેવો મને
મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે
હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાભ ખાતર એવા અસંખ્યાત
જીવોને બેધડક હણું છઉં એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ
થઈ પડશે ? તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી [તેઓ
એવો વિચાર કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશદિન મ
છે વે અને વણજારાદિ પથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચા
જોવામાં આવતો નથી. તોપણ એઓ કેવળ દયાને નહીં સમજનારા
કરતાં ઘણા ઉત્તમ છે. બાદર જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા
પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એ
પુષ્પપાંખડી દુભાય ત્યાં પાપ છે એ ખરું તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞ
યાગાદિક હિંસાથી તો કેવળ વિરક્ત રહ્યા છીએ. બનતા પ્રયત્ને
જીવ બચાવીએ છીએ. છતાં ચાહીને જીવ હણવાની આપણી લે
ઇચ્છા નથી. અનંતકાય અભક્ષ્યથી બહુ કરી આપણે વિરક્ત
છીએ. આ કાળે એ સઘળો પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાળના પુ
મહાવીરના કહેલા પરમતત્ત્વબોધના યોગબળથી વધ્યો છે. મનુષ્ય
રીદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે, આજ્ઞાંકિત પુત્ર પામે છે, બહોળો કુટુ
પરિવાર પામે છે, માનપ્રતિષ્ઠા તેમજ અધિકાર પામે છે અને તે પામ
કંઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ ખરું ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થો
અંશ પણ પામવો મહા દુર્લભ છે. એ રીદ્ધિ ઇત્યાદિક અવિવેક

પાપનું કારણ થઈ અનંત દુ:ખમાં લઈ જાય છે પણ તુ આ થોડી શ્રદ્ધા-ભાવના પણ ઉત્તમ પદ્વિએ પહોંચાડે છે આમ દયાનું સત્પરિણામ છે આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુળમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ બને તેમ વિમળ દયામય વર્તનમાં આવવું વારંવાર લક્ષમાં રાખવું કે, સર્વ જીવની રક્ષા કરવી બીજાને પણ એવો જ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી બોધ આપવો સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક બોધદાયક ઉત્તમ યુક્તિ બુદ્ધિશાળી અભયકુમારે કરી હતી તે આવતા પાઠમાં હું કહું છઉં, એમ જ તત્ત્વબોધને માટે યુક્તિન્યાયથી અનાર્ય જેવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી!

શિક્ષાપાઠ ૩૦ સર્વ જીવની રક્ષા ભાગ ૨ —

મગધ દેશની રાજગૃહી નગરીનો અધિરાજા શ્રેણિક એક વખતે સભા ભરીને બેઠો હતો પ્રસંગોપાત વાતચિતના પ્રસંગમાં માસનુબ્ધ સામંતો હતા તે બોલ્યા કે, હમણાં માંસની વિશેષ સસ્તાઈ છે આ વાત અભયકુમારે સાંભળી એ ઉપરથી એ હિંસક સામંતોને બોધ દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો સાંજે સભા વિસર્જન થઈ રાજા અંતઃપુરમાં ગયા, ત્યાર પછી કર્ત્તવ્ય માટે જેણે જેણે માંસની વાત ઉચ્ચારી હતી તેને તેને ઘેર અભયકુમાર ગયા જેને ઘેર જાય ત્યાં સત્કાર કર્યો પછી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે, આપ શામાટે પરિશ્રમ લઈ અમારે ઘેર પધાર્યા? અભયકુમારે કહ્યું: મહારાજા શ્રેણિકને અકસ્માત્ મહા રોગ ઉત્પન્ન થયો છે વૈદ્ય ભેળા કરવાથી તેણે કહ્યું કે કોમળ મનુષ્યના કાળજાનું સવા ટાંકભાર માંસ હોય તો આ રોગ મટે તમે રાજાના પ્રિયમાન્ય છો, માટે તમારે ત્યાં એ માંસ લેવા આવ્યો છઉં સામંતે વિચાર્યું કે કાળજાનું માંસ હું મુવાવિના શી રીતે આપી શકું? એથી અભયકુમારને પૂછ્યું

મહારાજ એ તો કેમ થઈ શકે? એમ કહી પછી અભયકુમારને કેટલું[1] એ પોતાની વાત રાજા આગળ નહીં પ્રસિદ્ધ કરવા[1] આપ્યું તે તે અભયકુમાર લેતો ગયો. એમ સઘળા સામંતોને ઘેર અભયકુમાર ફરી આવ્યા. સઘળા માંસ ન આપી શક્યા, અને પોતાની વાત છુપાવવા દ્રવ્ય આપ્યું. પછી બીજે દિવસે જ્યારે સભા ભરાઈ ત્યારે સઘળા સામંતો પોતાને આસને આવીને બેઠા. રાજા પણ સિંહાસનપર વિરાજ્યા હતા. સામંતો આવી આવીને ગઈ કાલનું કુશળ પૂછવા લાગ્યા. રાજા એ વાતથી વિસ્મિત થયો. અભયકુમાર ભણી જોયું એટલે અભયકુમાર બોલ્યા: મહારાજ! કાલે આપના સામંતો સભામાં બોલ્યા હતા કે હમણાં માંસ સસ્તું મળે છે, જેથી હું તેઓને ત્યાં લેવા ગયો હતો, ત્યારે સઘળાએ મને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું; પરંતુ કાળજાનું સવા પૈસાભાર માંસ ન આપ્યું. ત્યારે એ માંસ સસ્તું કે મોંઘું? સઘળા સામંતો સાંભળીને શરમથી નીચું જોઈ રહ્યા. કોઈથી કંઈ બોલી શકાયું નહીં. પછી અભયકુમારે કહ્યું: આ કંઈ મેં તમને દુઃખ આપવા કર્યું નથી, પરંતુ બોધ આપવા કર્યું છે. આપણને આપણા શરીરનું માંસ આપવું પડે તો અનંત ભય થાય છે, કારણ આપણા દેહની આપણને પ્રિયતા છે; તેમ જે જીવનું તે માંસ હશે તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપીને પણ પોતાના દેહ બચાવીએ છીએ તેમ તે બિચારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું જોઈએ. આપણે સમજણવાળાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી છીએ; ને બિચારાં અવાચક અને અણસમજણવાળાં પ્રાણીને મોતરૂપ દુઃખ આપીએ એ કેવું પાપનું પ્રબળ કારણ છે? આપણે આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વ પ્રાણીને પોતાનો જીવ વહાલો છે; અને સર્વ જીવની રક્ષા કરવી એ જેવો એકે ધર્મ નથી. અભયકુમારના ભાષણથી શ્રેણિક મહારાજા સંતોષાયા. સઘળા સામંતો પણ બોધ

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'માટે તે પ્રત્યે૦ સામંત આપતા ગયા અને તે'

ામ્યા તેઓએ તે દિવસથી માંસ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, કેમકે
ેક તો તે અભક્ષ્ય છે, અને કોઈ જીવ હણાયા વિના તે આવતું
ાથી એ મોટો અધર્મ છે માટે અભય પ્રધાનનું કથન સાંભળી
ેઓએ અભયદાનમાં લક્ષ આપ્યું, જે આત્માના પરમ સુખનું
ારણ છે

શિક્ષાપાઠ ૩૧ પ્રત્યાખ્યાન —

' 'પચ્ચખાણ' નામનો શબ્દ વારવાર તમારા સાંભળવામાં
ાવ્યો છે એનો મૂળ શબ્દ 'પ્રત્યાખ્યાન' છે અને તે અમુક
સ્તુ ભણી ચિત્ત ન કરવું એવો જે નિયમ કરવો તે અર્થમાં
ાય છે પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે
ત્યાખ્યાન નહી કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન ખાઓ કે ન ભોગવો
ોપણ તેથી સવરપણું નથી, કારણ કે તત્ત્વરૂપે ઈચ્છાનું રૂંધન
ર્યું નથી રાત્રે આપણે ભોજન ન કરતા હોઈએ પરંતુ
ેનો જો પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફળ ન આપે
ારણ આપણી ઈચ્છા ખુલ્લી રહી જેમ ઘરનું બારણું ઉઘાડું હોય
ને શ્વાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય ચાલ્યું આવે તેમ ઈચ્છાનાં દ્વાર
ુલ્લાં હોય તો તેમા કર્મ પ્રવેશ કરે છે એટલે કે એ ભણી
આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે, તે કર્મબંધનનું કારણ છે અને
જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પછી એ ભણી દ્રષ્ટિ કરવાની ઈચ્છા થતી
નથી જેમ આપણે જાણીએ છીએ કે વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી
જોઈ શકાતો નથી માટે એ ભણી આપણે દ્રષ્ટિ પણ કરતા નથી
તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આપણે અમુક વસ્તુ ખવાય કે ભોગવાય
તેમ નથી એટલે એ ભણી આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જતું નથી
એ કર્મ આવવાને આડો કોટ થઈ પડે છે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી
વિસ્મૃતિ વગેરે કારણથી કોઈ દોષ આવી જાય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તથી
નિવારણ પણ

પ્રત્યાખ્યાનથી એક બીજો પણ મોટો લાભ છે, તે એ કે અમુક વસ્તુઓમાં જ આપણી લક્ષના [આપણો લક્ષ] રહે છે, બાકી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે, જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સબંધી પછી વિશેષ વિચાર, ગ્રહવું મૂકવું કે એવી કઈ ઉપાધિ રહેતી નથી એનેકે મન બહુ બહોળતાને પામી નિયમ રૂપી સડકમા ચાલ્યુ જાય છે, અશ્વ જો લગામમાં આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રબળ છતાં તેને ધારેલે રસ્તે લઈ જવાય છે, તેમ મન એ નિયમરૂપી લગામમા આવવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમાં લઈ જવાય છે અને તેમા વારવાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે મનનો આનદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે વળી અભક્ષ્ય અનતકાય, પરસ્ત્રિયાદિક નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે માદક (માદક) પદાર્થો મનને અવળે રસ્તે દેરે છે પ્રત્યાખ્યાનથી મન ત્યાં જતે [જતાં] અટકે એ એથી તે વિમળ થાય છે

પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાળવાની પ્રતીજ્ઞા છે? તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશો વિશેષ સદ્ગુરુ મુખથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજવા હું બોધ કરુ છઉ

શિક્ષાપાઠ ૩૨ વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે —

રાજગૃહી નગરીનાં રાજ્યાસનપર જ્યારે શ્રેણિક રાજા વિરાજમાન હતો, ત્યારે તે નગરીમા એક ચડાળ રહેતો હતો એક વખતે એ ચડાળની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો ત્યારે તેને કેરી ખાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ તેણે તે લાવી આપવા ચડાળને કહ્યુ ચડાળે કહ્યુ આ કેરીનો વખત નથી એટલે મારો ઉપાય નથી, નહીં તો હું ગમે તેટલે ઉચે હોય ત્યાંથી મારા વિદ્યાનાં બળવડે કરીને લાવી તારી ઇચ્છા

સિદ્ધ કરું ચંડાળણીએ કહ્યું રાજાની મહારાણીના બાગમાં એક અકાળે કેરી દેનાર આંબો છે, તે પર અત્યારે કેરીઓ લચી રહી હશે માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરી પાડવા ચંડાળ તે બાગે ગયો ગુપ્ત રીતે આંબા સમીપ જઈ મંત્ર ભણીને તેને નમાવ્યો, અને કેરી લીધી બીજા મંત્રવડે કરીને તેને હતો એમ કરી દીધો પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેની સ્ત્રીની ઇચ્છા માટે નિરંતર તે ચંડાળ વિદ્યાબળે ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો એક દિવસે ફરતાં ફરતાં માળીની દૃષ્ટિ આંબા ભણી ગઈ કેરીઓની ચોરી થયેલી જોઈને તેણે જઈને શ્રેણિક રાજા આગળ નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું શ્રેણિકની આજ્ઞાથી અભયકુમાર નામના બુદ્ધિશાળી પ્રધાને યુક્તિવડે તે ચંડાળને શોધી કાઢ્યો પોતા આગળ તેડાવી પૂછ્યું, એટલાં બધાં માણસો બાગમાં રહે છે છતાં તું કેવી રીતે ચડીને એ કેરી લઈ ગયો કે જે વાત કળવામાં પણ ન આવી ? તે કહે ચંડાળે કહ્યું આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો, હું સાચું બોલી જાઉં છઉં કે મારી પાસે એક વિદ્યા છે તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો અભયકુમારે કહ્યું મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે પરંતુ મહારાજા શ્રેણિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાનો અભિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના બદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા કરાવી શકું ચંડાળે એમ કરવાની હા કહી પછી અભયકુમારે ચંડાળને શ્રેણિક રાજા જ્યાં સિંહાસનપર બેઠા હતા ત્યાં લાવીને સામો ઉભો રાખ્યો અને સઘળી વાત રાજાને કહી બતાવી એ વાતની રાજાએ હા કહી ચંડાળે પછી સામા ઉભા રહી થરથરતે પગે શ્રેણિકને તે વિદ્યાનો બોધ આપવા માંડ્યો પણ તે બોધ લાગ્યો નહીં ઝડપથી ઉભા થઈ અભયકુમાર બોલ્યા મહારાજ ! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય શીખવી હોય તો સામા આવી ઉભા રહો અને એને સિંહાસન આપો રાજાએ વિદ્યા લેવા ખાતર એમ કર્યું તો તત્કાળ વિદ્યા સાધ્ય થઈ

આ વાત માત્ર બોધ લેવાને માટે છે એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો [અવશ્યનો છે] આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગળદાયક થાય !

વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે ઉત્તરાધ્યયનમાં ભગવાને વિનયને ધર્મ કહી વર્ણવ્યો છે ગુરુનો મુનિનો વિદ્વાનનો માતા પિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે

શિક્ષાપાઠ ૩૩ સુદર્શન શેઠ —

પ્રાચીન કાળમાં શુદ્ધ એકપત્નીવ્રતને પાળનારા અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે એમાંથી સંકટ સહી નામાંકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે એ ધનાઢ્ય સુંદર મુખમુદ્રાવાળો કાંતિમાન અને મધ્ય વયમાં હતો જે નગરમાં તે રહેતો હતો, તે નગરના રાજ્યદરબાર આગળથી કંઈકામ પ્રસંગને લીધે તેને નીકળવું પડ્યું એ જ્યારે ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે રાજાની અભયા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોખમાં બેઠી હતી ત્યાંથી સુદર્શન ભણી તેની દૃષ્ટિ ગઈ તેનું ઉત્તમ રૂપ અને કાયા જોઈને તેનું મન લલચાયું એક અનુચરી મોકલીને કપટભાવથી નિર્મળ કારણ બતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો કેટલાક પ્રકારની વાતચિત કર્યા પછી અભયાએ સુદર્શનને ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું આમંત્રણ કર્યું સુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તોપણ તેનું મન શાંત થયું નહીં છેવટે કંટાળીને સુદર્શને યુક્તિથી કહ્યું બહેન હું પુરુષત્વમાં નથી ! તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવભાવ કર્યા. એ સઘળી કામચેષ્ટા

સુદર્શન ચળ્યો નહીં એથી કંટાળી જઈને રાણીએ તેને જતો કર્યો

એક વાર એ નગરમાં ઉજાણી હતી, તેથી નગર બહાર નગરજનો આનંદથી આમ તેમ ભમતા હતા ધામધુમ મચી રહી હતી સુદર્શન શેઠના છ દેવકુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યાં આવ્યા હતા અભયા રાણી કપિલા દાસી સાથે ઠાઠમાઠથી ત્યાં આવી હતી સુદર્શનના દેવપુતળા જેવા છ પુત્રો તેના જોવામાં આવ્યા, કપિલાને તેણે પૂછ્યુ: આવા રમ્ય પુત્રો કોના છે? કપિલાએ સુદર્શન શેઠનું નામ આપ્યુ એ નામ સાંભળીને રાણીની છાતીમાં કટાર ભોંકાઈ તેને કારી ઘા વાગ્યો સઘળી ધામધુમ વીતી ગયા પછી માયાકથન ગોઠવીને અભયાએ અને તેની દાસીએ મળી રાજાને કહ્યુ તમે માનતા હશો કે મારા રાજ્યમાં ન્યાય અને નીતિ વર્તે છે દુર્જનોથી મારી પ્રજા દુઃખી નથી, પરંતુ તે સઘળુ મિથ્યા છે અંતઃપુરમાં પણ દુર્જનો પ્રવેશ કરે ત્યાંસુધી હજુ અંધેર છે! તો પછી બીજા સ્થળ માટે પૂછવુ પણ શું? તમારા નગરના સુદર્શન નામના શેઠે મારી કને ભોગનુ આમંત્રણ કર્યું નહીં કહેવા યોગ્ય કથનો મારે સાંભળવા પડ્યાં પણ મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો એથી વિશેષ અંધારુ કયુ કહેવાય! રાજા મૂળે કાનના કાચા હોય છે એ વાત જાણે સામાન્ય છે તેમાં વળી સ્ત્રીનાં માયાવિ મધુરાં વચન શુ અસર ન કરે? તાતા તેલમાં ટાઢાં જળ જેવા વચનથી રાજા ક્રોધાયમાન થયા સુદર્શનને શૂળીએ ચડાવી દેવાની તત્કાળ તેણે આજ્ઞા કરી દીધી અને તે પ્રમાણે સઘળુ થઈ ગયુ માત્ર શૂળીએ સુદર્શન બેસે એટલી વાર હતી

ગમે તેમ હો પણ [1]"સૃષ્ટિના દિવ્ય ભંડારમાં [2]'અજવાળુ છે'સુદર્શનને શૂળીએ બેસાર્યો કે શૂળી ફીટીને તેનુ ઝગઝગતું સોનાનુ સિંહાસન થયુ અને દેવદુંદુભી થયા સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી ગયો

દ્વિ૰ આ૰ પાઠા૰—૧ 'જગતના' ૨ 'અજવાળુ છે સત્યનો પ્રભાવ ઢાંક્યો ઢંકાતો નથી'

ઉ૦—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે એમ હું માનું છઉં

પ્ર૦—એને કયાં કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય ?

ઉ૦—હા એ તમને હું સમજાવું મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગદ્ભૂષણના સત્ય ગુણનું એ ચિંતવન છે તત્ત્વથી જોતાં વળી અર્હતસ્વરૂપ સિદ્ધસ્વરૂપ આચાર્યસ્વરૂપ ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ અને સાધુસ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવન છે કારણ કે પૂજવા યોગ્ય એઓ શાથી છે ? એમ વિચારતાં એઓના સ્વરૂપ ગુણ ઇ૦ માટે વિચાર કરવાની સત્પુરુષને તો ખરી અગત્ય છે હવે કહો કે એ મંત્ર [1]"એથી કેટલો કલ્યાણકારક થાય ?"

પ્રશ્નકાર—સત્પુરુષો મોક્ષનું કારણ નવકાર મંત્રને કહે છે એ આ વ્યાખ્યાનથી હું પણ માન્ય રાખું છઉં

અર્હંત ભગવંત, સિદ્ધ ભગવંત આચાર્યજી, ઉપાધ્યાય અને સાધુજી એઓનો આદ્ય પ્રથમ અક્ષર લેતાં અસિઆઉસા એવું મહત્ પુરુષ વાક્ય નીકળે છે જેનું ૐ એવું યોગબિંદુનું સ્વરૂપ થાય છે માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમળ ભાવથી જાપ કરવો

શિક્ષાપાઠ ૩૬ અનુપૂર્વિ —

[2]'નર્કાનુપૂર્વિ દેવાનુપૂર્વિ' એ અનુપૂર્વિઓ વિષેનો આ પાઠ નથી, પરંતુ એ નામના એક અવધાની લઘુ પુસ્તકનો મંત્ર સ્મરણને માટે છે *

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ કેટલો કલ્યાણકારક છે તૃતીયાવૃત્તિ પાઠા૦—
૨ 'નરકાનુપૂર્વિ તીર્યંચાનુપૂર્વિ મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને દેવાનુપૂર્વિ

* આ બે લીટીઓ દ્વિ૦ આ૦ મા નથી —સંશોધક

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫

પિતા—આવી જાતનાં કોષ્ટકથી ભરેલુ એક નાનુ પુસ્તક છે તે તે જોયું છે?

પુત્ર—હા, પિતાજી

પિતા—એમાં આડા અવળા અંક મૂક્યા છે તેનુ કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામા છે?

પુત્ર—નહી પિતાજી મારા સમજવામા નથી માટે આપ તે કારણ કહો

પિતા—પુત્ર! પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ એક બહુ [1]'અવ્યવસ્થિત' ચીજ છે અને તેને એકાગ્ર કરવુ બહુ બહુ વિકટ છે, તે જ્યાંસુધી એકાગ્ર થતુ નથી ત્યાસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી પાપના વિચારો ઘટતા નથી એ એકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન સાધનો ભગવાને કહ્યા છે મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચઢવા માટે અને મન કેટલાક પ્રકારથી નિર્મળ કરવા માટે સત્પુરુષોએ એ એક કોષ્ટકાવલી કરી છે પચ પરમેષ્ટિ મત્રના પાંચ અંક એમાં પહેલા મૂક્યા છે અને પછી લોમવિલોમસ્વરૂપમા લક્ષબંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કોષ્ટકો કર્યા છે.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'ચચળ

એમ કે નાનુ કારણ પણ મનની એકમના [1] પામીને નિર્જરા કરી શકે

પુત્ર—પિતાજી ! અનુક્રમે લેવાથી એમ શા માટે ન થઈ શકે ?

પિતા—લોમવિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ સંભારતું જવું પડે પાંચનો અંક મૂક્યા પછી બેનો આંકડો આવે કે 'નમો લોએ સવ્વસાહૂણં' પછી—'નમો અરિહંતાણં' એ વાક્ય મૂકીને 'નમો સિદ્ધાણં' એ વાક્ય સંભારવું પડે એમ પુનઃ પુનઃ લક્ષની દૃઢતા રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે અનુક્રમબદ્ધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી કારણ વિચાર કરવો પડતો નથી એ સૂક્ષ્મ વખતમાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારતંત્રની ખટપટમાં જઈ પડે છે અને વખતે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાખે છે જેથી સત્પુરુષોએ અનુપૂર્વીની યોજના કરી છે તે બહુ સુંદર છે અને આત્મશાંતિને આપનારી છે

શિક્ષાપાઠ ૩૭ સામાયિક વિચાર, ભાગ ૧—

આત્મશક્તિને પ્રકાશ કરનાર સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાભ આપનાર રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત છે સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમ+આય+ઇક એ શબ્દોથી થાય છે સમ એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, 'આય' એટલે તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ, અને 'ઇક' કહેતાં ભાવ એમ અર્થ થાય છે એટલે કે જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઊપજે તે સામાયિક આર્ત્ત અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારના ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન વચન કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક [મનુષ્ય] સામાયિક કરે છે

---

[1] દ્વિ૦ આ પાઠાં૦—૨ 'થઈને નિર્જરા કરી શકાય એ છે

મનના પુદ્ગલ દોરંગી છે સામાયિકમ જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણા મથી રહેવું કહ્યું છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડયા કરે છે તેમજ ભૂલ વિસ્મૃતિ ઉન્માદ ઇત્યાદિકથી વચન કાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે મન વચન અને કાયાના થઈ ને બત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે દશ મનના દશ વચનના અને બાર કાયાના એમ બત્રીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે જે જાણવાથી મન સાવધાન રહે છે

મનના દશ દોષ કહું છઉં

૧ અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહી જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી તે કોણ તર્યું હશે? એવા વિકલ્પનું નામ અવિવેકદોષ'

૨ યશોવાછાદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ અન્ય મનુષ્યો જાણે તો પ્રશસા કરે તે ઇચ્છાએ સામાયિક કરે ઈ તે 'યશોવાંછાદોષ'

૩ ધનવાંછાદોષ—ધનની ઈચ્છાએ સામાયિક કરવુ તે ધન વાંછાદોષ'

૪ ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવી જ કરુ છઉ એ ગર્વદોષ'

૫. ભયદોષ—હું શ્રાવકકુળમાં જન્મ્યો છઉ, મને લોકો મોટા તરીકે માન દે છે અને જો સામાયિક નહી કરુ તો કહેશે કે એટલું [આટલી ક્રિયા] પણ નથી કરતો, એથી નિંદા થશે એ ભયદોષ'

૬ નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં ફળથી ધન સ્ત્રી પુત્રાદિક મળવાનું ઇચ્છે તે નિદાનદોષ.'

૭ સશયદોષ—સામાયિકનું પરિણામ હશે કે નહી હોય? એ વિકલ્પ તે 'સશયદોષ.

૮ કષાયદોષ—સામાયિક ક્રોધથી કરવા બેસી જાય, કે કઈ કારણથી પછી ક્રોધ માન માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરે તે 'કષાયદોષ.'

૯ અવિનયદોષ—વિનય વગર સામાયિક કરે તે 'અવિનયદોષ.'

૧૦ અબહુમાનદોષ—ભક્તિભાવ અને ઉમંગ પૂર્વક સામાયિક ન કરે તે 'અબહુમાનદોષ

શિક્ષાપાઠ ૩૮ સામાયિક વિચાર, ભાગ ૨—

દશ દોષ મનના કહ્યા હવે વચનના દશ દોષ કહું છઉં

૧ કુબોલદોષ—સામાયિકમાં કુવચન બોલવું તે 'કુબોલદોષ'

૨ સહસાત્કારદોષ—સામાયિકમાં સાહસથી અવિચારપૂર્વક વાક્ય બોલવું તે સહસાત્કારદોષ'

૩ અસદારોપણદોષ—બીજાને ખોટો બોધ [1] 'આપે તે અસદારોપણદોષ

૪ નિરપેક્ષદોષ—સામાયિકમાં શાસ્ત્રની દરકાર વિના વાક્ય બોલે તે 'નિરપેક્ષદોષ'

૫ સક્ષેપદોષ—સૂત્રના પાઠ ઇત્યાદિ ટુંકામાં બોલી નાખે અને યથાર્થ [2]'ભાખે' નહીં તે સક્ષેપદોષ'

૬ કલેશદોષ—કોઇથી કકાશ કરે તે કલેશદોષ

૭ વિકથાદોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા માંડી બેસે તે વિકથાદોષ.'

૮ હાસ્યદોષ—સામાયિકમાં કોઈની હાંસી મશ્કરી કરે તે 'હાસ્યદોષ

૯ અશુદ્ધદોષ—સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલે તે અશુદ્ધદોષ

૧૦ મુણમુણદોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ બોલે જે પોતે પણ પુરુ માંડ સમજી શકે તે 'મુણમુણદોષ.

દ્વિ૰ આ૰ પાઠા૰—૧ આદિ આપવા ૨ 'ઉચ્ચાર કરે

એ વચનના દશ દોષ કહ્યા હવે કાયાના બાર દોષ કહું છઉં

૧ અયોગ્યઆસનદોષ —સામાયિકમાં પગપર પગ ચઢાવી બેસે એ ગુર્વાદિકનુ અવિનયરૂપ આસન માટે એ પહેલો 'અયોગ્ય આસનદોષ.'

૨ ચલાસનદોષ—ડગમગતે આસને બેસી સામાયિક કરે અથવા વારવાર જ્યાથી ઉઠવુ પડે તેવે આસને બેસે તે 'ચલાસનદોષ'

૩ ચલદૃષ્ટિદોષ—કાયોત્સર્ગમાં આંખો ચચળ રાખે એ ચલદૃષ્ટિદોષ.'

૪ સાવદ્યક્રિયાદોષ—સામાયિકમાં કઈ પાપ ક્રિયા કે તેની સજ્ઞા કરે તે 'સાવદ્યક્રિયાદોષ.'

૫ આલબનદોષ—ભીંતાદિકે ઓઠીંગણ દઈ બેસે એથી ત્યાં બેઠેલા ૧ જતુ આદિકનો નાશ થાય અને પ્રમા થાય, તે આલબનદોષ'

૬ આકુચનપ્રસારણદોષ—હાથ પગ સંકોચે લાંબા કરે એ આદિ તે 'આકુચનપ્રસારણદોષ.'

૭ આલસદોષ—અગ મરડે ટચાકા વગાડે એ આદિ તે 'આલસદોષ'

૮ મોટનદોષ—આંગળી વગેરે વાકી કરે ટચાકા વગાડે તે 'મોટનદોષ'

૯ મલદોષ—ઘગ્ઘરડ કરી સામાયિકમા ચન કરી ગેલ ખેરે તે 'મલદોષ'

૧૦ વિમાસણદોષ—ગળામાં હાથ નાખી બેસે ઇ૦ તે 'વિમાસણદોષ'

૧૧ નિદ્રાદોષ—સામાયિકમા ઉઘ આવવી તે નિદ્રાદોષ.'

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ જતુનો નાશ થાય કે તેની પીડા થાય તેમજ પોતાને પ્રમાદની પ્રવૃતી થાય એ.

૩૨ વસ્ત્રસંકોચન—સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની બીતિથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચે તે 'વસ્ત્રસંકોચનદોષ'

એ બત્રીસ દૂષણરહિત સામાયિક કરવી પાંચ અતિચાર ટાળવા

શિક્ષાપાઠ ૩૯ સામાયિક વિચાર, ભાગ ૩—

એકાગ્રતા અને સાવધાની વિના એ બત્રીશ દોષમાંના અમુક દોષ પણ આવી જાય છે વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ સામાયિકનું જઘન્ય પ્રમાણ બે ઘડીનું બાંધ્યું છે એ વ્રત સાવધાની પૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે કેટલાકનો એ બે ઘડીનો કાળ જ્યારે જતો નથી ત્યારે તેઓ બહુ કટાળે છે સામાયિકમાં નવરાશ લઈને બેસવાથી કાળ જાય પણ ક્યાંથી? આધુનિક કાળમાં સાવધાનીથી સામાયિક કરનારા બહુ જ થોડા છે પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વખત જવો સુગમ પડે છે જો કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષ પૂર્વક કરી શકતા નથી તોપણ કેવળ નવરાશ કરતાં એમાં જરૂર કંઈક ફેર પડે છે સામાયિક પણ પુરું જેઓને આવડતું નથી તેઓ બિચારા સામાયિકમાં પછી બહુ મુઝાય છે કેટલાક ભારે કર્મિયો એ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રપંચો પણ ઘડી રાખે છે આથી સામાયિક બહુ દોષિત થાય છે

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ ખેદકારક અને કર્મની બાહુલ્યતા છે સાઠ ઘડીના અહોરાત્ર વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે અસંખ્યાતા દિવસથી ભરેલાં અનંતા કાળચક્ર વ્યતીત કરતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા આણવી. પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું

વૈરાગ્યની* [વૈરાગ્યનાં] ઉત્તમ કાવ્યો બોલવી [મોનવાં,] પાછળનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું નુતન અભ્યાસ થાય તો કરવો કોઈ ને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો, એમ સામાયિકી કાળ વ્યતીત કરવો મુનિરાજનો જો સમાગમ હોય તો આગમવાણી સાભળવી અને તે મનન કરવી તેમ ન હોય અને શાસ્ત્ર પરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવું કિંવા કંઈ અભ્યાસ કરવો એ સઘળી યોગવાઈ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં રોકવો અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રકથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો પરંતુ જેમ બને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકી કાળ વ્યતીત કરવો કંઈ સાહિત્ય ન હોય તો પંચ પરમેષ્ઠિમંત્રનો જાપ જ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો પણ વ્યર્થ કાળ કાઢી નાખવો નહી ધીરજથી, શાંતિથી અને યત્નાથી સામાયિક કરવું જેમ બને તેમ સામાયિકમા શાસ્ત્રપરિચય વધારવો

સાઠ ઘડીના વખતમાંથી બે ઘડી અવશ્ય બચાવી સામાયિક તો સદ્ભાવથી કરવું

શિક્ષાપાઠ ૪૦ પ્રતિક્રમણ વિચાર —

પ્રતિક્રમણ એટલે સામું જવું-સ્મરણ કરી જવું—ફરીથી જોઈ જવું— એમ એનો અર્થ થઈ શકે છે [1] જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવા બેઠા તે વખતની અગાઉ તે દિવસે જે જે દોષ થયા છે તે એક પછી એક જોઈ જવા અને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો કે દોષનું સ્મરણ કરી જવું વિગેરે સામાન્ય અર્થ પણ છે

*[ ] આવા ચિન્હમા મૂકેલ ભાગ પણ દ્વિતીયાવૃત્તિમા શ્રીમદે કરાવેલા ફેરફારનો છે —સંશોધક

દ્વિ૦ આ૦ પાઠ૦—૧ 'ભાવની અપેક્ષાએ જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવાનું થાય.'

ઉત્તમ મુનિયો અને ભાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને રાત્રિન
પાછળના ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષને
પશ્ચાત્તાપ કે ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ
છે એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવુ કારણ આ આત્મ
મન વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે
પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે, જેથી દિવસ ાત્રમાં થયેલ
પાપનો પશ્ચાત્તાપ તે વડે થઈ શકે છે શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાતા
કરવાથી લેશ પાપ થતા પરલોકભય અને અનુકંપા છૂટે છે આત્મ
કોમળ થાય છે ત્યાગવા યોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે
ભગવાન્ સાક્ષીએ અજ્ઞાન ઇ૦ જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેને
પશ્ચાત્તાપ પણ થઈ શકે છે [આમ] એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્ત
સાધન છે

એનું આવશ્યક' એવુ પણ નામ છે આવશ્યક એટલે અવશ
કરીને કરવા યોગ્ય, એ સત્ય છે તે વડે આત્માની મલિનતા ખરે
છે, માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય જ છે

સાયંકાળે જે પ્રતિક્રમણ કરવામા આવે છે તેનું નામ દેવસ
[દિવસીય] પડિક્કમણ એટલે [વસસંબંધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ અ
રાત્રિના પાછના ભાગમાં જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તે રાઈસ
[રાઈ] પડિક્કમણુ કહેવાય છે દેવસી [દિવસીય] અને રાઈસ
[રાઈ] એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે પખવાડીએ કરવાનુ પ્રતિક્ર
મણ તે પાક્ષિક અને સંવત્સરે કરવાનુ તે સંવત્સરિ [સાંવત્સરિક
કહેવાય છ સત્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનુ
સવારે પ્રાયશ્ચિતરૂપ પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તો કંઈ ખોટુ નથી
પરંતુ એ કહેવુ પ્રમાણિક નથી રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણે
કાળધર્મ થઈ પડે તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય

પ્રતિક્રમણસૂત્રની યોજના બહુ સુંદર છે એનાં મૂળતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવુ

શિક્ષાપાઠ ૪૧ ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૧ —

એક પામર ભીખારી જગતમાં ભટકતો હતો ત્યાં તેને ભૂખ લાગી એટલે તે બિચારો લડથડીઆ ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોચ્યો ત્યા જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આંજીજી કરી, તેના કાલાવાલાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ તેને ઘરમાથી જમતાં વધેલું મિષ્ટાન્ન ભોજન આણી આપ્યુ ભોજન મળવાથી ભીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો, ત્યા જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ પોતાનો અતિ જૂનો થયેલો પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો. એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી અને એક બાજુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો રાજી રાજી થતાં એણે તે ભોજન ખાઈને પુરુ કર્યું ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો ભોજનના મદથી જરા વારમાં તેની આંખો મિચાઈ ગઈ નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્નુ આવ્યુ પોતે જાણે મહા રાજરીદ્ધિને પામ્યો છે, સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યાં છે દેશ આખામાં પોતાના વિજયનો ડંકો વાગી ગયો છે, સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે આજુ બાજુ છડીદારો ખમા ખમા પોકારે છે એક રમણીય મહેલમા સુંદર પલગપર તેણે શયન કર્યું છે, દેવાંગના જેવી સ્ત્રીઓ તેના પગ ચંપે છે, પખાથી એક બાજુએથી પખાનો મ મદ પવન ઢોળાય છે, એવા સ્વપ્નામાં તેનો આત્મા ચડી ગયો તે સ્વપ્નના ભોગ લેતાં તેના રોમ ઉલ્લસી ગયાં એવામાં મેઘ મહારાજા ચઢી આવ્યા, વીજ

જીના ઝબકારા થવા લાગ્યા, સૂર્ય દેવ વાદળાથી ઢંકાઈ ગયો,
અંધકાર પથરાઈ ગયો, મુશળધાર વર્ષાદ થશે એવું જણાયું
એટલામાં ગાજવીજથી એક પ્રબળ કડાકો થયો કડાકાના અવ
જ પામીને તે પામર ભીખારી બીચારો જાગી ગયો

શિક્ષાપાઠ ૮૨ ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૨ —

જુએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો
સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે જ્યાં ફાટીતુટી ગોદડી પડી હતી ત્યાં જ
છે પોતે જેવાં મલિન અને ગોખજાળીવાળાં કપડાં ધારણ ક
તેવાં ને તેવા શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો બિરાજે છે નથી તલભ
કે નથી જવભાર ઘટ્યું નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી
મહેલ કે નથી તે પલંગ નથી તે ચામરછત્ર ધરનારા કે
છડીદારો નથી તે સ્ત્રીઓ કે નથી તે વસ્ત્રાલંકારો, નથી
કે નથી તે પવન નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા
સુખ વિલાસ કે નથી તે મદોન્મત્તતા ભાઈ તો પોતે જે
તેવાને તેવા દેખાયા એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો
મે મિથ્યા આડંબર દીઠો તેથી આનંદ માન્યો, એમાંનું
કશુંએ નથી સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને તેનું
જે ખેદ તે હું ભોગવું છઉં એમ એ પામર જીવ પ
પડી ગયો

અહો ભવ્યો ! ભીખારીનાં સ્વપ્ના જેવા સંસારના સુ
છે સ્વપ્નામાં જેમ તે ભિખારીએ સુખ સમુદાય દીઠા અ
માન્યો તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસાર સ્વપ્નના સુખ
આનંદ માને છે જેમ તે સુખ સમુદાય જાગૃતિમાં મિથ્
તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સંસારનાં સુખ તેવાં જણાય છે
ભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ ભીખારીને ખેદની પ્રાપ્તી

મોહાંધ પ્રાણીઓ સંસારમાં સુખ માની બેસે છે અને ઓમન્યા સમ ગણે છે, પરંતુ પરિણામે ખેદ, દુર્ગતિ અને પશ્ચાત્તાપ લે છે ચપળ અને વિનાશી છતાં સ્વપ્નના ખેદ જેવું પરિણામ રહ્યું છે એ ઉપરથી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મહિતને શોધે છે સંસારની અનિત્યતાપર એક કાવ્ય છે કે —

(ઉપજાતિ)

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ આયુષ્ય તે તો જળના તરંગ
પુરંદરી ચાપ અનંગરંગ શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ?

વિશેષાર્થ —લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે વીજળીનો ઝબકાર જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે આયુષ્ય પાણીના મોજાં જેવું છે પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતાં ઇન્દ્રના ધનુષ્ય જેવા છે જેમ ઇન્દ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર ફળીભૂત થઈ જરા વયમાં જતા રહે છે ટૂંકામાં હે જીવ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે એમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાચવું? તાત્પર્ય એ સઘળાં ચપળ અને વિનાશી છે તું અખંડ અને અવિનાશી છે માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર! એ બોધ યથાર્થ છે

શિક્ષાપાઠ ૪૩ અનુપમ ક્ષમા —

ક્ષમા એ અંતર્શત્રુ જીતવામાં ખડ્ગ છે પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામાં બખ્તર છે શુદ્ધભાવે અસહ્ય દુઃખમાં સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે

કૃષ્ણ વાસુદેવના ગજસુકુમાર નામના નાના ભાઈ મહાસ્વરૂપવાન સુકુમાર માત્ર બાર વર્ષની વયે ભગવાન્ નેમનાથની પાસેથી સંસારત્યાગી થઈ સ્મશાનમાં ઉગ્ર ધ્યાનમાં ગયા હતા ત્યારે તેઓ એક અદ્ભુત ક્ષમામય ચરિત્રથી મહાસિદ્ધિને પામી ગયા તે અહીં કહું છું

સોમલ નામના બ્રાહ્મણની સુરૂપવર્ણસંપન્ન પુત્રી વેરે ગજસુકુમારનું સગપણ કર્યું હતું પરંતુ લગ્ન થયા પહેલાં ગજસુકુમાર તો સંસાર ત્યાગી ગયા આથી પોતાની પુત્રીનું સુખ જવાના દ્વેષથી તે સોમલ બ્રાહ્મણને ભયંકર ક્રોધ વ્યાપ્યો ગજસુકુમારની શોધ કરતો કરતો એ સ્મશાનમાં જ્યાં મહામુનિ ગજસુકુમાર એકાગ્ર વિશુદ્ધભાવથી કાયોત્સર્ગમાં છે, ત્યાં આવી પહોંચ્યો કોમળ ગજસુકુમારના માથાપર ચીકણી માટીની વાડ કરી અને અંદર ધખધખતા અંગારા ભર્યાં, ઈંધન પુષ્કળ એટલે મહા તાપ થયો એથી ગજસુકુમારનો કોમળ દેહ બળવા મંડ્યો એટલે તે સોમલ જતો રહ્યો એ વેળા ગજસુકુમારના અસહ્ય દુઃખમા કહેવું પણ શું હોય! પરંતુ ત્યારે તે સમભાવ પરિણામમાં રહ્યા કિંચિત્ ક્રોધ કે દ્વેષ ઉત્પન્ન એના હૃદયમાં જન્મ પામ્યો નહીં પોતાના આત્માને સ્થિતિસ્થાપક કરીને બોધ દીધો કે જો! તું એની પુત્રીને પરણ્યો હોત તો એ કન્યાદાનમાં તને પાઘડી આપત એ પાઘડી થોડા વખતમાં ફાટી જાય તેવી અને પરિણામે દુઃખદાયક થાત આ એનો બહુ ઉપકાર થયો કે એ પાઘડી બદલ એણે મોક્ષની પાઘડી બંધાવી એવા વિશુદ્ધ પરિણામથી અડગ રહી સમભાવથી તે અસહ્ય વેદના સહીને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનંત જીવન [સુખ]ને પામ્યા કેવી અનુપમ ક્ષમા અને કેવું તેનું સુંદર પરિણામ! તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં વચન છે કે આત્મા માત્ર સ્વસદ્ભાવમાં આવવો જોઈએ અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે ગજસુકુમારની નામાંકિત ક્ષમા એ વિશુદ્ધ બોધ કરે છે!

શિક્ષાપાઠ ૪૪ રાગ —

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના અગ્રેસર ગણધર ગૌતમનું નામ તમે બહુવાર વાંચ્યું છે ગૌતમસ્વામીના બોધેલા કેટલાક શિષ્યો કેવળજ્ઞાન પામ્યા છતાં ગૌતમ પોતે કેવળજ્ઞાન પામતા નહોતા, કારણ ભગવાન્ મહાવીરનાં અંગોપાંગ વર્ણ વાણી રૂપ, ઇત્યાદિક પર હજુ ગૌતમને મોહિની હતી [મોહ હતો] નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય એવો છે કે, ગમે તે વસ્તુપરનો રાગ દુઃખદાયક છે રાગ એ મોહિની [મોહ] અને મોહિની [મોહ] એ સંસાર જ છે ગૌતમના હૃદયથી એ રાગ જ્યાંસુધી ખસ્યો નહીં ત્યાંસુધી તેઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા નહીં પછી શ્રમણ ભગવાન્ જ્ઞાતપુત્ર જ્યારે અનુપમેય સિદ્ધિને પામ્યા ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી આવતા હતા ભગવાનના નિર્વાણ સમાચાર સાંભળી તેઓ ખેદ પામ્યા વિરહથી તેઓ અનુરાગ વચનથી બોલ્યાઃ "હે મહાવીર ! તમે મને સાથે તો ન લીધો પરંતુ સંભાર્યો પણ નહીં મારી પ્રીતિ સામું તમે દૃષ્ટિ પણ કરી નહીં ! આમ તમને છાજતું નહોતું " એવા તરંગો કરતાં કરતાં તેનું લક્ષ ફર્યું ને નિરાગશ્રેણિએ ચઢ્યા 'હું બહુ મૂર્ખતા કરું છઉં એ વીતરાગ નિર્વિકારી અને નિરાગી તે મારામાં કેમ મોહિની [મોહ] રાખે ? એની શત્રુ અને મિત્રપર કેવળ સમાન દૃષ્ટિ હતી, હું એ નિરાગીનો મિથ્યા મોહ રાખું છઉં મોહ સંસારનું પ્રબળ કારણ છે ' એમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ શોક તજીને નિરાગી થયા એટલે અનંતજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું, અને પ્રાંતે નિર્વાણ પધાર્યા

ગૌતમમુનિનો રાગ આપણને બહુ સૂક્ષ્મ બોધ આપે છે ભગવાનપરનો મોહ ગૌતમ જેવા ગણધરને દુઃખદાયક થયો, તો પછી સંસારનો, તે વળી પામર આત્માઓનો મોહ કેવું અનંત દુઃખ આપતો હશે ! સંસારરૂપી ગાડીને રાગ અને દ્વેષ એ બે રૂપી

બળ છે એ ન હોય તો સરાગનું અટકન છે જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દ્વેષ નથી આ માન્ય સિદ્ધાંત છે રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનું કારણ છે તેના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે

શિક્ષાપાઠ ૪૫ સામાન્ય મનોરથ —

(સવૈયા)

મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ ના નિરખું નયને પરનારી
પથ્થરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ નિર્મળ તાત્ત્વિક લોભ સમારી
દ્વાદશ વ્રત અને દીનતા ધરી સાત્ત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી ૧
*તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવી જ્ઞાન, વિવેક વિચાર વધારું
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું
સંશયબીજ ઊગે નહિ અંદર જે જિનનાં કથનો અવધારું
રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારું ૨

શિક્ષાપાઠ ૪૬ કપિલમુનિ, ભાગ ૧ —

કૌશાંબી નામની એક નગરી હતી ત્યાંના રાજદરબારમાં રાજ્યના આભૂષણરૂપ કાશ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી રહેતો હતો એની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું તેના ઉદરથી કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો તે પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા કપિલ લાડપાલમાં ઉછરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્વત્તા પામ્યો નહોતો તેથી એના પિતાની જગ્યા કોઈ બીજા વિદ્વાનને મળી કાશ્યપશાસ્ત્રી જે પુંજી કમાઈ ગયા હતા તે કમાવવામાં અશક્ત એવા

---

* શ્રીમદના જૈન આગમના ... મનોરથનો પરિચય પ્રથમ
આ પ્રસંગ પ્રકટ કરે

કપિલે ખાઈને પુરી કરી શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરના બારણામાં ઉભી હતી ત્યાં બે ચાર નોકરો સહિત પોતાના પતિની શાસ્ત્રીય-પદવી પામેલો વિદ્વાન જતો તેના જોવામાં આવ્યો ઘણા માનથી જતો આ શાસ્ત્રીને જોઈને શ્રીદેવીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું જ્યારે મારા પતિ આ પદવીપર હતા ત્યારે હું કેવું સુખ ભોગવતી હતી! એ મારું સુખ તો ગયું પરંતુ મારો પુત્ર પણ પુરું ભણ્યોએ નહી એમ વિચારમાં ડોલતા ડોલતાં તેની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ ખરવા મડ્યાં એવામાં ફરતો ફરતો કપિલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો શ્રીદેવીને રડતી જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું કપિલના બહુ આગ્રહથી શ્રીદેવીએ જે હતું તે કહી બતાવ્યું પછી કપિલ બોલ્યો જો મા! હું બુદ્ધિશાળી છઉ, પરંતુ મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો થઈ શક્યો નથી એટલે વિદ્યા વગર હું એ પદવી પામ્યો નહીં તું કહે ત્યાં જઈને હવે હું મારાથી બનતી વિદ્યા સાધ્ય કરું શ્રીદેવીએ ખેદ સાથે કહ્યું એ તારાથી બની શકે નહી, નહી તો આર્યાવર્ત્તની મર્યાદાપર આવેલી સાંવરથી [સાવસ્તિ] નગરીમાં ઈંદ્રદત્ત નામનો તારા પિતાનો મિત્ર રહે છે તે અનેક વિદ્યાર્થિયોને વિદ્યાદાન દે છે જો તારાથી ત્યાં જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય ખરી એક બે દિવસ રોકાઈ સજ્જ થઈ અસ્તુ કહી કપિલજી પંથે પડ્યા

અવધ વીતતા કપિલ સાવરથીએ [સાવસ્તિએ] શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા પ્રણામ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ કહી સનાવ્યો શાસ્ત્રીજીએ મિત્રપુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનંદ દેખાડ્યો, પણ કપિલ આગળ કંઈ પુંજી નહોતી કે તે તેમાંથી ખાય અને અભ્યાસ કરી શકે એથી કરીને તેને નગરમાં યાચવા જવું પડતું હતું યાચતા યાચતાં બપોર થઈ જતા હતા પછી રસોઈ કરે અને જમે ત્યાં સાંજનો થોડો ભાગ [illegible] એટલે કંઈ અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો, પંડિતે તેનું [illegible] ત્યારે કપિલે તે કહી બતાવ્યું.

પ્રતિદિન તેને એક ગૃહસ્થ પાસેથી ભિક્ષા મળે એટલે હમેશાં ભોજન મળે એવી ગોઠવણ એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં તે ગૃહસ્થે કપિલની અનુકંપા ખાતર કરી દીધી. જેથી કપિલને એ એક ચિંતા ઓછી થઈ.

શિક્ષાપાઠ ૪૭ કપિલમુનિ ભાગ ૨ —

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં બીજી મોટી જંજાળ ઊભી થઈ. ભદ્રિક કપિલ હવે યુવાન્ થયો હતો. અને જેને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતી. તેની સાથે તેના ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ નહોતું. હમેશનો પરસ્પરનો વાતચિતનો સંબંધ વધ્યો, વધીને હાસ્યવિનોદરૂપે થયો, એમ કરતાં કરતાં બન્નેને પ્રીતિ બંધાઈ. કપિલ તેનાથી લુબ્ધાયો! એકાંત બહુ અનિષ્ટ ચીજ છે!! વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે ભૂલી ગયો. ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં સીધાંથી બન્નેનું માંડ પૂરું થતું હતું. પણ લૂગડાંલત્તાંના વાંધા થયા. ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેઠા જેવું કપિલે કરી મૂક્યું. ગમે તેવો છતાં હળુકર્મી જીવ હોવાથી સંસારની વિશેષ લોતાગની તેને માહિતી પણ નહોતી. એથી પૈસા કેમ પેદા કરવા તે બિચારો તે જાણતો પણ નહોતો. ચંચળ સ્ત્રીએ તેને રસ્તો બતાવ્યો કે મુંઝાવામાં કંઈ વળવાનું નથી; પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે. આ ગામના રાજાનો એવો નિયમ છે કે સવારમાં પહેલો જઈ જે બ્રાહ્મણ આશિર્વાદ આપે તેને તે બે માસા સોનું આપે છે. ત્યાં જો જઈ શકો અને પ્રથમ આશિર્વાદ આપી શકો તો તે બે માસા સોનું મળે. કપિલે એ વાતની હા કહી. આઠ દિવસ સુધી આંટા ખાધા પણ વખત વિત્યા પછી જાય એટલે કંઈ વળે નહીં. એથી તેણે એક દિવસ એવો નિશ્ચય કર્યો કે જો હું ચોકમાં સુઉં તો ચીવટ રાખીને ઉઠાશે. પછી તે ચોકમાં સુતો. અધરાત ભાંગતાં ચંદ્રનો ઉદય થયો. કપિલે પ્રભાત સમીપ જાણીને મુઠીઓ વાળીને આશિર્વાદ દેવા માટે દોડતાં

જવા માંડ્યુ રક્ષપાલે ચોર જાણીને તેને પકડી રાખ્યો એક કરતાં બીજુ થઈ પડ્યુ પ્રભાત થયો એટલે રક્ષપાલે તેને લઈ જઈને રાજાની સમક્ષ ઉભો રાખ્યો કપિલ બેભાન જેવો ઉભો રહ્યો રાજાને તેનાં ચોરનાં લક્ષણ ભાસ્યાં નહીં એથી તેને સઘળુ વૃત્તાંત પૂછ્યુ ચંદ્રના પ્રકાશને સૂર્ય સમાન ગણનારની ભદ્રિકતાપર રાજાને દયા આવી તેની દરિદ્રતા ટાળવા રાજાની ઇચ્છા થઈ એથી કપિલને કહ્યુ આશિર્વાદને માટે થઈ તારે જો એટલી બધી તરખડ થઈ પડી છે તો હવે તારી ઇચ્છા પૂરતુ તુ માગી લે હું તને આપીશ. કપિલ થોડીવાર મૂઢ જેવો રહ્યો એથી રાજાએ કહ્યું, કેમ વિપ્ર, કંઈ માગતા નથી? કપિલે ઉત્તર આપ્યો મારુ મન હજુ સ્થિર થયું નથી એટલે શુ માગવુ તે સુઝતુ નથી રાજાએ સામેના બાગમાં જઈ ત્યાં બેસીને સ્વસ્થતા પૂર્વક વિચાર કરી કપિલને માગવાનુ કહ્યુ એટલે કપિલ તે બાગમાં જઈને વિચાર કરવા બેઠો

શિક્ષાપાઠ ૪૮ કપિલમુનિ, ભાગ ૩ —

બે માસા સોનુ લેવાની જેની ઇચ્છા હતી તે કપિલ હવે તૃષ્ણાતરંગમાં ધસડાયો પાંચ મહોર માગવાની ઇચ્છા કરી, તો ત્યાં વિચાર આવ્યો કે પાંચથી કંઈ પુરુ થનાર નથી માટે પચીશ મહોર માગવી એ વિચાર પણ ફર્યો પચીશ મહોરથી કંઈ આખુ વર્ષ ઉતરવ નહી માટે સો મહોર માગવી ત્યાં વળી વિચાર ફર્યો સો મહોરે બે વર્ષ ઉતરી, વૈભવ ભોગવી પાછી દુઃખના દુખ માટે એક હજાર મહોરની યાચના કરવી ઠીક છે પણ એક હજાર મહોરે છોકરા છૈયાંના બેચાર ખર્ચ આવે કે એવુ થાય તો પુરુ પણ શુ થાય? માટે દશ હજાર મહોર માગવી કે જેથી જીંદગી પર્યંત પણ ચિંતા નહી ત્યાં વળી ઇચ્છા ફરી દશ હજાર ખવાઈ જાય એટલે પછી મુડી વગરના થઈ રહેવુ પડે. એક લાખ મહોરની માગણી કરુ કે જેના વ્યાજમાં

બધાં વૈભવ ભોગવું પણ જીવ! લક્ષાધિપતિ તો ઘણાય છે એમ આપણે નામાંકિત ક્યાંથી થવાના? માટે કરોડ મહોર માગવી કે જેથી મહાન્ શ્રીમંતતા કહેવાય વળી પાછો રંગ ફર્યો મહાન્ શ્રીમંતતાથી પણ ઘેર અમલ કહેવાય નહીં માટે રાજાનું અર્ધું રાજ્ય માગવું પણ જો અર્ધું રાજ્ય માગીશ તોય રાજા મારા તુલ્ય ગણાશે, અને વળી હું એનો યાચક પણ ગણાઈશ માટે માગવું તો આખું રાજ્ય માગવું એમ એ તૃષ્ણામાં ડૂબ્યો પરંતુ તુચ્છ સંસારી એટલે પાછો વળ્યો ભલા જીવ! આપણે એવી કૃતઘ્નતા શામાટે કરવી પડે કે જે આપણને ઇચ્છા પ્રમાણે આપવા તત્પર થયો તેનું જ રાજ્ય લઈ લેવું અને તેને જ ભ્રષ્ટ કરવો? ખરું જોતાં તો એમાં આપણી જ ભ્રષ્ટતા છે માટે અર્ધું રાજ્ય માગવું પરંતુ એ ઉપાધિએ મારે નથી જોઈતી ત્યારે નાણાંની ઉપાધિ પણ ક્યાં ઓછી છે? માટે કરોડ લાખ મૂકીને સો બસે મહોર જ માગી લેવી જીવ સો બસે મહોર હમણાં આવશે તો પછી વિષય વૈભવમાં જ વખત ચાલ્યો જશે, અને વિદ્યાભ્યાસ પણ ધર્યો રહેશે, માટે પાંચ મહોર હમણાં તો લઈ જવી પછીની વાત પછી અરે! પાંચ મહોરનીએ હમણાં કંઈ જરૂર નથી માત્ર બે માસા સોનું લેવા આવ્યો હતો તે જ માગી લેવું આ તો જીવ બહુ થઈ તૃષ્ણા સમુદ્રમાં તે બહુ ગળકા ખાધાં આખું રાજ્ય માગતા પણ તૃષ્ણા છીપતી નહોતી, માત્ર સંતોષ અને વિવેકથી તે ઘટાડી તો ઘટી. એ રાજા જો ચક્રવર્તી હોત તો પછી હું એથી વિશેષ શું માગી શકત? અને વિશેષ જ્યાંસુધી ન મળત ત્યાંસુધી મારી તૃષ્ણા સમાત પણ નહીં જ્યાંસુધી તૃષ્ણા સમાત નહીં ત્યાંસુધી હું સુખી પણ નહોત એટલેથી એ મારી તૃષ્ણા ટળે નહીં તો પછી બે માસાથી કરીને ક્યાંથી ટળે? એનો આત્મા સવળીએ આવ્યો અને તે બોલ્યો હવે મારે એ બે માસાનું પણ કંઈ કામ નથી બે માસાથી વધીને હું કેટલે સુધી પહોંચ્યો! સુખ તો સંતોષમાં જ

છે તૃષ્ણા એ સસાર વૃક્ષનુ બીજ છે એનો હે જીવ તારે શુ ખપ છે? વિદ્યા લેતા તુ વિષયમા પડી ગયો વિષયમાં પડવાથી આ ઉપાધિમાં પડયો ઉપાધિ વડે કરીને અનત તૃષ્ણા સમુદ્રના તરગમાં તુ પડયો એક ઉપાધિમાંથી આ સસારમા એમ અનત ઉપાધિ વેઠવી પડે છે એથી એનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે સત્ય સતોષ જેવુ નિરુપાધિ સુખ એકે નથી એમ વિચારતાં વિચારતાં, તૃષ્ણા સમાવવાથી તે કપિલના અનેક આવરણ ક્ષય થયા તેનુ અતકરણ પ્રફુલ્લિત અને બહુ વિવેકશીલ થયુ વિવેકમાં ને વિવેકમા ઉત્તમ જ્ઞાનવડે તે સ્વાત્મનો વિચાર કરી શકયો અપૂર્વ-શ્રેણિએ ચઢી તે કૈવલ્યજ્ઞાનને પામ્યો કહેવાય છે

તૃષ્ણા કેવી કનિષ્ટ વસ્તુ છે! જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનત છે નિરતર તે નવયૌવન રહે છે ચાહના જેટલુ મળ્યુ એટલે ચાહનાને વધારી દે છે સતોષ એ જ માત્ર કલ્પવૃક્ષ છે અને એ જ માત્ર મનોવાછિતતા પૂર્ણ કરે છે

* કપિલ મુનિનુ આ ચરિત્ર માત્ર કથારૂપ છે તે કઈ ઐતિહાસરૂપે મળ્યુ નથી

શિક્ષાપાઠ ૪૯ તૃષ્ણાની વિચિત્રતા —

(મનહર છન્દ)

(એક ગરીબની વધતી ગયેલી તૃષ્ણા)

હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટલાઈ અને
મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને
સાપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મત્રિતાઈ અને
આવી મત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈ ને

---

* આ ભાગ દ્વિ૦ આ૦ મા નથી —સશોધક

મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને
  દીઠી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈ ને,
અહો! રાજચંદ્ર માનો માનો શંકરાઈ મળી
  વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈને ૧.

(૨)

કરોચલી પડી દાઢી ડાચાંતણો દાટ વળ્યો,
  કાળી કેશપટી વિષે શ્વેતતા છવાઈ ગઈ
સૂંઘવું સાંભળવું ને દેખવું તે માંડી વળ્યું
  તેમ દાંત આવલી તે ખરી, કે ખવાઈ ગઈ
વળી કેડ વાંકી હાડ ગયાં, અંગરંગ ગયો,
  ઉઠવાની આય જતાં લાકડી લેવાઈ ગઈ
અરે! રાજચંદ્ર એમ યુવાની હરાઈ પણ,
  મનથી ન તોય રાંડ મમતા મરાઈ ગઈ ૨.

(૩)

કરોડોના કરજના શીરપર ડંકા વાગે
  રોગથી રુંધાઈ ગયું, શરીર સુકાઈને
પુરપતિ પણ માથે, પીડવાને તાકી રહ્યો,
  પેટ તણી વેઠ પણ શકે ન પુરાઈને
પિતૃ અને પરની તે મચાવે અનેક ધંધ
  પુત્ર પુત્રી ભાખે ખાઉં ખાઉં દુઃખદાઈને,
અરે! રાજચંદ્ર તોય જીવ ઝાવા દાવા કરે
  જંજાળ છડાય નહી તજી તૃષાનાઈ ને ૩.

(૪)

થઈ ક્ષીણ નાડી અવાચક જેવો રહ્યો પડી
  જીવન દીપક પામ્યો કેવળ ઝાંખાઈને

છેલ્લી ઈસે પડ્યો ભાળી ભાઈએ ત્યાં એમ ભાખ્યું
હવે ટાઢી માટી થાય તો તો ઠીક ભાઈને
હાથને હલાવી ત્યાં તો ખીજી બુઢ્ઢે સૂચવ્યું એ
બોલ્યા વિના બેસ બાળ તારી ચતુરાઈને !
અરે ! રાજચંદ્ર દેખો દેખો આશાપાસ કેવો ?
જતા ગઈ નહી ડોશે મમતા મરાઈને ! ૪

શિક્ષાપાઠ ૫૦ પ્રમાદ—

ધર્મની ઉદારતા ઉન્માદ આળસ, કષાય એ સઘળાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે

ભગવાને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ગૌતમને કહ્યું કે, હે ગૌતમ ! મનુષ્યનું આયુષ્ય ડાભની અણીપર પડેલા જળના બિંદુ જેવું છે જેમ તે બિંદુને પડતા વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં વાર લાગતી નથી. એ બોધની કાવ્યમા ચોથી કડી સ્મરણમાં અવશ્ય રાખવા જેવી છે સમયં ગોયમ મા પમાએ —એ પવિત્ર વાક્યના બે અર્થ થાય છે એક તો હે ગૌતમ ! સમય એટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એ કે મેષાનુમેષમાં ચાલ્યો જતા અસંખ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વખત પણ પ્રમાદ ન કરવો કારણ દેહ ક્ષણભંગુર છે કાળશીકારી માથે ધનુષ્ય બાણ ચડાવીને ઉભો છે લીધો કે લેશે એમ જ જંજાળ થઈ રહી છે ત્યાં પ્રમાદથી ધર્મ કર્તવ્ય કરવું રહી જશે,

અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના થોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્તવ્યમાં ગાળે છે અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે પણ મૂઢ પુરુષો

આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમજ રંગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિ રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ યત્ન અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય છે. સાઠ ઘડીના અહોરાત્રમાં વિશ ઘડી તો નિદ્રામાં ગાળીએ છીએ. બાકીની ચાળીશ ઘડી ઉપાધિ, ટેલટપ્પા અને રઝળવામાં ગાળીએ છીએ; એ કરતાં એ એ સાઠ ઘડીના વખતમાંથી બે ચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્તવ્યને માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો બની શકે એવું છે. એનું પરિણામ પણ કેવું સુંદર થાય!

પળ એ અમૂલ્ય ચીજ છે. ચક્રવર્તી પણ એક પળ પામવા આખી રીદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી. એક પળ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવું છે, એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે!

શિક્ષાપાઠ ૫૧. વિવેક એટલે શું?—

લઘુ શિષ્યો—ભગવન્! આપ અમને સ્થળે સ્થળે કહેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન્ શ્રેયસ્કર છે. વિવેક એ અંધારામાં પડેલા આત્માને ઓળખવાનો દીવો છે. વિવેક વડે કરીને ધર્મ ટકે છે. વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શું? તે અમને કહો.

ગુરુ—આયુષ્યમન્તો! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવાં તેનું નામ વિવેક.

લઘુ શિષ્યો—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનું તો બધાય સમજે છે. ત્યારે મહારાજ! એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યા કહેવાય?

ગુરુ—તમે જે વાત કહો છો તેનું એક દૃષ્ટાંત આપો જોઈએ.

લઘુ શિષ્યો—અમે પોતે કડવાને કડવું જ કહીએ છીએ, મધુરાને મધુરું કહીએ છીએ, ઝેરને ઝેર ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ.

ગુરુ—આયુષ્યમન્તો! એ બધાં દ્રવ્ય પદાર્થ છે. પરંતુ આત્માને કઈ કડવાશ, કઈ મધુરાશ, કયું ઝેર અને કયું અમૃત છે એ ભાવ પદાર્થોની એથી કંઈ પરીક્ષા થઈ શકે?

લઘુ શિષ્યો—ભગવન્ એ સમજની તો અમારું લક્ષ પણ નથી

ગુરુ—ત્યારે એ જ સમજવાનું છે કે જ્ઞાન-દર્શનરૂપ આત્માના સત્ય ભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે એમાં એટલી બધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે સંસારનાં સુખો અનંતિવાર આત્માએ ભોગવ્યાં છતાં, તેમાંથી હજુ પણ મોહિની ટળી [મોહ ટળ્યો] નહી અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે કારણ સંસાર કડવો છે કડવા વિપાકને આપે છે તેમજ વૈરાગ્ય જે એક કડવા વિપાકનું ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો આ પણ અવિવેક છે જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણો અજ્ઞાન-દર્શને ઘેરી લઈ જે મિશ્રતા કરી નાંખી છે તે ઓળખી ભાવ અમૃતમાં આવવું એનું નામ વિવેક છે કહો ત્યારે હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ ઠરી!

લઘુ શિષ્યો—અહો! વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મ રક્ષક કહેવાય છે, તે સત્ય છે આત્મસ્વરૂપને વિવેક વિના ઓળખી શકાય નહી એ પણ સત્ય છે જ્ઞાન શીલ ધર્મતત્ત્વ અને તપ એ સઘળાં વિવેક વિના ઉદય પામે નહી એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે તે જ પુરુષ મતભેદ અને મિથ્યા-દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે આપની વિવેક સંબંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું

શિક્ષાપાઠ ૫૨ જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો?—

સંસારનાં સ્વરૂપ સંબંધી આગળ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે તે તમને લક્ષમાં હશે

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત ખેદમય, અનંત દુઃખમય, અવ્યવસ્થિત ચળવિચળ અને અનિત્ય કહ્યો છે આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસાર સંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે અન

ભવનુ પર્યટન અનતકાળનુ અજ્ઞાન, અનત જીવનનો વ્યાઘાત, અનત મરણ, અનત શેક એ વડે કરીને સસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે સસારની દેખાતી ઈ દ્રવણા જેવી સુ દર મોહિનીએ આ મા ને તટસ્થ લીન કરી નાખ્યો છે એ જેવુ સુખ આત્માને ક્યાય ભાસતુ નથી મોહિની [મોહ] થી સત્યસુખ અને એનુ સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાક્ષા પણ કરી નથી પતગની જેમ દીપક પ્ર ે મોહિની [મોહ] છે તેમ આત્માની સસાર સબધે મોહિની [મોહ] છે જ્ઞાનીઓ એ સસારને ક્ષણભર પણ સુખરૂપ કહેતા નથી તલ જેટલી જગ્યો પણ એ સસારની ઝેર વિના રહી નથી એક ભુડથી કરીને એક ચક્રવર્ત્તિ સુધી ભાવે કરીને સરખાપણું રહ્યુ છે એટલે ચક્રવતિની [નો] સસાર સબધમા જેટલી મોહિની [મોહ] છે તેટલી જ બલ્કે તેથી વિશેષ ભુડને છે ચક્રવર્ત્તી જેમ સમગ્ર પ્રજા પર અધિકાર ભોગવે છે, તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે ભુડને એમાનુ કશુએ ભોગવવુ પડતુ નથી અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે ચક્રવર્ત્તિનો પોતાની પત્ની પ્રત્યેનો પ્રેમ જેટલો છે તેટલો જ બલ્કે તથી વિશેષ ભુડનો પોતાની ભુડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે ચક્રવર્ત્તિ ભોગથી જેટલો રસ લે છે તેટલો જ રસ ભુડ પણ માની બેઠુ છે ચક્રવર્ત્તિની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે તેટલી જ ઉપાધિ છે ભુડને એના વૈભવના પ્રમાણમા છે બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી રોગથી જરાથી બ ને ગ્રાહિત [ગ્રહિત] છે દ્રવ્યે ચક્રવર્ત્તિ સમર્થ છે મહા પુણ્યશાળી છે શાતાવેદની ભોગવે છે અને ભુડ બિચારુ અશાતા વેદની ભોગવી રહ્યુ છે બન્નેને અશાતા-શાતા પણ છે પરતુ ચક્રવર્ત્તિ મહા સમર્થ છે પણ જો એ જીવનપર્યંત મોહાધ રહ્યો તો સઘળી બાજી હારી જવા જેવુ કરે છે ભુડને પણ તેમજ છે ચક્રવર્ત્તિ શ્લાઘાપુરુષ હોવાથી ભુડથી એ રૂપે એની તુલ્યતા જ નથી પરતુ આ સ્વરૂપે છે ભોગ ભોગવવામાં પણ બન્ને તુચ્છ

કે અન્નેનાં શરીર પરુ માંસાદિકનાં છે સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પદ્વી આવી રહી ત્યાં આવું દુ ખ ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અધપણુ એ રહ્યુ છે તો પછી બીજે સુખ શામાટે ગણવું જોઈએ? એ સુખ નથી, છતાં સુખ ગણો તો જે સુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુ ખ જ છે અનત તાપ અનત શોક અનત દુ ખ જોઈને જ્ઞાનીઓએ એ સસારને પુંઠ દીધી છે તે સત્ય છે એ ભણી પાછુ વાળી જોવા જેવુ નથી ત્યાં દુઃખ, દુ ખ ને દુ ખ જ છે દુ ખનો એ સમુદ્ર છે

વૈરાગ્ય એ જ અનત સુખમા લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છ

શિક્ષાપાઠ ૫૭ મહાવીરશાસન —

હમણાં જે શાસન પ્રવર્તમાન છે તે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે ભગવન્ મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યા ૨૪૧૪ વર્ષ થયા મગધ દેશના ક્ષત્રિયકુડ નગરમાં ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુખે સિદ્ધાર્થ રાજાથી ભગવન્ મહાવીર જન્ મ્યા મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનુ નામ નદીવર્દ્ધમાન (નદિવર્ધન) હતું મહાવીર ભગવાનની સ્ત્રીનુ નામ યશોમતી [યશોદા] હતું ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા એકાંતિક વિહારે સાડાબાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યગાચારે એમણે અશેષ ઘનઘાતી કર્મને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યાં અને અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ઋજુવાલિકા નદીને કિનારે પામ્યા એકદર મહોતેર વર્ષની લગભગ આયુ ભોગવી સર્વ કર્મ ભસ્મીભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા વર્તમાન ચોવીશીના એ છેલ્લા જિનેશ્વ હતા

એઓનુ આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે તે ૨૧,૦૦૦ વર્ષ એટલે પચમકાળની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્તશે એમ ભગવતીસૂત્રના પ્રવચન છે

આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ 'ધર્મતીર્થ પર

અનેક વિપત્તિઓ આવી જાય ? ત્યારે જે એને પ્રવચન પ્રમાણે આવવી પણ ખરી

જૈનસમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે પરસ્પર નિંદાગ્રંથો જાળ માંડી બેઠા છે વિવેકી વિચારે મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં જૈનશિક્ષાના મૂળ તત્ત્વ પર આવે છે, ઉત્તમ શીલવાન મુનિઓ પર ભાવિક રહે છે સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે

કાળપ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ સામાન્ય [૧ ન્યૂનાધિક] પ્રકાશમાં આવે છે "પણ તે જોઈએ એવું પ્રફુલ્લિત ન થઈ શકે

વંકજડા ય પચ્છિમા એવું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વચન છે; એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકર (મહાવીરસ્વામી)ના શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે અને તેની સત્યતા વિષે કોઈને બોલવું રહે તેમ નથી આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ ? નિયમિત વખત ધર્મમાં ક્યાં વ્યતીત કરીએ છીએ ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ ? ક્યાં દાઝવડે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ ? શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી એને માટે જોઈતા આચાર જ્ઞાન શોધ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનિયે તો તે યથાયોગ્ય છે દ્રવ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે એ વાત વખાણવા લાયક છે, પણ તત્ત્વને કોઈ જ જાણે છે જાણવા કરતાં ઝાઝી શંકા કરનારા અર્ધદગ્ધો પણ છે જાણીને અહંપદ કરનારા પણ છે, પરંતુ જાણીને તત્ત્વના

૧ આ ભાગ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં નથી.—સંશોધક

કાળમાં તેના ભાગ કેટલાક વિચ્છેદ જ છે [1]કેવળ મન પર્યવ અને અવધજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ વિચ્છેદ ગયો માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી, ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ચળવિચળ કરવી [યોગ્ય નથી] નહીં અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે

* ભગવાનના કથનરૂપ મણિના ઘરમાં કેટલાક પામર પ્રાણીઓ દોષરૂપી કાણાં શોધવાનું મથન કરી અધોગતિજન્ય કર્મ બાંધે છે લીલોતરીને બદલે તેની સૂકવણી કરી લેવાનું કોણે કેવા વિચારથી શોધી કાઢ્યું હશે[2]? આ વિષય બહુ મોટો છે એ સંબંધી * અહીં આગળ કંઈ કહેવાની યોગ્યતા નથી ટૂંકામાં કહેવાનું કે આપણે આપણા આત્માના સાર્થક અર્થે મતભેદમાં પડવું નહીં ' ઉત્તમ અને શાંત મુનિનો સમાગમ, વિમળ આચાર, વિવેક દયા ક્ષમા એનું સેવન કરવું * મહાવીરતીર્થને અર્થે બને તો વિવેકી બોધ કારણ સહિત આપવો તુચ્છ બુદ્ધિથી શંકિત થવું નહીં, એમાં આપણું પરમ મંગળ છે એ વિસર્જન કરવું નહીં

શિક્ષાપાઠ ૫૪ અશુચિ કોને કહેવી?—

જિજ્ઞાસુ—મને જૈન મુનિઓના આચારની વાત બહુ રુચિ છે એઓના જેવો કોઈ દર્શનના સંતોમાં આચાર નથી ગમે તેવા શીયાળાની ટાઢમાં અમુક વસ્ત્રવડે તેઓને વેંઢારવું પડે છે, ઉનાળામાં

દ્વિ૦ આ૦ પાઠ —૨ આમ્નાયથી કેવળ, મન પર્યવ અને પરમ અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં.

* આ ભાગ દ્વિ૦ આ૦ માં નથી —સંશોધક

ગમે તેવા તાપ તપતા છતાં પગમાં તેઓને પગરખાં કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી ઉની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે યાવજ્જીવત [યાવજ્જીવ] ઉનું પાણી પીએ છે ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી શકતા નથી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે ફૂટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી વાહન તેઓ લઈ શકતા નથી આવા પવિત્ર આચારો ખરે! મોક્ષદાયક છે પરંતુ નવ વાડમાં ભગવાને સ્નાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી

સત્ય—શા માટે બેસતી નથી?

જિજ્ઞાસુ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે

સત્ય—કઈ અશુચિ વધે છે?

જિજ્ઞાસુ—શરીર મલિન રહે છે એ.

સત્ય—ભાઈ શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચારપૂર્વક નથી શરીર પોતે શાનું બન્યું છે એ તો વિચાર કરો રક્ત પિત્ત મળ મૂત્ર શ્લેષ્મનો એ ભંડાર છે તે પર માત્ર ત્વચા છે છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય? વળી સાધુએ એવું કંઈ સંસારી કર્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યક રહે

જિજ્ઞાસુ—પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે?

સત્ય—એ તો સ્થૂળ બુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે નહાવાથી અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ કામાગ્નિની પ્રદીપ્તતા વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહામલિન થાય છે પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. શરીરની જીવહિંસાયુક્ત જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્જ્વળતા થાય છે, એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું

છે, નહાવાથી વ્રતભંગ થઈ આત્મા મલિન થાય છે, અને આત્માની મલિનતા એ જ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુ—એ તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરના કથનથી બોધ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓને શરીરની જીવહિંસા કે સંસાર કર્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઈએ કે નહીં?

સત્ય—સમજણપૂર્વ અશુચિ ટાળવી જ જોઈએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી. [1]'અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી. શૌચાશૌચનો વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.'

શિક્ષાપાઠ ૫૫. સામાન્ય નિત્યનિયમ —

[2]'પ્રભાત પહેલાં ઊઠીને યત્નાથી રાત સંબંધી થયેલા દોષનું પ્રતિક્રમણ કરવું.'

[3]'પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી સ્તુતિ અને શિક્ષા વચન ઉચ્ચારી મનની બનતી શાંતિ કરી ઘેર આવવું.'

[4]'માત પિતાનો વિનય કરી યત્નાથી સંસારી કામમાં પ્રયોજન કરવું.'

દ્વિ૰ આ૰ પાઠા૰—૧ યથાર્થ પવિત્રતાનો બોધક તે છે, પરંતુ શૌચાશૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. ૨ પ્રભાત પહેલાં જાગૃત થઈ નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરી, મન વિશુદ્ધ કરવું. પાપવ્યાપારની વૃત્તિ રોકી રાત્રિ સંબંધી થયેલા દોષનું ઉપયોગ પૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું. ૩ પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી યથાવસર ભગવાનની ઉપાસના, સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઉજ્જ્વલ કરવું.

૪ માતા પિતાનો વિનય કરી સંસારી કામમાં આત્મહિતનો લક્ષ ભુલાય જ નહીં, તેમ વ્યાવહારિક કાર્યમાં પ્રવર્તન કરવું.

૧ આહાર, વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાત્ત્વિક ગ્રંથના મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો

સાયંકાળે સંધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવું

*'ચોવિહાર પ્રત્યાખ્યાન કરવું' નિયમિત નિદ્રા લેવી

સૂતા પહેલાં અઢાર પાપસ્થાનક દ્વાદશવ્રતદોષ અને સર્વ જીવને ક્ષમાવી પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનું સ્મરણ કરી મહાશાંતિથી સમાધિ ભાવે શયન કરવું

આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાભદાયક થશે એ તમને સંક્ષેપમાં કહ્યા છે સૂક્ષ્મ વિચારથી એ વિશેષ મંગળદાયક થશે

શિક્ષાપાઠ ૫૬ ક્ષમાપના —

હે ભગવાન્! હું બહુ ભૂલી ગયો મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં તમારાં પ્રણીત કરેલા ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં તમારાં કહેલાં દયા શાંતિ ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યાં નહીં હે ભગવાન્! હું ભૂલ્યો આથડ્યો-રઝળ્યો અને અનંત સંસારની વિટંબનામાં પડ્યો છઉં હું પાપી છઉં હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મરજથી કરીને મલિન છઉં હે પરમાત્મા! તમારાં કહેલાં તત્ત્વ વિના મોક્ષ નથી હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છઉં, અજ્ઞાનથી અંધ અનાથ છઉં મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મૂઢ છઉં,

---

૧ 'પોતે ભોજન કરતા પહેલા સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાખી તેવો યોગ મળતા યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી આહાર, વિહારાદિમાં નિયમ સહિત પ્રવર્તવું સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસનો નિયમિત વખત રાખવો '

* આ ભાગ દ્વિ૰ આ૰ માં નથી —સંશોધક

હું નિરાશ્રિત છઉં, અનાથ છઉં. નિરાગી પરમાત્મા! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા સાધુનું શરણ ગ્રહું છઉં. મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉં એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાત્તાપ કરું છઉં. જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊંડો ઉતરું છઉં તેમ તેમ તમારા તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સત્ચિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શી અને ત્રૈલોક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છઉં. એક પળ પણ તમારાં કહેલાં તત્ત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું, એ જ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન! તમને હું વિશેષ શું કહું? તમારાથી કંઈ અજાણ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાત્તાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છઉં.—ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ.

શિક્ષાપાઠ ૫૭ વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે —

એક વસ્ત્ર લોહીથી કરીને રંગાયું. તેને જો લોહીથી ધોઈએ તો તે ધોઈ શકાનાર નથી, પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઈએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ છે. એ દૃષ્ટાંતપરથી આત્માપર વિચાર લઈએ. આત્મા અનાદિ કાળથી સંસારરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે.[1] મલિનતા રોમ રોમ ઉતરી ગઈ છે! એ મલિનતા આપણે સંસારવડે [વિષય શૃંગારથી] ટાળવા ધારીએ તો ટળી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતું નથી, તેમ શૃંગારથી કરીને વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટળનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે. અનેક ધર્મમતો આ જગતમાં ચાલે છે, તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગળથી

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'મલિનતા પ્રદેશે પ્રદેશે વ્યાપિ રહી છે.'

આટનુ વિચરવુ અવશ્યનુ છે કે જ્યાં સ્ત્રીયો ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય, રગ, રાગ, ગુલતાન અને એશઆરામ કરવાનુ તત્વ બતાવ્યુ હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી મરણુ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સસાર ધર્મમતયુક્ત જ છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થનુ ઘર એ જ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે છોકરાં-છૈયાં સ્ત્રી, રગ, રાગ, તાન ત્યાં જામ્યુ પડ્યુ હોય છે અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવુ, તો પછી અધર્મસ્થાનક કયુ ? અને જેમ વર્તિએ છીએ તેમ વર્તવાથી ખોટુ પણ શુ ? કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે ખેદપૂર્વક આટલો જ ઉત્તર દેવાનો છે કે, તે પરમાત્મતત્વ અને તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી ગમે તેમ હો પણ આપણે આપણા મૂળ વિચારપર આવવુ જોઈએ. તત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આત્મા સસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ જળભાવથી [ભાવ-જળથી] હોવો જોઈએ આત્મવસ્ત્રને નિર્ગ્રંથ ગુરુ ધોનાર, તે અર્હતના કહેલા તત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને'[1] આમાં જો વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બધાં સાહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી, માટે વૈરાગ્યને ધર્મનુ સ્વરૂપ કહી શકાય યદી [યદિ] અર્હતપ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્ય જ બોધે છે તો એ રૂપી જળ અને તે જ ધર્મનુ સ્વરૂપ એમ ગણુવુ

શિક્ષાપા૦ ૫૮ ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૧ —

આ જગતીતળપર [જગત્માં] અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે [તેવા] મતભેદ અનાદિકાળથી છે, એ ન્યાયસિદ્ધ છે પણ

દ્વિ૦ આ૦ પાઠ —૧ તે અર્હતના કહેલા તત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને, આત્મવસ્ત્રને ધોનાર નિર્ગ્રંથ ગુરુ છે

એ મત [ભેદો] કઈ કઈ રૂપાંતર પામ્યા [પામે ખરા] જાય છે એ સબંધી કેટલોક વિચાર કરીએ

કેટલાક પરસ્પર મળતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાથરેલા પણ છે કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે કેટલાક જ્ઞાનને જ ધર્મ કહે છે કેટલાક અજ્ઞાન એ ધર્મમત કહે છે કેટલાક ભક્તિને કહે છે કેટલાક ક્રિયાને કહે છે કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવું એને ધર્મમત કહે છે

એ ધર્મમત સ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે, અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજ્ઞવાણીરૂપ અને સત્ય છે બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને કુતર્કવાદી છે, પરસ્પર તેથી તે મતવાદીઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય ખંડન કર્યું છે વેદાંતના ઉપદેશક આ જ બોધે છે સાંખ્યનો પણ આ જ બોધ છે બૌદ્ધનો પણ આ જ બોધ છે ન્યાયમતવાળાનો પણ આ જ બોધ છે, વૈશેષિકનો આ જ બોધ છે શક્તિપંથીનો આ જ બોધ છે વૈષ્ણવાદિકનો આ જ બોધ છે ઇસ્લામીનો આ જ બોધ છે અને ક્રાઈસ્ટનો આ જ બોધ છે કે આ અમારું કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે ત્યારે આપણે હવે શું વિચાર કરવો?

વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી બહુ તો વાદી કંઈક વધારે સાચો અને પ્રતિવાદી કંઈક [1]'ઓછો ખોટો હોય' કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન જોઈએ આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો ઠરે અને બાકીના ખોટા ઠરે

જિજ્ઞાસુ—એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય? જો સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક કરીએ અને ધર્મની સચ્ચાઈ જાય આ તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સચ્ચાઈ છે, તેમ સૃષ્ટિ [જગત] પર તેની અવશ્ય છે

1 દ્વિ આ આંક 'ઓછો ખોટો હોય, અથવા પ્રતિવાદી કંઈક વધારે સાચો અને વાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય

એક [ધર્મમત] સત્ય અને [બાકીના] સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઈએ સર્વ સત્ય કહીએ તો તો એ રેતીની ભીંત કરી દાગણ તો આટના બધા મતભેદ શામાટે પડે ' સર્વ એક જ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શામાટે યત્ન ન કરે' એમ અન્યોન્યતા વિરોધભાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવું પડે છે

[1] 'તોપણ તે સબધી યથામતિ હું કઇ ખુલાસો કરુ છઉં, એ ખુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થભાવનાનો છે એકાંતિક કે મતાંતિક નથી પક્ષપાતી કે અવિવેકી નથી, પણ ઉત્તમ અને વિચારવા જેવો [જેવું] છે દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે, પરંતુ સૂક્ષ્મ વિચારથી બહુ ભેદવાળો [ભેદવાળું] લાગશે.

શિક્ષાપાઠ ૫૯ ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૨—

આટલું તો તમારે સ્પષ્ટ માનવું કે ગમે તે એક ધર્મ આ સૃષ્ટિ [લોક] પર સપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતા બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવા પડે પણ હું એમ કહી ન શકુ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનદાતા નિશ્ચયનયવડે તો તે અસત્યરૂપ ઠરે, પરંતુ વ્યવહારનયે તે અસત્ય ઠરાવી શકાય નહીં એક સત્ય અને બાકીના અપૂર્ણ અને સદોષ છે એમ હું કહું છઉં તેમજ કેટલાક કુતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે તે કેવળ અસત્ય છે, પરંતુ જેઓ પરલોક સબધી કે પાપ સબધી કંઈપણ બોધ કે ભય બતાવે છે તે જાતના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સદોષ કહી શકાય છે એક દર્શન જે નિર્દોષ અને પૂર્ણ કહેવાનું છે તે [તેની] વાત હમણા એક બાજુ રાખીએ

દ્વિ૰ આ૰ પાઠા'-૧ 'તોપણ તે સબધે અત્રે કઇ સમાધાન કરીશું એ સમાધાન સત્ય અને મધ્યસ્થ ભાવનાની દૃષ્ટિથી કર્યું છે એકાંતિક કે મતાંતિક દૃષ્ટિથી કર્યું નથી

હવે તમને શંકા થશે કે સદોષ અને અપૂર્ણ એવું કથન એના પ્રવર્તકે શા માટે બોધ્યું હશે? તેનું સમાધાન થવું જોઈએ [એનું સમાધાન એમ છે કે] એ ધર્મમતવાળાઓની જ્યાંસુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોંચી ત્યાંસુધી તેમણે વિચારો કર્યા અનુમાન તર્ક અને ઉપમાદિક આધારવડે તેઓને જે કથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક વાદ લીધો ભક્તિ, વિશ્વાસ કે નીતિ, એમાંના એક વિષયને વિશેષ વર્ણવ્યો, એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવ ભેદે તેઓએ કંઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની મહા-બુદ્ધિ [બુદ્ધિ] અનુસારે બહુ વર્ણવ્યા તાર્કિક સિદ્ધાંત દષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જડભરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો [બતાવ્યા] કીર્તિ, લોકહિત, કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદી પણ એમના મનની ભ્રમણા હોવાથી અત્યુગ્ર ખુબ ઉદ્યમાદિકથી તેઓ જય પામ્યા કેટલાકે [1]શૃંગાર અને લહેરી સાધનોથી મનુષ્યનાં મન હરણ કર્યાં દુનિઆ મોહિનીમાં તો મૂળે ડુબી પડી છે એટલે એ લહેરી [ઇચ્છિત] દર્શનથી ગાડરરૂપે થઈ ને તેઓએ રાજી થઈ તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું કેટલાકે [2]નીતિ ગુણ ઇત્યાદિથી તે કથન માન્ય રાખ્યું પ્રવર્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપ જ માની લીધા કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક સુખશીલિયાં સાધનનો બોધ ખોસી દીધો પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન ભ્રમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનું કહેવું પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જુદો જ રાહ કાઢ્યો આમ અનેક

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ લોકેચ્છિત ૨ નીતિ તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેખી.

મનમતાંતરની જાળ થતી ગઈ ચાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ પાળ્યો [રહ્યો] એટલે પછી તે કુળધર્મ થઈ પડયો. એમ સ્થળે સ્થળે થતું ગયું

શિક્ષાપાઠ ૯૦ ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૩ —

જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મમતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈ પ્રમાણથી કહી શકાય નહી, એ માટે થઈને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેનાં તત્ત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા જોઈએ

એ બીજા ધર્મમતોમા તત્ત્વજ્ઞાન સબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી કેટલાક જગતકર્ત્તાનો બોધ કરે છે પણ જગતકર્ત્તા પ્રમાણવડે સિદ્ધ થઈ શકતો નથી કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાંતિક છે તેમજ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી અને એ બન્નેના ભેદ શ્રેણિબંધ નથી કહી શક્યા એ જ એમની સર્વજ્ઞતાની ખામી જણાઈ આવે છે સત્દેવતત્ત્વમાં કહેલા અષ્ટાદશ દૂષણોથી એ ધર્મમતસ્થાપકો રહિત નહોતા એમ એઓનાં ગુથેલા ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ દેખાય છે કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય ઈ અપવિત્ર વિષયોનો બોધ છે તે તો સહજમા અપૂર્ણ અને સરાગીના સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે કોઈએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહી એ રૂપ મોક્ષ, કોઈએ સાકારમોક્ષ અને કોઈએ અમુક કાળસુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઈ શકતી નથી [1]એઓના અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન યથાર્થ

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ એઓના વિચારોનું અપૂર્ણપણું નિસ્પૃહતત્ત્વવેત્તાઓએ દર્શાવ્યું છે તે યથાસ્થિત જાણવું યોગ્ય છે

એવા જેવુ છે અને તે નિર્ગ્રંથ આચાર્યોના ગ્રંથેના શાસ્ત્રોથી મળી શકશે '

વેદ શિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્ત્તકો, એમના ચરિત્રો વિચારો ઇત્યાદિ વાચવાથી અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે ૧'વેદે પ્રવર્ત્તક ભિન્ન ભિન્ન કરી નાખી બેધડકતાથી વાત મર્મમાં નાખી ગભીર ડોળ પણ કર્યો છે છતાં એમના પુષ્કળ મતો વાંચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાતિક જણાઈ આવશે '

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અત્રે કહેવાનુ છે તે જૈન એટને નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તોપણ એ વાત સિદ્ધાતિક જણાય છે દયા બ્રહ્મચર્ય શીલ વિવેક, વૈરાગ્ય, [જ્ઞાન ક્રિયાદિ] એના જેવાં પૂર્ણ કોઈએ વર્ણવ્યાં નથી તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન તેની કોટિઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જેવડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિ શકતા થાય ૩'કાળભેદે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે' છતાં જે જે જિનેશ્વરનાં રહેલાં સિદ્ધાતિક વચનો છે તે અપૂર્વ છે ૪'એક વિચાર કરતા જીદગી વહી જાય તેવુ છે ' આગળપર કેટલુક એ સબધી કહેવાનુ છે જિનેશ્વરનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મ શક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે એ ભેદો વાચવાથી, સમજવાથી અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વજ્ઞતાની [સર્વોત્કૃષ્ટપણાની] હા કહેવરાવે છે

---

૧ ' વર્તમાનમા જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે, તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણુ છે પરતુ તે પણ હિંસાએ કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે તેમજ સરાગીના વાક્યો છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે ' '૩ કાળ ભેદે પરમ્પરાગ્નાયથી કેવળજ્ઞાનાદિજ્ઞાનો જોવામા નથી આવતા. ૪ ' તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂક્ષ્મ છે કે, જે એક વિચારતા આખી જીદગી વહી જાય '

કોઈને પ્રીતિનુ દુ ખ, કોઈને ઈર્ષ્યાનુ દુ ખ, કોઈને હાનિનુ દુ ખ, એમ એક બે વિશેષ કે બધા દુ ખ સ્થળે સ્થળે તે વિપ્રના જોવામા આવ્યાં. એથી કરીને એનુ મન કોઈ સ્થળે માન્યુ નહી, જ્યાં જુએ ત્યાં દુ ખ તો ખરુ જ કોઈ સ્થળે સપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યુ નહી હવે ત્યારે શુ માગવુ ? એમ વિચારતા વિચારતાં એક મહાધનાઢ્યની પ્રશસા સાભળીને તે દ્વારિકામાં આવ્યો દ્વારિકા મહારીદ્ધિમાન, વૈભવયુક્ત, બાગબગીચાવડે કરીને સુશોભિત અને વસ્તીથી ભરપૂર શહેર તેને લાગ્યુ સુંદર અને ભવ્ય આવાસો જોતો અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહાધનાઢ્યને ઘેર ગયો શ્રીમત મુખગૃહમાં બેઠા હતા તેણે અતિથિ જાણીને બ્રાહ્મણને સન્માન આપ્યુ કુશળતા પૂછી અને ભોજનની તેઓને માટે યોજના કરાવી જરા વાર જવા દઈ ધીરજથી શેઠે બ્રાહ્મણને પૂછ્યુ, આપનુ આગમન કારણ જો મને કહેવા જેવુ હોય તો કહો બ્રાહ્મણે કહ્યુ, હમણા આપ ક્ષમા રાખો આપનો સઘળી જાતનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચા ઇત્યાદિક મને દેખાડવુ પડશે એ જોયા પછી આગમન કારણ કહીશ શેઠે એનુ કઇ મર્મરૂપ કારણ જાણીને કહ્યુ ભલે આનદપૂર્વક આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો જમ્યા પછી બ્રાહ્મણે શેઠે પોતે સાથે આવીને ધામાદિક બતાવવા વિનતિ કરી ધનાઢ્યે તે માન્ય રાખી, અને પોતે સાથે જઈ બાગબગીચા, ધામ, વૈભવ એ સઘળુ દેખાડ્યુ શેઠની સ્ત્રી પુત્રો પણ ત્યાં બ્રાહ્મણના જોવામા આવ્યા યોગ્યતાપૂર્વક તેઓએ તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો એઓનાં રૂપ, વિનય અને સ્વચ્છતા તેમજ મધુરવાણી જોઈને બ્રાહ્મણ રાજી થયો પછી તેની દુકાનનો વહિવટ જોયો સોએક વહિવટિયા ત્યાં બેઠેલા જોયા તેઓ પણ માયાળુ વિનયી અને નમ્ર તે બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા એથી તે બહુ સતુષ્ટ થયો એનુ મન અહી કઇક સતોષાયું સુખી તો જગતમાં આ જ જણાય છે એમ તેને લાગ્યુ

બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તોલન [તુલના] કરનારને મારું [આ] કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે

૧ "એ સર્વજ્ઞ દર્શનનાં મૂળતત્ત્વો અને બીજા મતનાં મૂળ તત્ત્વો વિષે અહીં વિશેષ કહી શકાય તેટલી જગ્યા નથી "

શિક્ષાપાઠ ૬૧ સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૧ —

એક બ્રાહ્મણ દરિદ્રાવસ્થાથી કરીને બહુ પીડાતો હતો [તેણે] કંટાળીને છેવટે દેવનું ઉપાસન કરી લક્ષ્મી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો પોતે વિદ્વાન હોવાથી ઉપાસન કરવા પહેલાં વિચાર કર્યો કે કદાપિ દેવ તો કોઈ તુષમાન થશે પણ પછી તે આગળ સુખ કયું માગવું? તપ કરી પછી માગવામાં કંઈ સૂઝે નહીં અથવા ન્યૂનાધિક સૂઝે તો કરેલો તપ પણ નિરર્થક જાય માટે એક વખત આખા દેશમાં પ્રવાસ કરવો સંસારના મહત્પુરુષોનાં ધામ વૈભવ અને સુખ જોવાં એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યો ભારતનાં જે જે રમણીય અને રિદ્ધિમાન શહેરો હતાં તે જોયાં યુક્તિપ્રયુક્તિએ રાજાધિરાજનાં અંતઃપુર સુખ અને વૈભવ જોયાં શ્રીમંતોનાં આવાસ વહિવટ બાગબગીચા અને કુટુંબ પરિવાર જોયા, પણ એથી તેનું કોઈ રીતે મન માન્યું નહીં કોઈને સ્ત્રીનું દુઃખ કોઈને પતિનું દુઃખ કોઈને અજ્ઞાનથી દુઃખ, કોઈને વહાલાંના વિયોગનું દુઃખ કોઈને નિર્ધનતાનું દુઃખ કોઈને લક્ષ્મીની ઉપાધિનું દુઃખ, કોઈને શરીરસંબંધી દુઃખ કોઈને પુત્રનું દુઃખ કોઈને શત્રુનું દુઃખ કોઈને જડતાનું દુઃખ, કોઈને માબાપનું દુઃખ, કોઈને વૈધવ્ય દુઃખ કોઈને કુટુંબનું દુઃખ, કોઈને પોતાનાં નીચકુળનું દુઃખ

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ નિર્દોષ દર્શનનાં મૂળ તત્ત્વો અને સદોષ દર્શનનાં મૂળ તત્ત્વો વિષે બીજે પ્રસંગે વિસ્તારથી કહીશું "

કોઈને પ્રીતિનુ દુ ખ, કોઈને ઈર્ષ્યાનુ દુ ખ કોઈને હાનિનુ દુ ખ, એમ એક બે વિશેષ કે બધા દુ ખ સ્થળે સ્થળે તે વિપ્રના જોવામાં આવ્યા. એથી કરીને એનુ મન કોઈ સ્થળે માન્યુ નહી, જ્યાં જુએ ત્યાં દુ ખ તો ખરુ જ કોઈ સ્થળે સપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યુ નહી હવે ત્યારે શુ માગવુ? એમ વિચારતાં વિચારતાં એક મહાધનાઢ્યની પ્રશસા સાભળીને તે દ્વારિકામાં આવ્યો દ્વારિકા મહારીદ્ધિમાન, વૈભવયુક્ત, બાગબગીચાવડે કરીને સુશોભિત અને વસ્તીથી ભરપૂર શહેર તેને લાગ્યુ સુદર અને ભવ્ય આવાસો જોતો અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહાધનાઢ્યને ઘેર ગયો શ્રીમત મુખગૃહમાં બેઠા હતા તેણે અતિથિ જાણીને બ્રાહ્મણને સન્માન આપ્યુ કુશળતા પૂછી અને ભોજનની તેઓને માટે યોજના કરાવી. જરા વાર જવા દઈ ધીરજથી શેઠે બ્રાહ્મણને પૂછ્યુ, આપનુ આગમન કારણ જો મને કહેવા જેવુ હોય તો કહો બ્રાહ્મણે કહ્યુ, હમણા આપ ક્ષમા રાખો આપનો સઘળી જાતનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચા ઇત્યાદિક મને દેખાડવુ પડશે એ જોયા પછી આગમનકારણ કહીશ શેઠે એનુ કઈ મર્મરૂપ કારણ જાણીને કહ્યુ ભલે આનદપૂર્વક આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો જમ્યા પછી બ્રાહ્મણે શેઠે પોતે સાથે આવીને ધામાદિક બતાવવા વિનતિ કરી ધનાઢ્યે તે માન્ય રાખી, અને પોતે સાથે જઈ બાગબગીચા, ધામ, વૈભવ એ સઘળુ દેખાડ્યુ શેઠની સ્ત્રી પુત્રો પણ ત્યાં બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા યોગ્યતાપૂર્વક તેઓએ તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો એઓનાં રૂપ વિનય અને સ્વચ્છતા તેમજ મધુરવાણી જોઈને બ્રાહ્મણ રાજી થયો પછી તેની દુકાનનો વહિવટ જોયો સોએક વહિવટિયા ત્યાં બેઠેલા જોયા તેઓ પણ માયાળુ વિનયી અને નમ્ર તે બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા એથી તે બહુ સતુષ્ટ થયો એનુ મન અહી કઈક સતોષાયું સુખી તો જગતમાં આ જ જણાય છે એમ તેને લાગ્યુ

[illegible] વિચાર, ભાગ ૨ —

[illegible] અને જાણવાથી [illegible] તેની મુદ્રીત ઓ છો [illegible] છે! હું સંપીને તેનું [illegible] છો! આખા ભારતમાં [illegible] કરે તક કરીને જો હું માગુ [illegible] બીજે ચાહતા [illegible]

[illegible] ધનાઢ્ય [illegible] વિચારે આગમન [illegible]

[illegible] હતો કે જેથી [illegible] કરીને પછી એના જેવુ [illegible] તેના સઘળાં રમણીય સ્થળો [illegible] પણ મને સંપૂર્ણ સુખ જોવામાં [illegible] ત્યાં આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ જોવામાં [illegible] આપની પ્રશંસા સાંભળી, એટલે હું અહીં [illegible] આપના જેવી રીદ્ધિ સત્પુત્ર, [illegible] અને સંતાન પણ પામ્યો આપના જેવી [illegible] ઘર વગેરે મારા જોવામાં ક્યાંય આવ્યુ નથી. કમાઈ, સ્ત્રી, કુટુંબ ઘર વગેરે મારા જોવામાં ક્યાંય આવ્યુ નથી. [illegible] આપ પોતે પણ ધર્મશીલ, સદ્ગુણી અને જિનેશ્વરના ઉત્તમ ઉપાસક છો એથી હું એમ માનુ છઉં કે આપના જેવુ સુખ બીજે નથી. ભારતમાં આપ વિશેષ સુખી છો [illegible] કરીને કદાપિ [illegible] અને માગુ તો આપના જેવી સુખસ્થિતિ [illegible]

જે જે સુખ જોયાં તે તે સુખ ભારત સંબંધમાં ક્યાંય નથી એ આપે કહ્યું તો તેમ હશે પણ ખરું એ મને સંભવતું નથી પરંતુ મારો સિદ્ધાંત આવો છે કે જગતમાં કોઈ સ્થળે [વાસ્તવિક] સુખ નથી. જગત્ દુઃખથી કરીને દાઝતું છે હું પણ જે સ્વરૂપે[1] તમે સુખી જુઓ છો તે સ્વરૂપથી ગણી શકાઉં નહીં

વિપ્ર—આપનું આ કહેવું કોઈ અનુભવસિદ્ધ અને માર્મિક હશે મેં અનેક શાસ્ત્રો જોયાં છે, છતાં મર્મપૂર્વક વિચારો આવા લક્ષમાં લેવા પરિશ્રમ જ લીધો નથી તેમ મને એવો અનુભવ સર્વને માટે થઈને થયો નથી હવે આપને શું દુઃખ છે તે કહો

ધનાઢ્ય—પંડિતજી, આપની ઇચ્છા છે તો હું કહું છઉં તે લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવું છે અને એ ઉપરથી કંઈ રસ્તો પામવા જેવું છે

શિક્ષાપાઠ ૬૩ સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૩—

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ લક્ષ્મી, કુટુંબ અને સ્ત્રીસંબંધમાં આગળ પણ હતી જે વખતની હું વાત કરું છઉં તે વખતને લગભગ વીશ વર્ષ થયાં વ્યાપાર અને વૈભવની બહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવળો પડવાથી ઘટવા મંડ્યું કોટ્યાધિપતિ કહેવાતો હું ઉપરાઉપરી ખોટના ભાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમાં થઈ પડ્યો. જ્યાં કેવળ સવળું ધારીને નાંખ્યું હતું ત્યાં અવળું પડ્યું એવામાં મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ તે વખતમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું જબરી ખોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું મારાં કુટુંબીઓએ યથાશક્તિ રક્ષા કરી પરંતુ તે આભ ફાટ્યાનું થીગડું હતું અન્નને અને દાંતને વેર

[1] દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ તમે મને સુખી જુઓ છો પણ વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી.

થવાની સ્થિતિએ હું બહુ આગળ નીકળી પડયો જ્યારે હુ અહીથી નીકળ્યો [ચાલ્યો] ત્યારે મારા કુટુબીઓ મને રોકી રાખવા મડયાં કે તે ગામનો દરવાજો પણ દીઠો નથી માટે તને જવા દઈ શકાય નહીં તારુ કોમળ શરીર કઈ પણ કરી શકે નહી, અને તું ત્યાં જ અને સુખી થા તો પછી આવ પણ નહી, માટે એ વિચાર તારે માંડી વાળવો ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી સારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહી આવીશ, એમ વચન દઈ જવાબદર હું પર્યટને નીકળી પડયો

પ્રારબ્ધ પાછાં વળવાની તૈયારી થઈ દૈવયોગે મારી કને એક બદામ પણ રહી નહોતી એક બે મહીના ઉદરપોષણ ચાલે તેવુ સાધન રહ્યુ નહોતું છતા જવામાં હું ગયો ત્યાં મારી બુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ ખીલવ્યું જે વહાણમાં હું બેઠો હતો તે વહાણના નાવિકે મારી ચચળતા અને નમ્રતા જોઈને પોતાના શેઠ આગળ મારાં દુખની વાત કરી તે શેઠે મને બોલાવી અમુક કામમાં ગોઠવ્યો, જેમાં હું માગ પોષણથી ચોગણું પેદા કરતો હતો એ વેપારમા મારુ ચિત્ત જ્યારે સ્થિર થયુ ત્યારે ભારત સાથે એ વેપાર વધારવા મે પ્રયત્ન કર્યું (કર્યો) અને તેમા ફાવ્યો બે વર્ષમાં પાંચ લાખ જેટલી કમાઈ થઈ પછી શેઠ પાસેથી રાજી ખુશીથી આજ્ઞા લઈને કેટલાક માલ ખરીદી દ્વારિકા ભણી આવવાનુ કર્યું થોડે કાળે ત્યાં આવી પહોચ્યો ત્યારે બહુ લોક સન્માન આપવા મને સામા આવ્યા હતા હું માગ કુટુબીઓને આનંદભાવથી જઈ મળ્યો તેઓ મારા ભાગ્યની પ્રશસા કરવા લાગ્યાં જાવેથી લીધેલા માલે મને એકના પાંચ કરાવ્યા પડિતજી! ત્યાં કેટલાક પ્રકારથી મારે પાપ કરવા પડયાં હતા પુરુ ખાવા પણ હું પામ્યો નહતો પરતુ એકવાર લક્ષ્મી સાધ્ય કરવાનો જે પ્રતિજ્ઞાભાવ કર્યો હતો તે પ્રારબ્ધયોગથી પાળ્યો જે દુખદાયક સ્થિતિમાં હું હતો તે દુખમાં શું ખામી હતી? સ્ત્રી પુત્ર એ તો જાણે નહોતાં જ માબાપ આગળથી પર

લો પામ્યાં હતાં કુટુંબીઓના વિયોગવડે અને વિના દમડીએ જ્યારે જે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાનદૃષ્ટિથી આંખમાં આંસુ આણી દે તેવી છે. આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો તે લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં, પરંતુ સંસારદુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને મોતનો ભય ક્ષણ પણ દૂર નથી માટે એ કર્તવ્ય જેમ બને તેમ કરી લેવું, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી દુરાચારથી કંઈ સુખ નથી મનની તૃપ્તિ નથી, અને આત્માની મલિનતા છે એ તત્ત્વ ભણી મેં મારું લક્ષ દોરેલું હતું

શિક્ષાપાઠ ૬૪ સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૬ —

અહીં આવ્યા પછી હું સારા ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી એવડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને નાણું નાણાં વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહાકોટ્યાવધિ થઈ પડયો પુત્રની નીતિ, વિચાર, અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ સુંદર સાધનો જો૰ યા જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે મારા કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા ઉત્તમ ધામનો આરંભ કરી લીધો, આ ફક્ત એક મમત્વ ખાતર કર્યું અર્થેલું પાછું મેળવ્યું અને કુળ પરંપરાનું નામાંકિત પણ જતું અટકાવ્યું એમ કહેવરાવવા માટે આ સઘળું મેં કર્યું એને હું સુખ માનતો નથી જો કે હું બીજા કરતાં સુખી છઉં તોપણ એ શાતાવેદની છે, સત્સુખ નથી જગતમાં બહુધા કરીને અશાતાવેદની છે મેં ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો છે શાસ્ત્રના મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામાં બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, સર્વ વ્યવહાર સંબંધીની ઉપાધિમાંથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મેં ત્યાગ્યો છે પુત્રોને

નથી ત્યાંસુધી રાગ દ્વેષનો ભાવ છે જો કે તે બહુ અંશે નથી, પણ છે, તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે, સર્વસંગ પરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે પણ જ્યાંસુધી તેમ થયુ નથી ત્યાંસુધી ગણાતાં હજુ કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનુ દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે પોતાના દેહપર મોત શિવાય પણ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારંભનો ત્યાગ એ સઘળુ નથી થયુ ત્યાંસુધી હૂં મને કેવળ સુખી માનતો નથી હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલુમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી પુત્ર કે કુટુંબ એ વડે સુખ નથી અને સુખ ગણુ તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયુ હતું? જેનો વિયોગ છે, ક્ષણભંગુર છે અને એકત્વ નથી તે સુખ સંપૂર્ણ નથી એટલા માટે થઈને હૂં મને સુખી કહી નથી શકતો હુ બહુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો તોપણ મારે આરંભોપાધિ અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવુ પડ્યુ નથી, એમ તો નથી જ અનેક પ્રકારનાં આરંભ અને કપટ મારે સેવવાં પડ્યાં હતા. આપ જો ધારતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી તો તે જો પુણ્ય ન હોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી. પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મીવડે મહારંભ, કપટ અને માનપ્રમુખ વધારવાં તે મહાપાપના કારણ છે, પાપ નરકમાં નાખે છે પાપથી આત્મા પામેલો મહાન્ મનુષ્યદેહ એળે ગુમાવી દે છે એક તો જાણે પુણ્યને ખાઈ જવાં બાકી વળી પાપનુ બંધન કરવુ, લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હૂં ધારુ છઉં કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. મે જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી તે કારણ મે આગળ આપને જણાવ્યુ હતું જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો આપ વિદ્વાન્ છો, હૂં વિદ્વાનને ચાહું છઉં આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઈ સહકુટુંબ અહીં ભલે રહો. આપની ઉપજીવિ-

દ્વારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છઉં હમણાં નિર્ગ્રંથ થઇ શકું તેમ નથી એમાં સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે ગૃહસ્થધર્મનાં આચરણ બહુ કનિષ્ટ થઈ ગયાં છે; અને મુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિષે બોધ કરી શકે આચરણથી પણ અસર કરી શકે એટલા માટે થઇને ધર્મસંબંધે ગૃહસ્થ વર્ગને હું ઘણો ભાગે બોધી યમનિયમમાં આણું છઉં દર સપ્તાહિકે આપણે ત્યાં પાંચસે જેટલા સદ્‌ગૃહસ્થોની સભા ભરાય છે આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને આગળનો આગળનો ધર્માનુભવ એમને બે ત્રણ મુહૂર્ત બોધું છઉં મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રી વર્ગને ઉત્તમ યમનિયમનો બોધ કરી સપ્તાહિકે સભા ભરે છે પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય રાખે છે વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનું સન્માન વિનય અને સત્યતા, સામાન્ય સત્યતા-એકજ ભાવ-એવા નિયમો બહુધા મારા અનુચરો પણ સેવે છે એઓ બધા એથી શાતા ભોગવી શકે છે લક્ષ્મીની સાથે મારી નીતિ, ધર્મ, સદ્‌ગુણ વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે રાજા સહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે, આ સઘળું આત્મ-પ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી એ આપે સ્મૃતિમાન રાખવું માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છઉં

શિક્ષાપાઠ ૬૫ સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૫—

આ સઘળાં ઉપરથી હું સુખી છઉં એમ આપને લાગી શકશે અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાગ્યા

નથી ત્યાંસુધી રાગ દોષનો ભાવ છે જો કે તે બહુ અંશે નથી, પણ છે, તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે સર્વસંગ પરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે પણ જ્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી ગણાતાં હજુ કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનું દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે પોતાના દેહપર મોત શિવાય પણ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારંભનો ત્યાગ એ સઘળું નથી થયું ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો નથી હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલુમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુંબ એ વડે સુખ નથી, અને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું? જેનો વિયોગ છે, ક્ષણભંગુર છે અને એકત્વ નથી તે સુખ સંપૂર્ણ નથી એટલા માટે થઈને હું મને સુખી કહી નથી શકતો હું બહુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો તોપણ મારે આરંભોપાધિ અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવું પડ્યું નથી એમ તો નથી જ અનેક પ્રકારનાં આરંભ અને કપટ મારે સેવવાં પડ્યાં હતાં. આપ જો ધારતા હો કે દેવો-પાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી તો તે જો પુણ્ય ન હોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી. પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મીવડે મહારંભ કપટ અને માનપ્રમુખ વધારવાં તે મહાપાપનાં કારણ છે પાપ નરકમાં નાખે છે પાપથી આત્મા, પામેલો મહાન્ મનુષ્યદેહ એળે ગુમાવી દે છે એક તો જાણે પુણ્યને ખાઈ જવાં બાકી વળી પાપનું બંધન કરવું લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું ધારું છું કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી તે કારણ મેં આગળ આપને જણાવ્યું હતું જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન્ છો હું વિદ્વાનને ચાહું છું આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મ-ધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઈ સહકુટુંબ અહીં ભલે રહો આપની...

કાની સરળ યોજના જેમ કહો તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપું. અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સત્‌વસ્તુનો ઉપદેશ કરો. મિથ્યાત્વ ભોપાધિની લોલુપતામા હું ધારુ છઉ કે ન પડો. પછી આપની જેવી ઇચ્છા

પંડિત—આપે આપના અનુભવની બહુ મનન કરવા જેવી આખ્યાયિકા કહી. આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છો. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાન્ જીવ છો, વિવેકી છો આપની શક્તિ અદ્દ્ભુત છે, હું દરિદ્રતાથી કંટાળીને જે ઇચ્છા રાખતો હતો તે એકાંતિક હતી આવા સર્વ પ્રકારના વિવેકી વિચાર મે કર્યો ન હોતા આવો અનુભવ—આવી વિવેકશક્તિ હું ગમે તેવો વિદ્વાન્ છઉ છતાં મારામાં નથી જ, એ હું સત્ય જ કહું છઉ. આપે મારે માટે જે યોજના દર્શાવી તે માટે આપનો બહુ ઉપકાર માનુ છઉ, અને નમ્રતા પૂર્વક એ [એનો] હું અંગીકાર કરવા હર્ષ બતાવુ છઉ. હું ઉપાધિને ચાહતો નથી લક્ષ્મીનો ફંદ ઉપાધિ જ આપે છે. આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને બહુ રુચ્યુ છે. સસાર બળતો જ છે એમા સુખ નથી. આપે નિરુપાધિક મુનિસુખની પ્રશસા કહી તે સત્ય છે. પરિણામે સર્વોપાધિ આધિ વ્યાધિ, અને સર્વ અજ્ઞાનભાવ-રહિત થઈ શાશ્વત મોક્ષરૂપ છે

શિક્ષાપાઠ ૬૯ સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૬ —

ધનાઢ્ય—આપને મારી વાત રુચી એથી હું નિરાભિમાન પૂર્વક આનંદ પામુ છઉ. આપને માટે હું યોગ્ય યોજના કરીશ. મારા સામા ય વિચારો કથાનુરૂપ અહીં હું કહેવાની આજ્ઞા લઉ છઉ

જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ લોભ અને માયામા મુઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુખી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિ જ ભોગવે છે. તે અસખ્યાત પાપ કરે છે. કાળ અચાનક લઈને ઉપાડી જાય છે

અધોગતિ પામી તે જીવ અનંત સંસાર વધારે છે મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્મૂલ્ય [નિર્માલ્ય] કરી નાખે છે જેથી તે નિરંતર દુખી જ છે

જેણે [જેઓએ] પોતાના ઉપજીવિકા જેટલા સાધનમાત્ર અ પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એકપત્નિવ્રત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર અલ્પરાગ, અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યુ [રાખેલ] છે, સત્પુરુષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવો [જેવા] છે, [1] જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે તે પવિત્રતામાં કાળ નિર્ગમન કરે છે '

[સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે સમાન દૃષ્ટિવાળા છે અને શુદ્ધ આત્મ ધ્યાનમાં જેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં જે લીન છે જિતેંદ્રિય અને જિતકષાય તે [એવા] નિર્ગ્રંથો પરમ સુખી છે]

સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે ચાર કર્મ પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સંપૂર્ણ સુખી જ છે મોક્ષમાં તેઓ અનંત જીવનના અનંતસુખમાં સર્વકર્મવિરક્તતાથી વિરાજે છે

આમ સત્પુરુષોએ કહેલો મત મને માન્ય છે પહેલો તો મને ત્યાજ્ય છે બીજો હમણાં માન્ય છે અને ઘણે ભાગે એ ગ્રહણ કરવાનો મારો બોધ છે ત્રીજો બહુ માન્ય છે અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦— ૧ જેના વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે, તેવ પુરુષો પવિત્રતામા સુખપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે

એમ પંડિતજી આપની અને મારી સુખસંબંધી વાતચીત થઈ. પ્રસંગોપાત તે વાત ચર્ચતા જઈશું. તે પર વિચાર કરીશું. આ વિચારો આપને કહેવાથી મને બહુ આનંદ થયો છે. આપ એવા વિચારને અનુકૂળ થયા એથી વળી આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. પરસ્પર એમ વાતચીત કરતાં કરતાં હર્ષભેર પછી તેઓ સમાધિભાવથી શયન કરી ગયા.

જે વિવેકીઓ આ સુખસંબંધી વિચાર કરશે તેઓ બહુ તત્ત્વ અને આત્મશ્રેણિની ઉત્કૃષ્ટતાને પામશે. એમાં કહેલાં અલ્પારંભી, નિરારંભી અને સર્વમુક્ત લક્ષણો લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવાં છે. જેમ બને તેમ અલ્પારંભી થઈ સમભાવથી જનસમુદાયના હિત ભણી વળવું. પરોપકાર, દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે. નિર્ગ્રંથતા વિષે તો વિશેષ કહેવારૂપ જ નથી. મુક્તાત્મા અનંત સુખમય જ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૭ અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર —

(હરિગીત છંદ)

બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
તોયે અરે! ભવચક્રનો આંટો નહિ એકે ટળ્યો
સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો?
લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું એ નય ગ્રહો
વધવાપણું સંસારનું નર દેહને હારી જવો
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પળ તમને હવો!!!
નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ લ્યો ગમે ત્યાંથી ભલે,
એ દિવ્યશક્તિમાન જેથી જંજિરેથી નીકળે,

પરવસ્તુમાં નહિ મુંઝવો, એની દયા મુજને રહી,
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાતદુઃખ તે સુખ નહીં ૩
હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?
કોના સંબંધે વળગણા છે? રાખું કે એ પરહરું?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંતભાવે જો કર્યા,
તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યાં ૪
તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ માનવું?
નિર્દોષ નરનું કથન માનો તેહ જેણે અનુભવ્યું,
રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો,
સર્વાત્મમાં સમદ્રષ્ટિ દ્યો આ વચનને હૃદયે લખો ૫.

શિક્ષાપાઠ ૬૮ જિતેંદ્રિયતા —

જ્યાંસુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે જ્યાં સુધી નાસિકા સુગંધી ચાહે છે, જ્યાં સુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાજિંત્ર ચાહે છે, જ્યાં સુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે જ્યાં સુધી ત્વચા સુગંધીલેપન ચાહે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ નિષ્પરિગ્રહી, નિરારંભી અને બ્રહ્મચારી થઈ શકતો નથી મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે એના વડે સઘળી ઇંદ્રિયો વશ કરી શકાય છે મન જીતવું બહુ બહુ દુર્ઘટ છે એક સમયમાં અસંખ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે એને થકાવવું બહુ દુર્લભ છે એની ગતિ ચપળ અને ન ઝાલી શકાય તેવી છે મહા જ્ઞાનીઓએ લગામવડે કરીને એને સ્તંભિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં નમિરાજ મહર્ષિએ શક્રેંદ્રપ્રત્યે એમ કહ્યું કે દશ લાખ સુભટને જીતનાર કઈક પડ્યા છે, પરંતુ સ્વાત્માને જીતનાર બહુ દુર્લભ છે અને તે દશ લાખ સુભટને જીતનાર કરતાં અત્યુત્તમ છે

મન જ સર્વોપાધિની જન્મદાતા ભૂમિકા છે મન જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે મન જ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે, એ વશ થતા આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ દુર્લભ નથી

મનવડે ઈંદ્રિયોની લોલુપતા છે ભોજન, વાજિંત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિ ક્ષન [નિરીક્ષણ] સુંદર વિલેપન એ સઘળું મન જ માગે છે એ મોહિની આડે તે ધર્મને સંભારવા પણ દેતું નથી સંભાર્યા પછી સાવધાન થવા દેતું નથી સાવધાન થયા પછી પતિતતા કરવામાં પ્રવૃત્ત-લાગુ-થાય છે એમાં નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમાં કંઈક ન્યૂનતા પહોંચાડે છે જેઓ એ ન્યૂનતા પણ ન પામતાં અડગ રહીને મન જીતે છે તે સર્વ સિદ્ધિને પામે છે

મન અકસ્માત્ કોઈથી જ જીતી શકાય છે નહી તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ કરીને જ જીતાય છે, એ અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે છતાં સામાન્ય પરિચય કરવા માગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે, તે જે દુરિચ્છા કરે તેને ભુલી જવી તેમ કરવું નહી તે જ્યારે શબ્દસ્પર્શાદિ વિલાસ ઈચ્છે ત્યારે આપવા નહી ટૂંકામાં આપણે એથી દોરાવું નહી પણ આપણે એને દોરવું, અને દોરવું તે પણ મોક્ષમાર્ગ [ચિંતવ્યા] માં [રોકવું] જિતેંદ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉભી જ રહી છે ત્યાગે ન ત્યાગ્યા જેવો થાય છે લોક-લજ્જાએ તેને સેવવો પડે છે માટે અભ્યાસે કરીને પણ મનને સ્વાધીનતામાં લઈ અવશ્ય આત્મહિત કરવું

શિક્ષાપાઠ ૬૯ બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ —

જ્ઞાનીઓએ થોડા શબ્દોમાં કેવો ભેદ અને કેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે? એ વડે કેટલી બધી આત્મોન્નતિ થાય છે? બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં અતિ ચમત્કારિક રીતે આપ્યું છે બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર ઝાડ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિઓ

તેને વાડનું રૂપ આપી આચાર પાળવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરળતા કરી છે એ નવ વાડ જેમ છે તેમ અહીં કહી જઉં છઉં

૧ વસતિ—જે બ્રહ્મચારી સાધુ છે તેમણે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે પંડગ એથી કરીને જે સંયુક્ત વસતિ હોય ત્યાં રહેવું નહીં સ્ત્રી બે પ્રકારની છે મનુષ્યિણી અને દેવાંગના એ પ્રત્યેકના પાછા બે બે ભેદ છે એક તો મૂળ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર. એ પ્રકારનો જ્યાં વાસ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું, પશુ એટલે તિર્યંચણી ગાય, ભેંસ ઇત્યાદિક જે સ્થળે હોય તે સ્થળે ન રહેવું અને પંડગ એટલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે તેઓની કામચેષ્ટા હાવ-ભાવ ઇત્યાદિ વિકારો મનને ભ્રષ્ટ કરે છે

૨ કથા—કેવળ એકલી સ્ત્રીઓને જ કે એક જ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો કથા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે સ્ત્રીના રૂપ સંબંધી ગ્રંથો, કામવિલાસ સંબંધી ગ્રંથો, કે જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી.

૩ આસન—સ્ત્રીઓની સાથે એક આસને ન બેસવું જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં બે ઘડી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું એ સ્ત્રીઓની સ્મૃતિનું કારણ છે એથી વિકારની ઉત્પત્તિ છે એમ ભગવાને કહ્યું છે

૪ ઇંદ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીઓના અંગોપાંગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવાં એનાં અમુક અંગ પર દૃષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે

૫ કુડ્યાંતર—ભીંત, કનાત કે તાટાના અંતર વચમાં હોવાથી સ્ત્રી-પુરુષ જ્યાં મૈથુન સેવે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહીં કારણ શ્ર, ચેષ્ટાદિક વિકારનાં કારણ છે

૬ પૂર્વક્રીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના શૃંગારથી

વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં, કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભગ્ન થાય છે

૭ પ્રણીત—દૂધ દહીં, ઘૃત મધુરા અને ચીકાશવાળા પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં

૮ અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં તેમ અતિમાત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં એથી પણ વિકાર વધે છે

૯ વિભૂષણ—સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પાદિક બ્રહ્મચારીએ ગ્રહણ કરવું નહીં એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે

એમ ભગવંતે [ભગવાને] નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે કહી છે બહુધા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમા અમુક અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામા અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા અહીં આગળ કંઇક સમજણપૂર્વક કહી છે

શિક્ષાપાઠ ૭૦ સનત્કુમાર, ભાગ —૧

ચક્રવર્તિના વૈભવમાં શી ખામી હોય ? [1]સનત્કુમાર એ ચક્રવર્તી હતો તેના વર્ણ અને રૂપ અત્યુત્તમ હતાં એક વેળા સુધર્મસભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્રરૂપે સનત્કુમારના અંતઃપુરમા ગયા સનત્કુમારનો દેહ તે વેળા ખેળથી ભર્યો હતો તેને અંગમર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું અને તે સ્નાનમજ્જન કરવા માટે બેઠો હતો વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ

[1] પ્રથમાવૃત્તિમા સનતકુમાર છે દ્વિતીયાવૃત્તિમા સનત્કુમારને બદલે ચક્રી સુધાર્યા છે—સંશોધક

આનંદ પામ્યા અને માથુ ધુણાવ્યુ એટલે ચક્રવર્તીએ પૂછ્યુ. તમે માથુ શા માટે [કેમ] ધુણાવ્યુ ? દેવોએ કહ્યુ, અમે તમારુ રૂપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા સ્થલે સ્થળે તમામ વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી ¹"આજે તે અમે પ્રત્યક્ષ જોયું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો, માથુ ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું લોકોમાં વાયક છે' તેવુ જ રૂપ છે, એથી વિશેષ છે પણ ઓછુ નથી, સનત્કુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રફુલ્લ થઈને બોલ્યો તમે આ વેળા મારુ રૂપ જોયુ તે ભલે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સજ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસુ છઉ, ત્યારે મારુ રૂપ, અને મારો વર્ણ જોવાયોગ્ય છે, અત્યારે તો હું ખેળફેરી કાયાએ બેઠો છઉ, જો તે વેળા તમે મારો રૂપ વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ દેવોએ કહ્યુ ત્યારે પછી અમે રાજસભામા આવીશુ એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનત્કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ [અને અમૂલ્ય] વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, સુભટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા [છે] રાજેશ્વર ચામરછત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ શોભી રહ્યો છે તેમજ વધાઈ રહ્યો છે ત્યા પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા, અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યા છે, એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથુ ધુણાવ્યુ ચક્રવર્તીએ પૂછ્યુ અહો બ્રાહ્મણો ! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે જુદા રૂપમા માથુ ધુણાવ્યુ એનું શુ કારણ છે, તે મને કહો અવધિજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યુ કે, હે મહારાજા ! તે રૂપમાં

¹ દ્વિ૰ આ૰ પાઠાંતર— "આજે તે વાત અમને પ્રમાણભૂત થઈ એથી અમે આનંદ પામ્યા. માથુ ધુણાવ્યુ કે જેવુ લોકોમા કહેવાય છે"

અને આ રૂપમાં ભૂમિ આકાશનો ફેર, પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું બ્રાહ્મણોએ કહ્યું: અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી, આ વેળા એ ઝેરરૂપ [એ તુલ્ય] છે [તેથી] જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો [તમે હમણાં] તાંબૂલ થુંકો, તત્કાળ તેપર માખી [મક્ષીકા] બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે [પરધામ પ્રાપ્ત થશે]

શિક્ષાપાઠ ૭૧ મનત્કુમાર, ભાગ ૨ —

સનત્કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી પૂર્વિત કર્મનો પાપનો જે ભાગ તેમાં આ કાયાના મદ સંબંધીનું મેળવણ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો કેવળ આ સંસાર તજવાયોગ્ય છે આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર મિત્રાદિના શરીરમાં રહી છે એ સત્રણુ મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી, એમ બોલીને તે છ ખંડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો તેના સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદરૂપે આવ્યો સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશળ રાજવૈદ છું તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપું સાધુ બોલ્યા ' હે વૈ.! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે, એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો એ રોગ ટાળો એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો.' દેવતા બોલ્યો એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી, સાધુએ પોતાની લબ્ધિના પરિપૂર્ણ પ્રબળવડે થુંકવાળી અંગુલિ કરીને

રાગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું, ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો

રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીરૂપથી ગદગદતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે, જેના પ્રત્યેક રોમે પોણાબબે રોગનો નિવાસ છે તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે [એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે] અન્નાદિની ન્યૂનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે! વિભ્રમ જ છે! સનત્કુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું, તે પણ જેથી સખાયું નહીં તે કાયામાં અહો પામર! તું શું મોહે છે?[1] એ મોહ મંગળદાયક નથી'

શિક્ષાપાઠ ૭૨ બત્રિશ યોગ —

સત્પુરુષો નીચેના બત્રિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્જવળ કરવાનું કહે છે

૧ [2]શિષ્ય પોતાના જેવો થાય તેને માટે તેને શ્રુતાદિક જ્ઞાન આપવું'

૨ [3]પોતાના આચાર્યપણાનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને બોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો'

૩ આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દૃઢપણું ત્યાગવું નહીં

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ એ કિંચિત 'સ્તુતિપાત્ર નથી' ૨ 'મોક્ષસાધક યોગ માટે શિષ્યે આચાર્ય પાસે આલોચના કરવી' ૩ આલોચના બીજા પાસે પ્રકાશવી નહીં'

અને આ રૂપમાં ભૂમિ આકાશનો ફેર, પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું બ્રાહ્મણોએ કહ્યું: અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી આ વેળા એ ઝેરરૂપ [ઝેર તુલ્ય] છે [તેથી] જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો [તમે હમણાં] તાંબૂલ થુંકો, તત્કાળ તે પર માખી [મક્ષીકા] બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે [પરધામ પ્રાપ્ત થશે]

શિક્ષાપાઠ ૭૧ સનત્કુમાર, ભાગ ૨ —

સનત્કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી. પૂર્વિત કર્મનો પાપનો જે ભાગ તેમાં આ કાયાના મદ સંબંધીનું મેળવણ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી. વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો કેવળ આ સંસાર તજવાયોગ્ય છે આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર મિત્રાદિના શરીરમાં રહી છે એ સઘળું મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી, એમ બોલીને તે છ ખંડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો તેના સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદરૂપે આવ્યો સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશળ રાજવૈદ છું તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપું સાધુ બોલ્યા 'હે વૈ૦! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો એ રોગ ટાળો એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો" દેવતા બોલ્યો એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી સાધુએ પોતાની લબ્ધિના પરિપૂર્ણ પ્રબળવડે થુંકવાળી અંગુલિ કરી તે

રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો, અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું, ધન્યવાદ આઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીરૂપથી ગદ્ગદતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે, જેનાં પ્રત્યેક રોમે પોણાબબ્બે રોગનો નિવાસ છે, તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે [એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે] અન્નાદિની ન્યૂનાધિક્યતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે, મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે તે કાયાનો મોહ ખરે! વિભ્રમ જ છે! સનત્કુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું, તે પણ જેથી સખાયું નહીં તે કાયામાં અહો પામર! તું શું મોહે છે?[1] 'એ મોહ મંગળદાયક નથી.'

---

*શિક્ષાપાઠ ૭૨ બત્રિશ યોગ —

સત્પુરુષો નીચેના બત્રિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્જવળ કરવાનું કહે છે.

૧ [2]'શિષ્ય પોતાના જેવો થાય તેને માટે તેને શ્રુતાદિક જ્ઞાન આપવું.'

૨ [3]પોતાના આચાર્યપણાનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને બોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો.'

૩ આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દ્રઢપણું ત્યાગવું નહીં.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ એ કિંચિત્ સ્તુતિપાત્ર 'નથી.' ૨ 'મોક્ષસાધક યોગ માટે શિષ્યે આચાર્ય પાસે આલોચના કરવી.' ૩ 'આલોચના બીજા પાસે પ્રકાશવી નહીં.'

૪ લોક પરલોકનાં સુખનાં ફળની વાંછના વિના તપ કરવો

૫ શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે યત્નાથી વર્તવું અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ગ્રહણ કરવી

૬ મમત્વનો ત્યાગ કરવો

૭ ગુપ્ત તપ કરવો

૮ નિર્લોભતા રાખવી

૯ પરિષહ ઉપસર્ગને જીતવા

૧૦ સરળ ચિત્ત રાખવું

૧૧ આત્મસંયમ શુદ્ધ પાળવો

૧૨ સમકિત શુદ્ધ રાખવું

૧૩ ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી

૧૪ કપટરહિત આચાર પાળવો

૧૫ વિનય કરવા યોગ્ય પુરુષોનો યથાયોગ્ય વિનય કરવો.

૧૬ સંતોષથી કરીને તૃષ્ણાની મર્યાદા ટુંકી કરી નાખવી.

૧૭ વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું

૧૮ માયારહિત વર્તવું

૧૯ શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન થવું

૨૦ સંવરને આદરવો અને પાપને રોકવાં

૨૧ પોતાના દોષ સમભાવપૂર્વક ટાળવા

૨૨ સર્વ પ્રકારના વિષયથી વિરક્ત રહેવું

૨૩ મૂળ ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં

૨૪ ઉત્તર ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં.

૨૫. ઉત્સાહ પૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો

૨૬ પ્રમાદરહિત જ્ઞાન ધ્યાનમાં પ્રવર્તન કરવું

૨૭ હમેશાં આત્મચારિત્રમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી વર્તવું.

૨૮ ધ્યાન જિતેંદ્રિયતા અર્થે એકાગ્રતાપૂર્વક કરવું

૨૯ મરણાંત દુઃખથી પણ ભય પામવો નહીં

- ૩૦ સ્ત્રીઆદિકના સંગને ત્યાગવો
- ૩૧ પ્રાયશ્ચિત વિશુદ્ધિ કરવી
- ૩૨ મરણકાળે આરાધના કરવી.

એ એકેક યોગ અમૂલ્ય છે સઘળા સંગ્રહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે

શિક્ષાપાઠ ૭૩ મોક્ષસુખ —

[1]'કેટલીક આ સૃષ્ટિ મંડળપર' પણ એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે જાણતા છતાં કહી શકાતી નથી છતાં એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ શાશ્વત કે અનંત ભેદવાળી નથી એવી વસ્તુઓનું જ્યારે વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સંબંધી તો ઉપમા ક્યાંથી જ મળે ? ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખવિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું, ગૌતમ ! એ અનંત સુખ હું જાણું છઉં, પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આમાં કંઈ ઉપમા નથી જગત્‌માં એ સુખના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી એમ વદી એક ભીલનું દૃષ્ટાંત નીચેના ભાવમાં આપ્યું હતું

એક જંગલમાં એક ભદ્રિક ભીલ તેનાં બાળબચ્ચાં સહિત રહેતો હતો શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિની ઉપાધિનું તેને [2]'લેશ ભાન પણ નહોતું એક દિવસે કોઈ રાજા અશ્વક્રીડા માટે ફરતો ફરતો ત્યાં નીકળી આવ્યો તેને બહુ તૃષા લાગી હતી જેથી કરીને સાન વડે ભીલ આગળ પાણી માગ્યું ભીલે પાણી આપ્યું શીતળ જળથી રાજા સંતોષાયો. પોતાને ભીલ તરફથી મળેલા અમૂલ્ય જળદાનનો પ્રત્યુપકાર કરવા માટે થઈને ભીલને સમજાવીને સાથે લીધો નગરમાં આવ્યા પછી ભીલને જીંદગીમાં નહિ જોયેલી વસ્તુમાં તેને રાખ્યો.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'આ જગત્ મંડળપર કેટલીક' ૨ 'લેશ માત્ર ભાન'

સુંદર મહેલમાં કને અનેક અનુચરો, મનોહર છત્રપલંગ અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી મંદમંદ પવનમ, સુગંધી વિલેપનમાં તેને આનંદ આનંદ કરી આપ્યો વિવિધ જાતિના હીરામાણેક, મૌક્તિક, મણિરત્ન અને રંગ બેરંગી અમૂલ્ય ચીજો નિરંતર તે ભીલને જોવા માટે મોકલ્યા કરે બાગબગીચામાં ફરવા હરવા મોકલે એમ રાજા તેને સુખ આપ્યા કરતો હતો કોઈ રાત્રે બધાં સુઈ ગયાં હતાં ત્યારે તે ભીલને બાળબચ્ચાં સાંભરી આવ્યાં એટલે તે ત્યાંથી કંઈ લીધા કર્યા વગર એકાએક નીકળી પડ્યો જઈને પોતાના કુટુંબીને મળ્યો તે બધાંએ મળીને પૂછ્યું કે તું ક્યાં હતો? ભીલે કહ્યું બહુ સુખમાં ત્યાં મેં બહુ વખાણવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ

કુટુંબીઓ—પણ તે કેવી? તે તો અમને કહે

ભીલ—શું કહું અહીં એવી એકે વસ્તુ જ નથી

કુટુંબીઓ—એમ હોય કે? આ શંખલા, છીપ, કોડાં કેવાં મજાના પડ્યાં છે, ત્યાં કોઈ એવી જોવા લાયક વસ્તુ હતી?

ભીલ—નહીં નહીં ભાઈ એવી ચીજ તો અહીં એકે નથી. એના સોમા ભાગની કે હજારમા ભાગની પણ મનોહર ચીજ અહીં નથી

કુટુંબીઓ—ત્યારે તો તું બોલ્યા વિના બેઠો રહે તને ભ્રમણા થઈ છે આથી તે પછી સારું શું હશે

હે ગૌતમ! જેમ એ ભીલ રાજવૈભવસુખ ભોગવી આવ્યો હતો તેમજ જાણતો હતો, છતાં ઉપમા યોગ્ય વસ્તુ નહીં મળવાથી તે કંઈ કહી શકતો ન હોતો તેમ અનુપમેય મોક્ષની સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમય નિર્વિકારી મોક્ષના સુખનાં અસંખ્યાતમા ભાગને પણ યોગ્ય ઉપમેય નહીં મળવાથી હું તને કહી શકતો નથી

મોક્ષના સ્વરૂપ વિષે શંકા કરનારા તો કુતર્કવાદી છે એઓને ક્ષણિક સુખસંબંધી વિચાર આડે સત્સુખનો વિચાર નથી કોઈ

આત્મિકજ્ઞાનહીન એમ પણ કહે છે કે, આથી કોઈ વિશેષ સુખનું સાધન ત્યાં રહ્યું નહી એટલે અનંત અવ્યાબાધ સુખ કહી દે છે આ એનું કથન વિવેકી નથી નિદ્રા પ્રત્યેક માનવીને પ્રિય છે પણ તેમાં તેઓ કંઈ જાણી કે દેખી શકતા નથી અને જાણવામાં આવે તો માત્ર સ્વપ્નોપાધિનું મિથ્યાપણું આવે, જેની કંઈ અસર પણ થાય એ સ્વપ્ના વગરની નિદ્રા જેમાં સૂક્ષ્મસ્થૂળ સર્વ જાણી અને દેખી શકાય; અને નિરુપાધિથી શાંત ઊંઘ લઈ શકાય તો તેનું વર્ણન શું કરી શકે? એને ઉપમા પણ શી આપે? આ તો સ્થૂળ દૃષ્ટાંત છે પણ બાળ અવિવેકી એ પરથી કંઈ વિચાર કરી શકે એ માટે કહ્યું છે

ભીલનું દૃષ્ટાંત, સમજાવવા રૂપે ભાષાભેદે ફેરફારથી તમને કહી બતાવ્યું

શિક્ષાપાઠ ૭૪ ધર્મધ્યાન, ભાગ ૧ —

ભગવાને ચાર પ્રકારના ધ્યાન કહ્યાં છે આર્ત્ત રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવા યોગ્ય છે પાછળનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ છે શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્ગ્રંથપ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ ભેદ છે પહેલા ચાર ભેદ કહું છું *૧ આણાવિચય (આજ્ઞાવિચય.) *૨ અવાયવિચય (અપાયવિચય) *૩ વિવાગવિચય (વિપાકવિચય) *૪સંઠાણવિચય (સંસ્થાનવિચય.) ૧ આજ્ઞાવિચય–આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ ભગવંતે [ભગવાને] ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે એમાં શંકા કરવા જેવું નથી, કાળની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી, બુદ્ધિની મંદતાથી કે એવા

---

* પ્રથમાવૃત્તિમાં 'વિચય'ને બદલે વિજય છે—સંશોધક

અન્ય કોઈ કારણથી મારી સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી. પરંતુ અર્હંત ભગવંતે અંશ માત્ર પણ માયાયુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથી જ કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી અને નિસ્પૃહી હતા. મૃષા કહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં તેમ એઓ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃષા કહે નહીં, જ્યાં અજ્ઞાન જ નથી, ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય ? એવું જે ચિંતન કરવું તે 'આજ્ઞાવિચય નામે પ્રથમ ભેદ છે. ૨ અપાયવિચય-રાગ દ્વેષ કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જે ચિંતવન કરવું તે અપાયવિચય નામે બીજો ભેદ છે અપાય એટલે દુઃખ ૩ વિપાકવિચય-હું જે જે ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ સહન કરું છઉં ભવાટવિમાં પર્યટન કરું છઉં, અજ્ઞાનાદિક પામું છઉં, તે સઘળું કર્મના ફળના ઉદય વડે કરીને છે, એ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે ૪ સંસ્થાનવિચય-ત્રણલોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠિક[ત] ને આકારે છે, જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપુર છે અસંખ્યાત યોજનની કોટાનુ કોટીએ તિર્છા લોક છે જ્યાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે અસંખ્યાતા જ્યોતિષ્ચિ વાણુ યંતરાદિકના નિવાસ છે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે અઢીદ્વીપમાં જઘન્ય તીર્થંકર વિશ ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિત્તેર હોય તથા કેવળી ભગવાન અને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ વિચરે છે તેઓને 'વંદામિ, નમંસામિ સક્કારેમિ સમાણેમિ, કલ્લાણં મંગળ, દેવયં ચેઈયં, પજ્જુવાસામિ' તેમજ ત્યાં વસતાં શ્રાવક શ્રાવિકાના ગુણગ્રામ કરીએ તે તિર્છા લોકથકી અસંખ્યાત ગુણો અધિક ઉર્ધ્વ લોક છે ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે પછી ઈષત્પ્રાગ્ભારા છે તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે તેને 'વંદામિ યાવત્ પજ્જુવાસામિ " તે ઉર્ધ્વ લોકથી કંઈક વિશેષ અધોલોક છે ત્યાં અનંત દુઃખથી ભરેલા નર્કાવાસ અને ભુવનપતિનાં ભુવનાદિક છે એ ત્રણ લોકના સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિત કરણીથી અનંતિવાર જન્મ

મરણ કરી સ્પર્શી મૂકયાં છે, એમ જે ચિંતન કરવું તે 'સંસ્થાન-વિચય' નામે ધર્મ ધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે એ ચાર ભેદ વિચારીને સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવી. જેથી એ અનંત જન્મ મરણ ટળે એ ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદ સ્મરણમાં રાખવા

શિક્ષાપાઠ ૭૫ ધર્મધ્યાન, ભાગ ૨ —

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહું છઉં ૧ આજ્ઞારુચિ-એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની રુચિ ઉપજે તે ૨ નિસર્ગરુચિ-આત્મા સ્વાભાવિકપણે જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુત સહિત ચારિત્ર ધર્મ ધરવાની રુચિ પામે તેને નિસર્ગરુચિ કહી છે ૩ સૂત્રરુચિ-શ્રુતજ્ઞાન અને અનંત તત્ત્વના ભેદને માટે ભાખેલાં ભગવાનનાં પવિત્ર વચનોનું જેમાં ગુંથન થયું છે તે સૂત્ર શ્રવણ કરવા, મનન કરવા અને ભાવથી પઠન કરવાની રુચિ ઉપજે તે સૂત્રરુચિ. ૪ ઉપદેશરુચિ-અજ્ઞાને કરીને ઉપાર્જેલાં કર્મ જ્ઞાને કરીને ખપાવીએ, તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવાં કર્મ ન બાંધીએ મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સમ્યક્ભાવથી ખપાવીએ, સમ્યક્ ભાવથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ અવૈરાગ્યે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે વૈરાગ્યે કરીને ખપાવીએ અને વૈરાગ્યવડે કરીને પાછાં નવાં કર્મ ન બાંધીએ કષાયે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે કષાય ટાળીને ખપાવીએ એથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ અશુભ યોગે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે શુભ યોગે કરી ખપાવીએ, શુભયોગે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ, પાંચ ઇંદ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સંવરે કરી ખપાવીએ તપરૂપ સંવરે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાર્ગ છોડીને જ્ઞાનાદિક સંવર [illegible] કરવા માટે તીર્થંકર ભગવંતનો

[ભગવાનનો] ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિ ઉપજે તેને ઉપદેશરુચિ કહીએ એ ધર્મ ધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહેવાયાં

ધર્મધ્યાનના ચાર આલંબન કહું છઉં ૧ વાચના, ૨ પૃચ્છના, ૩ પરાવર્તના, ૪ ધર્મકથા ૧ વાચના—એટલે વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે સૂત્ર સિદ્ધાંતના મર્મના જાણનાર ગુરુ કે સત્પુરુષ સમીપે સૂત્ર તત્ત્વનુ વાંચન લઈએ તેનુ નામ વાચનાઆલંબન. ૨ પૃચ્છના—અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવતનો [ભગવાનનો] માર્ગ દીપાવવાને તથા શંકા શલ્ય નિવારવાને માટે તેમજ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પ્રશ્ન પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ ૩ પરાવર્તના—પૂર્વ જિનભાષિત સૂત્રાર્થ જે ભણ્યા હોઇએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે, નિર્જરાને અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારવાર સઝાય કરીએ તેનુ નામ પરાવર્તના લબન ૪ ધર્મકથા—વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા લઇને, ગ્રહીને વિશેષે કરીને, નિશ્ચય કરીને શંકા કંખા અને વિતિગિચ્છા રહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સભા મધ્યે તે ભાવ તેવા પ્રણીત કરીએ તેને ધર્મકથાલંબન કહીએ જેથી સાંભળનાર સદ્દહનાર બન્ને ભગવતની [ભગવાનની] આજ્ઞાના આરાધક થાય એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહેવાયાં ધર્મ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા કહું છઉં ૧ એકત્વાનુપ્રેક્ષા ૨ અનિત્યાનુ-પ્રેક્ષા ૩ અશરણાનુપ્રેક્ષા ૪ સંસારાનુપ્રેક્ષા એ ચારેનો બોધ બાર ભાવનાના પાઠમાં કહેવાઈ ગયો છે, તે તમને સ્મરણમાં હશે.

શિક્ષાપાઠ ૭૬ ધર્મધ્યાન, ભાગ ૩—

ધર્મધ્યાન, પૂર્વાચાર્યોએ અને આધુનિક મુનીશ્વરોએ પણ

વિસ્તારપૂર્વક બહુ સમજવું છે એ ધ્યાનવડે કરીને આત્મા મુનિત્વ ભાવમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે

જે જે નિયમો એટલે ભેદ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષા કહી તે બહુ મનન કરવા જેવી છે અન્ય મુનીશ્વરોના કહેવા પ્રમાણે મે સામાન્ય ભાષામાં તે તમને કહી એ સાથે નિરંતર લક્ષ રાખવાની આવશ્યકતા છે કે એમાંથી આપણે કયો ભેદ પામ્યા અથવા કયા ભેદ ભણી ભાવના રાખી છે? એ સોળ ભેદમાંનો ગમે તે ભેદ હિતસ્વિ અને ઉપયોગી છે પરંતુ જેવા અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનુ કારણ થઈ પડે

સૂત્રસિદ્ધાંતના અધ્યયનો કેટલાક મુખપાઠે કરે છે તેના અર્થ, તેમાં કહેલા મૂળતત્ત્વો ભણી જો તેઓ લક્ષ પહોંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મભેદ પામી શકે કેળના પત્રમાં પત્રની જેમ ચમત્કૃતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મળ અને કેવળ દયામય માર્ગનો જે વીતરાગપ્રણીત તત્ત્વબોધ તેનુ બીજ અંતઃકરણમાં ઊગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રાવલોકનથી પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી પોષણ પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષરૂપે થશે નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશરૂપ પછી તે વૃક્ષ ફળ આપશે

શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંતિયોએ બતાવ્યા છે, પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોળ ભેદ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક ભેદ કોઈ સ્થળે નથી, એ અપૂર્વ છે એમાંથી શાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, શંકા કંખા ટાળવાનો ધર્મકથા કરવાનો એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો વૈરાગ્ય પામવાનો સંસારના અનંત દુઃખ મનન કરવાનો અને વીતરાગ ભગવંતની [ભગવાનની] આજ્ઞાવડે કરીને આખા લોકાલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે ભેદે ભેદે કરીને એના પાછા અનેક ભાવ સમજાવ્યા છે

એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાંતિ, ક્ષમા દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે

તમે કોઈપણ એ મોળ ભેદનું પઠન કરી ગયા હશો તોપણ ફરી ફરી તેનું પરાવર્તન કરજો

શિક્ષાપાઠ ૭૭ જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ, ભાગ ૧ —

જેવડે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન જ્ઞાન શબ્દનો આ અર્થ છે હવે યથામતિ વિચારવાનું છે કે એ જ્ઞાનની કઈ આવશ્યકતા છે? જો આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિનાં કંઈ સાધન છે? જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાળ, ભાવ છે? જો દેશકાળાદિક અનુકૂળ છે તો ક્યાંસુધી અનુકૂળ છે? વિશેષ વિચારમાં એ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે? જાણવારૂપ છે શું? એના વળી ભેદ કેટલા છે? જાણવાના સાધન કયાં કયાં છે? કઈ કઈ વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શું છે? એ જાણવું અવશ્યનું છે

૧ જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ આ ચતુર્દશ રજ્જ્વાત્મક લોકમાં ચતુર્ગતિમાં અનાદિકાળથી સકર્મસ્થિતિમાં આ આત્માનું પર્યટન છે મેષોન્મેષ પણ સુખનો જ્યાં ભાવ નથી એવાં નર્કનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ બહુ બહુ કાળ વારંવાર સેવન કર્યાં છે અસહ્ય દુઃખોને પુનઃ પુનઃ અને કહો તો અનંતિવાર સહન કર્યાં છે એ ઉતાપથી નિરંતર તાપતો આત્મા માત્ર સ્વકર્મવિપાકથી પર્યટન કરે છે પર્યટનનું કારણ અનંત દુઃખદ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો છે જેવડે કરીને આત્મા સ્વસ્વરૂપને પામી શકતો નથી અને વિષયાદિક મોહબંધનને સ્વસ્વરૂપ માની રહ્યો છે એ સઘળાનું પરિણામ માત્ર ઉપર કહ્યું તે જ છે કે અનંત દુઃખ અનંત ભાવે કરીને સહેવું ગમે તેટલું અપ્રિય, ગમે

તેટલું બે દાયક અને ગમે તેટલું રૌદ્ર છતાં જે દુઃખ અનંતકાળથી અનંતિવાર સહન કરવું પડ્યું તે દુઃખ માત્ર સહ્યું તે અજ્ઞાનાદિક કર્મથી એ અજ્ઞાનાદિક ટાળવા માટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે

શિક્ષાપાઠ ૭૮ જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ, ભાગ ૨ —

૨ હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના સાધનો વિષે કંઈ વિચાર કરીએ અપૂર્ણ પર્યાપ્તિવડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી એ માટે થઈને ૭ પર્યાપ્તિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે એવો દેહ તે એક માનવદેહ છે આ સ્થળે પ્રશ્ન ઉઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી ? એના ઉત્તરમાં આપણે માની શકીશું કે જેઓ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે તેઓના પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહીં હોય શ્રુતિવિના સંસ્કાર નથી જો સંસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય ? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય ? એ માટે માનવદેહની સાથે સર્વજ્ઞવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે સર્વજ્ઞવચનામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્યભૂમિમાં મળતા નથી તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો ? એ માટે થઈને આર્યભૂમિ એ પણ સાધનરૂપ છે તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને બોધ થવા માટે નિર્ગ્રંથ ગુરુની અવશ્ય છે દ્રવ્યે કરીને જે કુળ મિથ્યાત્વી છે તે કુળમાં થયેલો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિરૂપ જ છે કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુઃખદાયક છે પરંપરાથી પૂર્વજોએ ગ્રહણ કરેલું જે દર્શન તેમાં જ સત્યભાવના બંધાય છે એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે એ માટે સારું કુળ [કુળ જરૂરનું છે] એ સઘળાં પ્રાપ્ત કરવા માટે થઈને ભાગ્યશાળી થવું તેમાં સત્પુણ્ય એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઈત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે એ દ્વિતીય સાધન ભેદ કહ્યો.

૩ જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ, કાળ છે? એ ત્રીજા ભેદનો વિચાર કરીએ ભારતમાં મહાવિદેહે ઇ૦ કર્મભૂમિ અને તેમાં પણ આર્યભૂમિ એ દેશ ભાવે અનુકૂળ છે જિજ્ઞાસુ ભવ્ય! તમે સઘળા આ કાળે ભારતમાં છો માટે આ તદ્દેશ અનુકૂળ છે, કાળ ભાવ પ્રમાણે મતિ અને શ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે કારણ આ દુસમ પંચમકાળમાં પરમાવધિ, મન પર્યવ અને કેવળ એ પવિત્ર જ્ઞાન [1] વિચ્છેદ છે[2] એટલે કાળની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી

૪ દેશકાળાદિ જો અનુકૂળ છે તો ક્યાં સુધી છે? એનો ઉત્તર કે શેષ રહેલું સિદ્ધાંતિક મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્યમતથી કાળભાવે એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી રહેવાનું તેમાંથી અઢી સહસ્ર ગયા, બાકી સાડા અઢાર હજાર વર્ષ રહ્યા એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતાસુધી કાળની અનુકૂળતા છે દેશકાળ તે લઈને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે

શિક્ષાપાઠ ૭૯ જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ, ભાગ ૩ —

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ

૧ આવશ્યકતા શી છે? એ મહદ્ વિચારનું આવર્ત્તન પુનઃ વિશેષતાથી કરીએ મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપ પરિસ્થિતિની શ્રેણીએ ચઢવું અનંત દુઃખનો નાશ દુઃખના નાશથી આત્માનું શ્રેયિક સુખ છે અને સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિય જ છે પણ જે સ્વ-સ્વરૂપિક સુખ છે તે દેશ કાળ ભાવને લઈને શ્રદ્ધા જ્ઞાન ઇ૦ ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યક્‌ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યક્‌ભાવની પુનઃ ઉન્નતિ તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ પરમ્પરામ્નાયથી તે જ્ઞાનો જોવામાં આવતા
૨ એ હેતુ છે કેમકે

અને તેનું અલ્પ પરિણામ કેવળ સર્વદુઃખનો અભાવ એટલે અખંડ અનુપમ અનન્ત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સઘળાં માટે થઈને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે

૨ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે એનો વિચાર કહું છઉં એ જ્ઞાનના ભેદ અનંત છે, પણ સામાન્ય દૃષ્ટિ પણ સમજી શકે એટલા માટે થઈને સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાંચ ભેદ કહ્યા છે તે જેમ છે તેમ કહું છઉં પ્રથમ મતિ, દ્વિતીય શ્રુત તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મન પર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવળ એના પાછા પ્રતિભેદ છે તેની વળી અતીન્દ્રિય સ્વરૂપે અનંત ભંગજાળ છે

૩ શું જાણવારૂપ છે? એનો હવે વિચાર કરીએ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન ત્યારે તો વસ્તુઓ તો અનંત છે એને કઈ પંક્તિથી જાણવી? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ ભેદે કરી જાણે છે અને દેખે છે પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કઈ કઈ વસ્તુને જાણવાથી? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાંસુધી જાણી નથી ત્યાંસુધી કઈ વસ્તુને જાણતાં જાણતાં તે અનંત વસ્તુઓને અનંત રૂપે જાણીએ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ જે અનંત વસ્તુઓ માની તે અનંત ભંગે કરીને છે પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણિઓ છે જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વ સ્વરૂપે નવ તત્ત્વ કિંવા ષડ્દ્રવ્યની શ્રેણીઓ જાણવા રૂપ થઈ પડે છે જે પંક્તિએ ચઢતાં ચઢતાં સર્વ ભાવે જણાઈ લોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે એ જાણવા રૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઈ

શિક્ષાપાઠ ૮૦ જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ, ભાગ ૮ —

૪ એના ઉપભેદ સંક્ષેપમાં કહું છઉં [જીવ] એ ચૈતન્ય લક્ષણે એક રૂપ છે દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનંત

સ્વરૂપે તેના ઈંદ્રિયાદિક જાણવા રૂપ છે. તેની ગતિ, વિગતિ ઇત્યાદિક જાણવારૂપ છે. તેની સંસર્ગ રીદ્ધિ જાણવા રૂપ છે. તેમજ અજીવ તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગલ, આકાશાદિક વિચિત્ર ભાવ, કાળચક્ર ઇ૦ જાણવારૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શીએ નવ શ્રેણિરૂપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ. એમાંના કેટલાંક ગ્રાહ્યરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ, કેટલાક ત્યાગવારૂપ છે. સઘળાં એ તત્ત્વો જાણવારૂપ તો છે જ.

૫ જાણવાનાં સાધન. સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તો પણ વિશેષ કંઈક જાણીએ. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ્ય જાણવું સ્વતઃ કોઈક જ જાણે છે; નહીં તો નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુ જણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનું બીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધનરૂપ છે.[1] એ સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે.' એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તો પણ ચાલે.

૬ એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામના ઉત્તરનો આશય ઉપર આવી ગયો છે, પણ ભિન્નભેદે કંઈ કહેવાનું છે, અને તે એટલું જ કે દિવસમાં બે ઘડીનો વખત પણ નિયમિત રાખીને જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્ત્વબોધની પર્યટના કરો. વીતરાગના એક સૈદ્ધાંતિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરણીયનો બહુ ક્ષયોપશમ થશે એમ હું વિવેકથી કહું છું.

શિક્ષાપાઠ ૮૧ પંચમકાળ —

કાળચક્રના વિચારો અવશ્ય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. જિનેશ્વરે એ કાળચક્રના બે મુખ્ય ભેદ કહ્યા છે. ૧ ઉત્સર્પિણી, ૨ અવસ

[1] દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ એ સાધનાદિકને માટે સંસારની નિવૃત્તિ એટલે શમ, દમ, બ્રહ્મચર્યાદિક અન્ય સાધનો છે.

ર્પિણી એકેકા ભેદના ૭ ૭ આરા છે આધુનિક વર્ત્તન કરી રહેલો આરો પચમકાળ કહેવાય છે અને તે અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરો છે અવસર્પિણી એટલે ઉત તો કાળ, એ ઉતરતા કાળના પાંચમા આરામાં કેવુ વર્તન આ ભરતક્ષેત્ર થવુ જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે, તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે

એઓ પચમકાળનુ સ્વરૂપ મુખ્ય આ ભાવમાં કહે છે નિર્ગ્રંથ પ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે ધર્મના મૂળતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે, પાખડિ અને પ્રપચી મતોનુ મડન થશે. જનસમૂહની રુચિ અધર્મ ભણી વળશે સત્ય, દયા હળવે હળવે પરાભવ પામશે મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. દભી અને પાપિષ્ટ ગુરુઓ પૂજ્યરૂપ થશે દુષ્ટવૃત્તિનાં મનુષ્યો પોતાના ફદમાં ફાવી જશે મીઠા પણ ધૂર્ત્ત વક્તા પવિત્ર મનાશે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાદિક શીલયુક્ત પુરુષો મલિન કહેવાશે આત્મિકજ્ઞાનના ભેદો હણાતા જશે હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે અજ્ઞાનક્રિયા બહુધા સેવાશે વ્યાકુળ વિષયોનાં સાધનો વધતાં જશે એકાંતિક પક્ષો સત્તાધીશ થશે શૃગારથી ધર્મ મનાશે

ખરા ક્ષત્રિયો વિના ભૂમિ શોકગ્રસ્ત થશે નિર્માલ્ય રાજવશીઓ વેશ્યાના વિલાસમાં મોહ પામશે ધર્મ કર્મ અને ખરી રાજનીતિ ભૂલી જશે અન્યાયને જન્મ આપશે જેમ લૂટાશે તેમ પ્રજાને લૂટશે પોતે પાપિષ્ટ આચરણો સેવી પ્રજા આગળ તે પળાવતા જશે. રાજબીજને નામે શૂન્યતા આવતી જશે નીચ મત્રિયોની મહત્તા વધતી જશે. એઓ દીનપ્રજાને ચૂસીને ભડાર ભરવાનો રાજાને ઉપદેશ આપશે. શીલભગ કરવાનો ધર્મ રાજાને અંગીકાર કરાવશે. શૌર્યાદિક સદ્ગુણોનો નાશ કરાવશે. મૃગયાદિક પાપમાં અંધ બનાવશે રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના અધિકારથી હજારગુણી અહકતા રાખશે. વિપ્રો લાલચુ અને લોભી થઈ જશે સદ્વિદ્યાને દાટી દેશે સસારી સાધનોને ધર્મ ઠરાવશે. વૈશ્યો

માયાવી ?વળ સ્વાર્થી અને કઠોર હૃદયના થતા જશે સમગ્ર મનુષ્ય વર્ગની સત્તિયો વક્તી જશે અકૃત અને ભયકર કૃત્યો કરતાં તેઓની વૃત્તિ અટકશે નહીં વિવેક વિનય સરળતા ઇત્યાદિ સદ્‌ગુણો ઘટતા જશે અનુકપાને નામે હીનતા થશે માતા કરતા પત્નીમાં પ્રેમ વધશે પિતા કરતાં પુત્રમાં પ્રેમ વધશે એક પતિવ્રત નિયમપૂર્વક પાળનારી સુદરીઓ ઘટી જશે સ્નાનથી પવિત્રતા ગણાશે ધનથી ઉત્તમકુળ ગણાશે ગુરુથી શિષ્યો અવળા ચાલશે ભૂમિનો રસ ઘટી જશે સક્ષેપમા કહેવાનો ભાવાર્થ કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે અને કનિષ્ઠ વસ્તુનો ઉદય છે પચમકાળનુ સ્વરૂપ આમાંનુ પ્રત્યક્ષ સૂચવન પણ કેટલુ બધુ કરે છે?

મનુષ્ય સત્‌ધર્મતત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન નહીં થઈ શકે સપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન નહીં પામી શકે, જબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી વ્યવચ્છેદ ગઈ

પચમકાળનુ આવુ સ્વરૂપ જાણીને વિવેકી પુરુષો તત્ત્વને ગ્રહણ કરશે કાળાનુસાર ધર્મતત્ત્વશ્રદ્ધા પામીને ઉચ્ચગતિ સાધી પરિણામે મોક્ષ સાધશે નિર્ગ્રંથપ્રવચન નિર્ગ્રંથગુરુ ઇ૦ ધર્મતત્ત્વ પામવાના સાધનો છે એની આરાધનાથી કર્મની વિરાધના છે

શિક્ષાપાઠ ૮૨ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧ —

દશવૈકાલિકસૂત્રમાં કથન છે કે જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અબુધ સયમમાં સ્થિર કેમ રહી શકશે? એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા, અનાત્માના સ્વરૂપને જાણો એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે

આત્મા અનાત્માનુ સ્વરૂપ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અન્ય મતોમા એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે યથાર્થ નથી મહા પ્રજ્ઞાવત આચાર્યોએ કરેલાં વિવેચન સહિત

ભગવંતે કહેલાં મુખ્ય નવતત્ત્વને વિવેક બુદ્ધિથી જે જ્ઞેય કરે છે, તે સત્પુરુષ આત્મસ્વરૂપને ઓળખી શકે છે

સ્યાદ્વાદશૈલી અનુપમ અને અનંત ભેદ ભાવથી ભરેલી છે એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જ જાણી શકે છતાં એઓના વચનામૃતાનુસાર આગમ ઉપયોગથી યથામતિ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું અવશ્યનું છે એ નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધાભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે નવતત્ત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પહોંચાડે છે અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્જ્વળતા થાય છે તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે તેમજ સુશીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે

એ નવતત્ત્વનાં નામ આગળના શિક્ષાપાઠમાં હું કહી ગયો છઉં એનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોના મહાન્ ગ્રંથોથી અવશ્ય મેળવવું કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે તે તે વિશેષ ભેદથી સમજવા માટે સહાયભૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત ગ્રંથો છે એ ગુરુગમ્યરૂપ પણ છે નય નિક્ષેપા અને પ્રમાણભેદ નવતત્ત્વનાં જ્ઞાનમાં અવશ્યના છે અને તેની યથાર્થ સમજણ એ પ્રજ્ઞાવંતોએ આપી છે

શિક્ષાપાઠ ૮૩ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૨ —

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકાલોકનાં સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા તેનો ઉપદેશ ભવ્ય લોકોને કર્યો ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે કરીને લોકાલોકના સ્વરૂપ વિષેના અનંત ભેદ જાણ્યા હતા

સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા એથી લોકાલોકના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ આવી જાય છે નિર્ગ્રંથપ્રવચનના જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, ત [તે] તત્ત્વની દૃષ્ટિએ નવતત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે તેમજ સઘળા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વવિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે આત્માની જે અનંત શક્તિયો ઢંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હંત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે એ અનંત શક્તિયો ત્યારે પ્રફુલ્લિત થઈ શકે કે જ્યારે નવ તત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવ તત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ નવ તત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે એથી આ નિઃશંક માનવા યોગ્ય છે કે નવ તત્ત્વ જેણે અનંત ભાવ ભેદે જાણ્યા તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો

એ નવ તત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવા યોગ્ય છે હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, એમ ત્રણ ભેદ નવ તત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે

પ્રશ્ન—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું ? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શા માટે પૂછવો ?

ઉત્તર—એ તમારી શંકા[નું] સહજમાં સમાધાન થઈ શકે તેવી [તેવું] છે ત્યાગવારૂપ પણ જાણવા અવશ્ય છે સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે ત્યાગવારૂપ વસ્તુને જાણવાનું મૂળ તત્ત્વ આ છે કે જો તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઈ વખત સેવી જવાય એક ગામથી બીજે પહોંચતા સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે નહીં તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય એ ગામ જેમ પૂછ્યા પણ ત્યાં વાસ કર્યો નહીં તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ

કરવા નહીં જેમ વાટમાં આવતા ગામનો ત્યાગ કરો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે

શિક્ષાપાઠ ૮૪ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૩ —

નવતત્ત્વનુ કાળભેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન પૂર્વક જ્ઞાન કરે છે તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાળી તેમજ ધન્યવાદને પાત્ર છ પ્રત્યેક સુજ્ઞપુરુષોને મારો વિનયભાવભૂષિત એ જ બોધ છે કે નવ તત્ત્વને સ્વબુધ્ધાનુસાર યથાર્થ જાણવાં

મહાવીર ભગવતના [ભગવાનના] શાસનમા બહુ મતમતાતર પડી ગયા છે, તેનુ મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન ભણીથી ઉપાસ્યક [ઉપાસક] વર્ગનુ લક્ષ ગયુ માત્ર ક્રિયાભાવપર રાચતા રહ્યા, જેનુ પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે અંગ્રેજોના શોધમા આવેલી પૃથ્વીની વસતિ એક અબજને ૪૦ કરોડની ગણાઈ છે તેમાં સર્વ ગચ્છની મળીને જૈનપ્રજા માત્ર વીશ લાખ છે એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસ્યક (શ્રમણોપાસક)ની છે એમાંથી હું ધારુ છઉં કે નવતત્ત્વો પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહી હશે જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારે જ મતમતાતર વધી પડ્યા છે એક લૌકિક કથન છે કે સો શાણે એક મત' તેમ અનેકતત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી

એ નવતત્ત્વ વિચાર સબધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞ[illegible] છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનુ જ્ઞાન વિશેષ [illegible] એથી તેઓના પવિત્ર પચ મહાવ્રત દૃઢ થશે [illegible] મૃતના અનુપમ આનદની પ્રસાદી [પ્રાસાદી] [illegible]

પાળવામાં સરળ થઈ પડશે. જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ હોવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે. પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

શિક્ષાપાઠ ૮૫ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૪ —

જે જે શ્રમણોપાસક [શ્રમણોપાસક] નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. આત્મજ્ઞાન એથી ઉજ્જ્વળતા પામશે અને યમનિયમાદિકનું બ. પાલન થશે.

નવતત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્ય ગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં. પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે, તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગતમંડળ દર્શાવી દીધું છે. એથી જેમ જેમ નયાદિ ભેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે. માત્ર વિવેક ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાળભેદે કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે. બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન [1] વ્યવચ્છેદ છે. છતાં જેમ જેમ પૂર્ણશ્રદ્ધાભાવથી એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઊતરાય છે તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ આનંદ સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફુરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચળકાટ દિંગ કરી દઈ શુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાન [નો] તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમજવાની

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦–૧ પરંપરાઆમ્નાયથી તે જ્ઞાન જોવામાં આવતાં નથી

ક્તિ આ કાળમા આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ એવી [illegible]
દર આશયો સમજાય છે તે તે અદ્ભુત [illegible]
ત્વથી ભરેલા છે પુન પુન તે આશયો [illegible]
તિના ચચળ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમા [illegible]
ક્ષેપમાં સર્વ પ્રમાણની સિદ્ધિ પવિત્રતા, [illegible]
અને ગભીર વિચાર સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ [illegible]

શિક્ષાપાઠ ૮૯ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ [illegible]

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનથી [illegible] સબધી વાર્તાચિત થઈ તેના સબધમા તે [illegible] હુ માન્ય રાખુ છઉ કે મહાવીર એ એક [illegible] એમણે જે બોધ કર્યો છે તે ઝીની લઈ [illegible] ઉપામની યોજના કરી છે, તેના જે [illegible] ભરેલા છે, પરતુ એ ઉપરથી આખી [illegible] એમાં શુ છે એમ હુ કહી ન શકુ એમ [illegible] પ્રમાણ આપના હો તો હુ એ વાતની [illegible] ઉત્તરમાં મે એમ કહ્યુ કે હુ કઈ જૈન [illegible] પણ વિશેષ ભેદે કરીને પણ જાણતો નથી, [illegible] જાણુ છઉ એથી પણ પ્રમાણ આપી શ [illegible] વિજ્ઞાન સબધી વાતચીત નીકળી મે [illegible] [લોકાલોકનુ] જ્ઞાન આવી જાય છે, [illegible] શક્તિ જોઈએ પછી તેઓએ એ કથનનું [illegible] કર્મ મે કહી બતાવ્યાં તેની સાથે [illegible] એનાથી ભિન્નભાવ દર્શાવે એવુ નવનુ [illegible] અને પુણ્યની પ્રકૃતિયો કહીને કહ્યુ [illegible] પ્રકૃતિ શોધી આપો એમ કહેતા કહે [illegible] જીવના ભે. કહી પૂછ્યુ એમાં કઈ ન્યૂન [illegible] કહેવા માટે

અજીવદ્રવ્યના ભે૦ કહી પૂછ્યુ કઈ વિશેષતા કહો છો? એમ ન
તત્ત્વ સબધી વાતચિત થઈ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને
કહ્યુ આ તો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એ
નવો ભે૦ મળતો નથી તેમ પાપપુણ્યાદિકની એક પ્રકૃતિ વિશે
મળતી નથી અને નવમુ કમ પણ મળતુ નથી આવા આ
તત્ત્વજ્ઞાનસિદ્ધાતો જૈનમા છે એ મારુ લક્ષ નહોતુ આમા આખ
સૃષ્ટિનુ [લોકાલોકનુ] તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અશે આવી શકે ખરૂ

શિક્ષાપાઠ ૮૭ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૬—

એનો ઉત્તર આ ભણીથી એમ થયો કે હજુ આપ આટલુ
કહો છો તે પણ જૈનના તત્ત્વવિચારો આપના હૃદયે આવ્
નથી ત્યાંસુધી પરતુ હુ મધ્યસ્થતાથી સત્ય કહુ છઉ કે એમા જે
વિશુદ્ધ જ્ઞાન બતાવ્યુ છે તે ક્યાંયે નથી, અને સર્વ મતોએ જે
જ્ઞાન બતાવ્યુ છે તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવ
જાય છે એનુ કથન સ્યાદ્વાદ છે, એકપક્ષી નથી

તમે એમ કહ્યુ કે કેટલેક અશે સૃષ્ટિનુ [લોકાલોકનુ] તત્ત્વ
જ્ઞાન એમા આવી શકે ખરુ પરતુ એ મિશ્રવચન છે અમારી
સમજાવવાની અપટુતાથી એમ મને ખરુ પરતુ એથી એ તત્ત્વોમ
કઈ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથી જ આ કઈ પક્ષપાતી કથન નથી
વિચાર કરી આખી સૃષ્ટિ [લોકાલોક]માંથી એ શિવાયનુ એક દશ
તત્ત્વ શોધતા કોઈ માગે તે મળનાર નથી એ સબધી પ્રસગોપાત
આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ ચર્ચા થાય ત્યા
નિ શકતા થાય

ઉત્તરમા તેઓએ કહ્યુ કે આ ઉપ થી મને એમ તો નિ શકત
છે કે જૈન અદ્ભુત દર્શન છે શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક ન

તત્ત્વના ભાગ કહી બતાવ્યા એથી હું એમ બેધડક કહી શકું છઉં કે મહાવીર ગુપ્તભેદને પામેલા પુરુષ હતા [હતા] એમ સહજસાજ વાત કરીને 'ઉપ્પન્નેવા,' વિગમેવા,' 'ધુવેવા એ લબ્ધિવાક્ય અને તેઓએ કહ્યું તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યું કે આ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમાં તો કંઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી, ઉપજવું નાશ થવું અને અચળતા, એમ એ ત્રણ શબ્દોનો અર્થ છે પરંતુ શ્રીમાન ગણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યું છે કે એ વચનો [નું] ગુરુમુખથી શ્રવણ કરતાં આગળના ભાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાંગીનું આશયભરિત જ્ઞાન થતું હતું એ માટે મેં કંઈક વિચારો પહોંચાડી જોયા છતાં મને તો એમ લાગ્યું કે એ બનવું અસંભવિત છે કારણ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ માનેલું સિદ્ધાંતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય? એ સંબંધી તમે કંઈ લક્ષ પહોંચાડી શકશો?

શિક્ષાપાઠ ૮૮ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૭ —

ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે આ કાળમાં ત્રણ મહાજ્ઞાન ભારતથી ૧'વ્યવચ્છેદ' છે, તેમ છતાં હું કંઈ સર્વજ્ઞ કે મહાપ્રજ્ઞાવંત નથી છતાં મારું જેટલું સામાન્ય લક્ષ પહોંચે તેટલું પહોંચાડી કંઈ સમાધાન કરી શકીશ એમ મને સંભવ રહે છે ત્યારે તેમણે કહ્યું જો [illegible] સંભવ થતો હોય તો એ ત્રિપદી જીવપર 'ના' ને 'હા' [illegible] ઉતારો તે એમ કે જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે ના. [illegible] વિપ્રતારૂપ છે? તો કે ના જીવ શું ધ્રુવતારૂપ છે? [illegible] આમ એક વખત ઉતારો અને બીજી વખત [illegible] છે? તો કે હા જીવ શું વિપ્રતારૂપ છે? તો કે [illegible] રૂપે છે? તો કે હા આમ ઉતારો આ [illegible] એકત્ર કરી યોજ્યા છે એ જો યથાર્થ [illegible]

વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ પરંપરાપ્રશ્નો છે [illegible]

પ્રકારથી દૂષણ આવી શકે વિઘ્નરૂપે હોય એ વસ્તુ
હોય નહીં એ પહેલી શંકા જો ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને ધ્રુવતા
તો જીવ કયાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશો ? એ બીજી શંકા
અને ધ્રુવતાને પરસ્પર વિરોધાભાસ એ ત્રીજી શંકા જીવ
ત્ર છે તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય અને ચોથો
ઉત્પન્ન યુક્ત જીવનો ધ્રુવ ભાવ કહો તો ઉત્પન્ન કોણે કર્યો
પાચમો વિરોધ અનાદિપણું જતુ રહે છે એ છઠ્ઠી શંકા
ધ્રુવ વિઘ્નરૂપે છે એમ કહો તો ચાર્વાક મિશ્ર વચન થયુ એ
દોષ ઉત્પત્તિ અને વિઘ્નરૂપ કહેશો તો કેવળ ચાર્વાકનો સિદ્ધાંત એ
દોષ ઉત્પત્તિની ના વિઘ્નતાની ના અને ધ્રુવતાની ના કહી
ત્રણેની હા કહી એના પુનરૂપે છ દોષ એટલે મળીને ચૌ
કેવળ ધ્રુવતા જતા તીર્થંકરના વચન ત્રુટી જાય એ પંદરમો
ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા લેતા કર્તાની સિદ્ધિ થતા સર્વજ્ઞ વચન ત્રુટી
એ સોળમો દોષ ઉત્પત્તિ વિઘ્નરૂપે પાપપુણ્યાદિનો અભાવ
ધર્માધર્મ સઘળું ગયું એ સત્તરમો દોષ ઉત્પત્તિ વિઘ્ન અને સા
સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહીં) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થ
એ અઢારમો દોષ

શિક્ષાપાઠ ૮૯ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૮ —

એટલા દોષ એ કથનો સિદ્ધ ન થતાં આવે છે એક
મુનિએ મને અને મારા મિત્રમંડળને એમ કહ્યું હતું કે જૈનસપ્ત
નય અપૂર્વ છે અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે ન
અસ્તિના એમાં અગમ્યપણે રહ્યા છે આ કથન સાભળી અમે
ઘેર આવ્યા પછી યોજના કરતાં કરતાં આ લબ્ધિવાક્યની
યોજના કરી હું ધારું છઉં કે એવા નાસ્તિ અસ્તિના બન્ને
જીવપર નહીં ઉતરી શકે લબ્ધિવાક્યો પણ ક્લેશરૂપ થઈ

યદિ એ ભણી મારી કંઈ તિરસ્કારની દૃષ્ટિ નથી [આનો ઉત્તરમાં અમે કહ્યું છે] આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નય ઉપર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિક્ષેપ શૈલીથી નથી, એટલે વખતે એમાંથી એકાંતિક પક્ષ લેઈ જવાય તેમ વળી હું કંઈ સ્યાદ્વાદ શૈલીનો યથાર્થ જાણનાર નથી મંદ મતિથી લેશમાત્ર જાણું છઉં નાસ્તિ અસ્તિ નય પણ આપે શૈલીપૂર્વક ઉતાર્યો નથી એટલે હું તર્કથી જે ઉત્તર દઈ શકું તે આપ સાંભળો

ઉત્પત્તિમાં 'ના' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'જીવ અનાદિ અનંત છે વિનાશતામાં ના' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે એનો કોઈ કાળે નાશ નથી

ધ્રુવતામાં 'ના' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી '

શિક્ષાપાઠ ૯૦ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૯ —

ઉત્પત્તિમાં 'હા' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'જીવનો મોક્ષ થવા [થતા] સુધી એક દેહમાંથી ચ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે

વિનાશતામાં 'હા' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'તે જે દેહમાંથી આવ્યો ત્યાંથી વિનાશ પામ્યો વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની આત્મિક રિદ્ધિ [ઋદ્ધિ] વિષયાદિક મરણવડે રુંધાઈ રહી છે, એ રૂપે વિનાશતા યોજી શકાય છે

ધ્રુવતામાં 'હા એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે દ્રવ્યે કરી જીવ કોઈ કાળે નાશરૂપ નથી, ત્રિકાળ સિદ્ધ છે'

૯૧ એથી કરીને યોજેના દોષ પણ હું ધારું છઉં કે ટળી જશે.

૧ જીવ વિનાશરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એ પહેલો દોષ ગયો

૨ ઉત્પત્તિ વિનાશતા અને ધ્રુવતા એ ભિન્ન ભિન્ન ન્યાયે સિદ્ધ થઈ એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયું એ બીજો દોષ ગયો

૩ જીવના સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એટલે વિનાશતા ગઈ એ ત્રીજો દોષ ગયો

૪ દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો

૫ અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો

૬ ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો

૭ ધ્રુવતા સાથે વિનાશતા લેતાં અબાધ થયું એટલે ચાર્વાકમિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો

૮ ઉત્પત્તિ અને વિનાશતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ ચાર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો

૯ થી ૧૪ શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદ સુધીના દોષ ગયા

૧૫ અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો

૧૬ કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો

૧૭ ધર્માધર્મ દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો

૧૮ એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઢારમો દોષ ગયો

શિક્ષાપાઠ ૯૧ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૦ —

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છું કે આથી સમાધાન પામી હશે આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બહોળો વખત જોઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી પણ એક બે ટુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો અને એક બે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું

પછી મેં મારી વાત સજીવન કરી લબ્ધિ સંબંધી કહ્યું આપ એ લબ્ધિ સંબંધી શંકા કરો કે એને ક્લેશરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે એમાં અતિ અતિ ઉજ્જ્વળ આત્મિક શક્તિ ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઈએ છીએ જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાંસુધી લબ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી પણ હું ધારું છું કે આ વેળા એ સંબંધી કહેલા બે બોલ નિરર્થક નહીં જાય, તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી જોઈ, તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ ચ્યવન વિશ્રામ ગર્ભાધાન પર્યાપ્તિ ઇંદ્રિય સત્તા, જ્ઞાન સંજ્ઞા આયુષ્ય વિષય ઇત્યાદિ અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતા જે વિચારો એ લબ્ધિથી નીકળે તે અપૂર્વ છે જ્યાંસુધી લક્ષ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક ભાવાર્થિક નયે આખી સૃષ્ટિ [લોકાલોક] એ ત્રણ શબ્દોમાં રહી છે, તેનો વિચાર કોઈ જ કરે છે તે સદ્ગુરુમુખની પવિત્ર લબ્ધિરૂપે જ્યારે આવે

દ્વાદશાંગી જ્ઞાન શા માટે ન થાય ? જગત્ એમ કહેતાં જ જેમ મનુષ્ય એક ઘર એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ એક ખંડ એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર ઇત્યાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે ? એનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તે એ શબ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યું છે, જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે, તેમજ ઋજુ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ગ્રંથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા અને તે લબ્ધિ અલ્પજ્ઞતાથી વિવેકે જોતાં ક્લેશરૂપ પણ નથી

શિક્ષાપાઠ ૯૨ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧ —

એમજ નવતત્ત્વસંબંધી છે જે મધ્યવયના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે એમ બેધડક કહી કર્તાને ઉડાડ્યો હશે, તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના ગુપ્ત ભેદ વિના કર્યું હશે ? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે જ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા કર્તા ન હોતો અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું એના અપક્ષપાતી અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે જૈન દર્શનના અવર્ણવાદીઓ માત્ર જૈનને નથી જાણતા એટલે અન્યાય આપે છે તે હું ધારું છું કે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે

આ પછી કેટલીક વાર્તાચિત થઈ પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઈને સહર્ષ હું ત્યાંથી ઊઠ્યો હતો

તત્ત્વાવબોધનાં સંબંધમાં આ કથન કહેવાયું અનંત ભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વ વિચારો જેટલા કાળભેદથી જેટલા જ્ઞેય થાય તેટલા જ્ઞેય કરવા, ગ્રાહ્યરૂપ થાય તેટલા ગ્રહવા અને ત્યાગરૂપ દેખાય તેટલા

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે, તે અનંત ચતુષ્ટયથી વિરાજમાન થાય છે એ હું સત્યતાથી કહું છું. એ નવતત્ત્વનાં નામ મુકવામાં પણ અરધું સૂચવન મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે!

શિક્ષાપાઠ ૯૩ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૨ —

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે એક પછી એક મુકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આદ્ય અંત રહેવું પડે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા બંધ, મોક્ષ

મે આગળ કહ્યું હતું કે એ નામ મુકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઈ પણ જીવ અજીવને નિકટતા થઈ. પરંતુ એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બન્નેને જ નિકટતા રહી છે. જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહી છે. જેમકે —

હવે જુઓ એ બન્નેને કંઈ નિકટતા આવી છે? હા, કહેલી નિકટતા આવી ગઈ છે. પણ એ નિકટતા તો દ્રવ્યરૂપ છે.

ભાવે નિકટતા આવે ત્યારે સર્વ સિદ્ધિ થાય એ નિમ્નતાનુ સાધન સત્પરમાત્મતત્ત્વ સદ્ગુરુતત્ત્વ અને સદ્ધર્મતત્ત્વ છે કેવળ એક જ રૂપ થવા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર છે

એ ચક્રથી એવી પણ આશકા થાય કે જ્યારે બત નિકટ છે ત્યારે શુ બાકીના ત્યાગવા ? ઉત્તરમા એમ કહુ છુ કે જો સર્વ ત્યાગી શકતા હો તો ત્યાગી દો એટલે મોક્ષરૂપ જ થશો નહી તો હેય જ્ઞેય ઉપાદેયનો બોધ લ્યો, એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે

શિક્ષાપાઠ ૯૮ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૩ —

જે જે હુ કહી ગયો તે તે કઈ કેવળ જૈનકુળથી જન્મ પામેલા પુરુષને માટે નથી પરતુ સર્વને માટે છે તેમ આ પણ નિશક માનજો કે હુ જે કહુ છઉ તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થ બુદ્ધિથી કહુ છઉ

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનુ છે તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનુ મને કઈ પ્રયોજન નથી, પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હુ તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી અધોગતિને શા માટે સાધુ ? વારવાર હુ તમને નિર્ગ્રંથના વચનામૃતો માટે કહુ છઉ તેનુ કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ રૂપ તે છે જિનેશ્વરોને એવુ કોઈ પણ કારણ ન હોતુ કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃષા કે પક્ષપાતી બોધે તેમ એઓ અજ્ઞાની ન હતા, કે એથી મૃષા બોધાઈ જવાય આ શકા કરશો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શા ઉપરથી જણાય ? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાતોના રહસ્યને મનન કરવાનુ કહુ છઉ અને એમ જે કરશે તે તો પુન આશકા લેશ પણ નહી કરે જૈન-મતપ્રવર્તકોએ મને કઈ ભુરકી દક્ષિણા આપી નથી, તેમ એ મારા કઈ કુટુબ પરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હુ કઈ પણ

તમને કહ્યું તેમજ અન્યમતપ્રવર્તકોને મારે કંઈ વરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરું બન્નેમાં હું તો મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છઉં બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાંસુધી પહોચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહુ છઉં, કે પ્રિય ભવ્યો ! જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્ર દર્શન નથી, વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી, તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વજ્ઞ દર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

શિક્ષાપાઠ ૯૫ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૪ —

જૈન એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચાર સંકળનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વખત જોઈએ, ઉપર ઉપરથી કે કોઈ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુ સંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્ત્તવ્ય નથી. એક તળાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય, તેનું જળ ઉપરથી સમાન લાગે છે, પણ જેમ જેમ આગળ ચાલીએ છીએ તેમ તેમ વધારે વધારે ઉંડાપણું આવતું જાય છે, છતાં ઉપર તો જળ સપાટ જ રહે છે, તેમ જગતના સઘળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઈને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી જૈનનાં અકેક પવિત્ર સિદ્ધાંત પર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો પણ પાર પામીએ નહી તેમ રહ્યું છે બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક બિંદુરૂપ પણ નથી જૈન જેણે જાણ્યો, અને સેવ્યો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે એના પ્રવર્ત્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા ! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ સંપૂર્ણ અને દયામય છે ! એમાં દૂષણ કોઈ જ નથી કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જૈનનું દર્શન છે એવો એકે પારમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહી હોય અને એવું એકેકે

તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત ભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન જ છે; પ્રયોજનભૂત તત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી, તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનની તુલ્ય એક દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગિતા, સત્યતા અને જગત્‌હિતસ્વિતા.

શિક્ષાપાઠ ૯૬ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૫ —

ન્યાયપૂર્વક આટલું મારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એક દર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થબુદ્ધિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ. અને એ બે વાતપર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યા નથી, તોપણ થોડું થોડું કહેતો આવ્યો છઉં. મુખ્યત્વે જે વાત છે તે આ છે કે એ મારી વાત જેને રુચિકર થતી ન હોય કે અસંભવિત લાગતી હોય તેણે જૈન તત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્ય તત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાંટે તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય એટલું મહાવાક્ય નીકળશે, કે જે આગળ નગારા પર દાંડી ઠોકીને કહેવાયું હતું તે ખરું હતું.

જગત્ ગાડરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શિત કર્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની જાળ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધાત્મા કોઈક જ થાય છે. વિવેકથી તત્ત્વોને કોઈક જ શોધે છે. એટલે મને કંઈ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્ત્વને અન્ય દર્શનીઓ શા માટે જાણતા નથી? એ (ખેદ કે) આશંકા જ કરવા રૂપ નથી.

છતાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વને પામેલા સકળદૂષણરહિત મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્ર દર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં, પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી

જૈન જેવા નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે? પણ હું સમજુ છઉં કે એ કહેનારા એના તત્ત્વને જાણતા ન હતા. વળી એના તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે, ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગળ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં; જે લૌકિક મતમાં પેસીને આજીવિકા રહી છે એવા વેદોની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા ઘટશે, પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રુચિને મૂળથી બંધ કરવા લોકોને એવી ભ્રમભુરકી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો બિચારા ગભરુ ગાડર છે, એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે? એ કહેવું કેટલું અનર્થકારક અને મૃષા છે તે જેઓએ વીતરાગપ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે તે જાણે. મારું કહેવું મંદબુદ્ધિઓ કદાપિ પક્ષપાતમાં લઈ જાય.

શિક્ષાપાઠ ૯૭ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૬ —

પવિત્ર જૈનદર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવનારા એક દલીલથી કદાપિ ફાવવા ઇચ્છે છે કે જૈનદર્શન આ જગતના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી; અને જે પરમેશ્વરને નથી માનતા તે તો નાસ્તિક છે. આ વાત ભદ્રિક જનોને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે. કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામાં આવે કે જૈન જગતને અનાદિ અનંત કહે છે, તો કયા ન્યાયથી કહે છે? જગત્કર્તા નથી એમ કહેવામાં એઓનું નિમિત્ત શું છે? એમ એક પછી એક ભેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતા પર આવી શકે. જગત્ રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી? રચ્યું તો સુખ દુઃખ મૂકવાનું કારણ શું હતું? રચીને મોત શા માટે મૂક્યું? એ લીલા બતાવવી કોને હતી? રચ્યું તો કયા કર્મથી રચ્યું? તે પહેલાં રચવાની ઇચ્છા કેમ નહોતી? ઈશ્વર કોણ? જગતના પદાર્થ કોણ? અને ઇચ્છા કોણ?

એક જ ધર્મનુ પ્રવર્તન રાખવુ હતું, આમ ભ્રમણામાં નાખવાની અવશ્ય શી હતી ? કદાપિ એ બધુ માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઈ ! હશે ! ક્ષમા કરીએ પણ એવુ શેઢ ડહાપણ કર્યાથી સૂઝયુ કે એને જ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપે ? એના કહેલાં દર્શનને જગતમાં વિદ્યમાનતા આપે ? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શુ અવશ્ય હતી ? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર અને બાજી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનપ્રણીતકોને [પ્રવર્તકોને] એનાથી કઈ દ્વષ હતો ? એ જગતકર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કઈ હાની પહોચવી હતી ? જગતકર્તા નથી જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કઈ મહત્તા મળી જતી હતી ? આવા અનેક વિચારો વિચારતા જણાઈ આવશે કે જેમ જગતનુ સ્વરૂપ હતું તેમજ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યુ છે એમાં ભિન્નભાવ કહેવા એમને પ્રયોજન નહોતું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જતુની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકણથી કરીને આખા જગતના વિચારો જેણે સર્વ ભેદે કહ્યા છે, તેવા પુરુષોના પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનાર કઈ ગતિને પામશે એ વિચારતા દયા આવે છે!

શિક્ષાપાઠ ૯૮ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૭ —

જે ન્યાયથી જય મેળવી શકતો નથી તે પછી ગાળો ભાંડે છે તેમ પવિત્ર જૈનના અખંડ તત્ત્વસિદ્ધાંતો શંકરાચાર્ય, દયાનંદ સન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન શક્યા ત્યારે પછી જૈન નાસ્તિક હે સો ચાર્વાકમેસે ઉત્પન્ન હુઆ હે [એમ કહેવા માડયુ] પણ એ સ્થળે કોઈ પ્રશ્ન કરે, કે મહારાજ ! એ વિવેચન તમે પછી કરો એવા શબ્દો કહેવામાં કઈ વખત વિવેક કે જ્ઞાન જોઈતું નથી પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કયિ વસ્તુમાં ઉતરતો છે,

એનુ જ્ઞાન એનો બોધ, એનુ રહસ્ય, અને એનુ સત્શીલ કેવુ છે તે એકવાર કહો! આપના વેદવિચારો કઈ બાબતમા જૈનથી ચડે છે? આમ જ્યારે મર્મસ્થાનપર આવે ત્યારે મૌનતા સિવાય તેઓ પાસે બીજુ કઈ સાધન રહે નહી જે સત્પુરુષોના વચનામૃત અને યોગબળથી આ સૃષ્ટિમાં (જગતમાં) સત્ય દયા તત્ત્વજ્ઞાન અને મહાશીલ ઉદય પામે છે તે પુરુષો કરતાં જે પુરુષો શૃગારમાં રાચ્યા પડ્યા છે, સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી, તેને ચડતા કહેવા-પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્યસ્વરૂપની અવર્ણ ભાષા બોલવી પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાને નાસ્તિક કહેવા એ એમની કેટલી બધી કર્મની બહોલતાનુ સૂચવન કરે છે! પરંતુ જગત્ મોહાંધ છે મતભેદ છે ત્યાં અંધારુ છે મમત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્યતત્ત્વ નથી એ વાત આપણે શામાટે ન વિચારવી!

હુ એક મુખ્ય વાત તમને કહુ છઉ કે જે મમત્વરહિતની અને ન્યાયની છે તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો ગમે તો પછી તમારી દૃષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો સર્વ દર્શનના શાસ્ત્રતત્ત્વને જુઓ તેમ જૈનતત્ત્વને પણ જુઓ સ્વતંત્ર આત્મિક શક્તિએ જે યોગ્ય લાગે તે અગીકાર કરો મારુ કે બીજા ગમે તેનુ ભલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો

શિક્ષાપાઠ ૯૯ સમાજની અગત્ય —

આ ગ્લભૌમિયો સસારસબધી અનેક કળાકૌશલ્યમા શાથી વિજય પામ્યા છે? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાળ જણાશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમા અનેકનુ મળવુ કળા-કૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમા એ અનેક પુરુષોની ઉભી થએલી

સભા કે સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યું ? તેના ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી કીર્તિ અને અધિકાર એ એમના ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિના કળાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી, પરન્તુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા પડેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા એક મહાન્ સમાજ સદાચરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બન્નેએ મળીને સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છઉં પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાયલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી લક્ષ્મી કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે પરન્તુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા મતમતાંતર તજી, વાડામાં બેસી રહેવા કરતા એમ કરવું ઉચિત છે હું ઇચ્છું છઉં કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગચ્છમતભેદ ટળો સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્ય મંડળનું લક્ષ આવો અને મમત્વ જાઓ!

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦ મનોનિગ્રહનાં વિઘ્ન —

વારંવાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો તથા સત્શીલને સેવો એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધિન છે મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી યથોચિત છે એ બહોળતામાં વિઘ્નરૂપ નીચેના દોષ છે

૧ આળસ ૩ વિશેષ આહાર.
૨ અનિયમિત ઊંઘ ૪ ઉન્માદ પ્રકૃતિ

૫ માયાપ્રપંચ	૧૨ રસગારવલુબ્ધતા
૬ અનિયમિત કામ	૧૩ અતિભોગ
૭ અકરણીયવિલાસ	૧૪ પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું
૮ માન	૧૫ કારણ વિનાનું રળવું
૯ મર્યાદા ઉપરાંત કામ	૧૬ ઝાઝાનો સ્નેહ
૧૦ આપવડાઈ	૧૭ અયોગ્ય સ્થળે જવું
૧૧ તુચ્છવસ્તુથી આનંદ	૧૮ એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો

અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંસુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિઘ્નથી મનનો સંબંધ છે આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે એ વસ્તુ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય પણ આત્મસાર્થક કરવાનો નથી અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં પણ કેવળ ભોગત્યાગવ્રત જેણે ધર્યું છે તેમજ એ એકે દોષનું મૂળ જેના હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદ્ભાગી છે

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧ સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય મહાવાક્યો —

૧ એક ભેદે નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્તક છે

૨ જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર રહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે

૩ ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મૂળિયું છે

૪ ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે

૫ સમસ્વભાવીનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે

સભા કે સમાજે પરિણામ શુ મેળવ્યું ? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી કીર્તિ અને અધિકાર એ એમના ઉદરજ (પરથી એ જાતિના કળાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહી બોધ કરતો નથી પરતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનુ કહેલુ ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યુ છે તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પુર્વાચાર્યોના ગુથેલા મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા પડેલા ગચ્છના મતમતાતરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા એક મહાન્ સમાજ સદાચરણી શ્રીમત અને ધીમત બન્નેએ મળીને સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવુ છઉ પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનુ ઢકાયલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમા આણવા જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી ત્યાસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી લક્ષ્મી કીર્તિ અને અધિકાર સસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે પરતુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાપડશે મહાન્ સમાજના અતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા મતમતાતર તજી, વાડામાં બેસી રહેવા કરતા એમ કરવુ ઉચિત છે હું ઇચ્છુ છઉ કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઈ જૈનાતર્ગચ્છમતભેદ ટળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્ય મડળનુ લક્ષ આવો અને મમત્વ જાઓ!

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦ મનોનિગ્રહના વિઘ્ન —

વારવાર જે બોધ કરવામા આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો તથા સત્શીલને સેવો એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધિન છે મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી યથાચિત છે એ બહોળતામા વિઘ્નરૂપ નીચેના દોષ છે

૧ આળસ	૩ વિશેષ આહાર
૨ અનિયમિત ઊંઘ	૪ ઉન્માદ પ્રકૃતિ

૫ માયાપ્રપંચ	૧૨ રસગારવલુબ્ધતા
૬ અનિયમિત કામ	૧૩ અતિભોગ
૭ અક શીલવિલાસ	૧૪ પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું
૮ માન	૧૫ કારણ વિનાનું રળવું
૯ મર્યાદા ઉપરાંત કામ	૧૬ ઝાઝાનો સ્નેહ
૧૦ આપવડાઈ	૧૭ અયોગ્ય સ્થળે જવું
૧૧ તુચ્છવસ્તુથી આનંદ	૧૮ એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો

અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંસુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિઘ્નથી મનનો સંબંધ છે આ અઢાર દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે એ વસ્તુ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય પણ આત્મસાર્થક કરવાનો નથી અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં પણ કેવળ ભોગત્યાગવ્રત જેણે ધર્યું છે તેમજ એ એકકે દોષનું મૂળ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદ્ભાગી છે

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧ સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય મહાવાક્યો —

૧ એક ભેદે નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્તક છે

૨ જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર રહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે

૩ ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મૂળિયું છે

૪ ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે

૫. સમસ્વભાવીનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે

૬ ઈંદ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.

૭ રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી.

૮ યુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે.

૯ તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીંદ્રિય સ્વરૂપ છે.

૧૦ ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨ વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૧ —

આજે તમને હું કેટલાક પ્રશ્નો નિર્ગ્રંથપ્રવચનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છઉં.

પ્ર૦—કહો ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉ૦—અનાદિકાળથી આત્માની કર્મજાળ ટાળવા માટે.

પ્ર૦—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉ૦—બન્ને અનાદિ છે જ; જીવ પહેલો હોય તો એ વિમળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઈ નિમિત્ત જોઈએ; કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે જ.

પ્ર૦—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉ૦—રૂપી પણ ખરો અને અરૂપી પણ ખરો.

પ્ર૦—રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો.

ઉ૦—દેહ નિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર૦—દેહ નિમિત્ત શાથી છે?

ઉ૦—સ્વકર્મના વિપાકથી.

પ્ર૦—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે?

ઉ૦—આઠ

પ્ર૦—કવિ કવિ?

ઉ૦—[૧]'જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, વેદનીય મોહિની,' નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય

પ્ર૦—એ આઠ કર્મની સામાન્ય સમજ કહો

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય એટલે આત્માની જ્ઞાન સંબંધીની જે અનંતશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું દર્શનાવરણીય એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું વેદનીય એટલે દેહનિમિત્ત શાતા અશાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મથી અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઈ રહી છે મોહિનીય કર્મથી આત્મચારિત્રરૂપ શક્તિ રોકાઈ રહી છે નામકર્મથી અમૂર્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઈ રહી છે ગોત્રકર્મથી અટલ અવગાહનારૂપ આત્મિક શક્તિ રોકાઈ રહી છે આયુકર્મથી અક્ષય સ્થિતિ ગુણ રોકાઈ રહ્યો છે અંતરાય કર્મથી અનંત દાન લાભ વીર્ય, ભોગ, ઉપભોગ, શક્તિ રોકાઈ રહી છે

શિક્ષાપાઠ ૧૦૩ વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૨—

પ્ર૦—એ કર્મો ટળવાથી આત્મા કયાં જાય છે?

ઉ૦—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં

પ્ર૦—આ આત્માનો મોક્ષ કોઈવાર થયો છે?

ઉ૦—ના

પ્ર૦—કારણ?

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય વેદનીય, મોહનીય.

ઉ૦—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મમલરહિત છે એથી પુનર્જન્મ એને નથી

પ્ર૦—કેવલીના લક્ષણ શું ?

ઉ૦—ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય અને ચાર કર્મને પાતળાં પાડી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનકવર્તી વિહાર કરે છે

પ્ર૦—ગુણસ્થાનક કેટલાં ?

ઉ૦—ચૌદ

પ્ર૦—તેનાં નામ કહો ?

ઉ૦—૧ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક ૨ સાસ્વાદનગુણસ્થાનક ૩ મિશ્રગુણસ્થાનક ૪ અવિરતિસમ્યગ્ દૃષ્ટિગુણસ્થાનક ૫ દેશ વિરતિગુણસ્થાનક ૬ પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક ૭ અપ્રમત્તસંયતગુણ સ્થાનક ૮ અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક ૯ અનિવૃત્તિબાદરગુણસ્થાનક ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક ૧૧ ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક ૧૨ ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક ૧૩ સયોગીકેવળીગુણસ્થાનક ૧૪ અયોગીકેવળીગુણસ્થાનક

શિક્ષાપાઠ ૧૦૪ વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૩—

પ્ર૦—કેવલી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો ?

ઉ૦—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે, પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જ્યું છે, તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અતિશય પ્રાપ્ત કરે છે

પ્ર૦—તીર્થંકર પર્યટન કરીને શામાટે ઉપદેશ આપે છે? તે તો નિરાગી છે

ઉ૦—તીર્થંકર નામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યુ છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવુ પડે છે

પ્ર૦—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનુ છે?

ઉ૦—શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરનુ

પ્ર૦—મહાવીર પહેલા જૈનદર્શન હતું?

ઉ૦—હા

પ્ર૦—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું?

ઉ૦—તે પહેલાંના તીર્થંકરોએ

પ્ર૦—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઈ ભિન્નતા ખરી કે?

ઉ૦—તત્ત્વસ્વરૂપે એક જ, પાત્રને લઇને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઈક કાળભેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે ખરી, પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી

પ્ર૦—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શુ છે?

ઉ૦—આત્માને તારો આત્માની અનંત શક્તિયોનો પ્રકાશ કરો એને કર્મરૂપ અનંત દુખથી મુક્ત કરો

પ્ર૦—એ માટે તેઓએ કયાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે?

પ્ર૦—વ્યવહારનયથી સદ્દેવ સદ્ધર્મ, અને સદ્ગુરુનું સ્વરૂપ જાણવુ સદ્દેવના ગુણગ્રામ કરવા ત્રિવિધે ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરુથી ધર્મની ગમ્યતા પામવી.

પ્ર૦—ત્રિવિધ ધર્મ કયો?

ઉ૦—સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૫ વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૪—

પ્ર૦—આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી ?

ઉ૦—કર્મની બાહુલ્યતાથી મિથ્યાત્વનાં જામેલાં દળિયાથી અને સત્સમાગમના અભાવથી

પ્ર૦—જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચારરૂપ શું છે ?

ઉ૦—પાંચ મહાવ્રત, દશવિધિ યતિધર્મ, સપ્તદશવિધિસંયમ, દશવિધિ વૈયાવૃત્ય [વૈયાવચ્ચ] નવવિધિ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારનો તપ ક્રોધાદિક ચાર પ્રકારનો નિગ્રહ વિશેષમાં જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારના ઇત્યાદિક અનેક ભેદ છે

પ્ર૦—જૈનમુનિયોના જેવાં જ સંન્યાસિયોનાં પંચ યામ છે અને બૌદ્ધધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે એટલે એ આચારમાં તો જૈનમુનિયો અને સંન્યાસિઓ તેમજ બૌદ્ધમુનિઓ સરખા ખરા કે ?

ઉ૦—નહી

પ્ર૦—કેમ નહી ?

ઉ૦—એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે, મહાવ્રતના પ્રતિભે જૈનમા અતિ સૂક્ષ્મ છે પેલા બેના સ્થૂળ છે

પ્ર૦—સૂક્ષ્મતાને માટે દૃષ્ટાંત આપો જોઈએ !

ઉ૦—દૃષ્ટાંત દેખીતું છે પંચયામિયો કંદમૂળાદિક અભક્ષ્ય ખાય છે સુખશય્યામા પોઢે છે વિવિધ જાતનાં વાહનો અને પુષ્પનો ઉપભોગ લે છે કેવળ શીતળ જળથી વ્યવહાર છે રાત્રિયે ભોજન લે છે એમાં થતો અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એની સૂક્ષ્મતા તેઓના જાણવામાં નથી તેમજ માંસાદિક અભક્ષ્ય ઓ સુખશીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધમુનિઓ યુક્ત છે જૈન મુનિયો તો કેવળ એથી વિરક્ત જ છે

શિક્ષાપાઠ ૧૦૬ વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૫ —

પ્ર૦—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા ખરી કે?

ઉ૦—જૈનને કંઈ અસમંજસભાવે પ્રતિપક્ષતા નથી, પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે, તેમ જૈન દર્શનથી વેદનો સંબંધ છે

પ્ર૦—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહો છો?

ઉ૦—પવિત્ર જૈનદર્શનને

પ્ર —વેદ દર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ?

ઉ૦—એ તો મતભેદ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે, પરંતુ ન્યાયપૂર્વક બન્નેનાં મૂળતત્ત્વો આપ જોઈ જજો

પ્ર૦—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટાપર છે, પરંતુ જગતકર્તાની તેઓ ના કહે છે, અને જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ વગર બન્યે ક્યાંથી હોય?

ઉ૦—આપને જ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે 'સમ્મતિતર્ક' ગ્રંથનો આપ અનુભવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

પ્ર૦—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે, એથી એ તુટી શકે નહીં પણ સત્ય કેમ કહેવાય?

ઉ૦—પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું અને પળભર એમ માનો, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન—

મૃષા હશે તો પછી જગતકર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો? નામબોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું? તેમ વળી એ સત્પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા, જગતકર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી

શિક્ષાપાઠ ૧૦૭ જિનેશ્વરની વાણી —

(મનહર છંદ)

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે,
સકળ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે
અહો! રાજચંદ્ર બાળ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે ૧.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૮ પૂર્ણમાલિકા મંગલ —

(ઉપજાતિ)

તપોપધ્યાને રવિરૂપ થાય એ સાધિને સોમ રહી સુહાય
મહાન તે મંગળ પંક્તિ પામે આવે પછી તે બુધના પ્રણામે ૧.
નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતા ગુરુ સિદ્ધ દાતા, કાં તો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ ખ્યાતા
ત્રિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ પામે સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે ૨.

[મોક્ષમાળા સમાપ્ત]

મોક્ષમાળાના પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગની સંકલના

ૐ

શ્રીઆત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત
સમજાવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત ૧

વર્તમાન આ કાળમાં મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ
વિચારવા આત્માર્થીને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય ૨

કોઈ ક્રિયા-જડ થઈ રહ્યા, શુષ્કજ્ઞાનમાં કોઈ,
માને મારગ મોક્ષનો કરુણા ઉપજે જોઈ ૩

બાહ્યક્રિયામાં રાચતા, અંતર્ભેદ ન કાંઈ
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતાં, તેહ ક્રિયાજડ આંહિ ૪

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના ભાખે વાણી માંહિ,
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાની તે આંહિ ૫

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો જો સહ આતમજ્ઞાન
તેમજ આતમજ્ઞાનની પ્રાપ્તિતણાં નિદાન ૬

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં થાય ન તેને જ્ઞાન
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન ૭

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે આત્માર્થી જન એહ ૮

સેવે સદ્ગુરુચરણને ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ
પામે તે પરમાર્થને નિજપદનો લે લક્ષ ૯

આત્મજ્ઞાન સમ દર્શિતા વિચરે ઉદય પ્રયોગ,
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત સદ્ગુરુ લક્ષણયોગ

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુસમ નહિ પરોક્ષ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના ઊગે ન આત્મવિચાર ૧૧

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ,
સમજ્યા વણ ઉપકાર શો?, સમજ્યે જિનસ્વરૂપ ૧૨

આત્માદિ અસ્તિત્વના જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર ૧૩

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ,
તે તે નિત્ય વિચારવાં કરી મતાંતર ત્યાજ ૧૪

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ,
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ ૧૫

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગથી સ્વચ્છંદ તે રોકાય
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬

સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ ૧૭

માનાદિક શત્રુ મહા નિજછંદે ન મરાય,
જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય ૧૮

જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ વિનય કરે ભગવાન ૧૯

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો સમજે કોઈ સુભાગ ૨૦

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ
મહામોહનીય કર્મથી, બૂડે ભવજળમાંહિ ૨૧

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે સમજે એહ વિચાર
હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ,
તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહી કહ્યાં નિર્પક્ષ ૨૩

મતાર્થી લક્ષણ

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહિ તે માને ગુરૂ સત્ય
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરૂમા જ મમત્વ ૨૪
જે જિનદેહપ્રમાણને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ
વર્ણન સમજે જિનનું રોકી રહે નિજબુદ્ધિ ૨૫
પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરૂ યોગમાં વર્તે દૃષ્ટિ વિમુખ,
અસદ્‌ગુરૂને દૃઢ કરે નિજમાનાર્થે મુખ્ય ૨૬
દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન
માને નિજમત વેષનો આગ્રહ મુક્તિનિદાન ૨૭
લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન,
ગ્રહે નહિ પરમાર્થને લેવા લૌકિક માન ૨૮
અથવા નિશ્ચયનય ગ્રહે માત્ર શબ્દની માંય
લોપે સદ્‌વ્યવહારને સાધન રહિત થાય ૨૯
જ્ઞાનદશા પામ્યો નહિ, સાધનદશા ન કાંઈ
પામે તેનો સંગ જે તે બુડે ભવમાંહિ ૩૦
એ પણ જીવ મતાર્થમા, નિજ માનાદિ કાજ
પામે નહી પરમાર્થને, અન અધિકારીમા જ ૩૧
નહી કષાય ઉપશાંતતા નહી અંતર વૈરાગ્ય
સરલપણું ન મધ્યસ્થતા એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય ૩૨
લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાવા કાજ,
હવે કહું આત્માર્થીનાં આત્મ-અર્થ સુખસાજ ૩૩

આત્માર્થીના લક્ષણ

આત્મજ્ઞાન ત્યા મુનિપણું તે સાચા ગુરૂ હોય,
બાકી કુળગુરૂ કલ્પના, આત્માર્થી નહી જોય.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરૂ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર,
ત્રણે યોગ્ય એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર ૩૫

એક હોય ત્રણ કાળમા પરમારથનો પથ,
પ્રેરે તે પરમાર્થને તે વ્યવહાર સમત ૩૬

એમ વિચારી અતરે, શોધે સદ્ગુરુયોગ
કામ એક આત્માર્થનું બીજો નહી મનરોગ. ૩૭

કષાયની ઉપશાંતતા માત્ર મોક્ષ અભિલાષ
ભવે ખેદ પ્રાણીદયા ત્યા આત્માર્થનિવાસ ૩૮

દશા ન એવી જ્યાંસુધી જીવ લહે નહી જોગ
મોક્ષ માર્ગ પામે નહીં મટે ન અતર રોગ ૩૯

આવે જ્યાં એવી દશા સદ્ગુરુબોધ સુહાય
તે બોધે સુવિચારણા ત્યાં પ્રગટે સુખદાય ૪૦

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ પામે પદ નિર્વાણ ૪૧

ઉપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય,
ગુરૂ શિષ્ય સવાદથી, ભાખુ ષટ્પદ આંહિ ૪૨

ષટ્પદનામકથન.

'આત્મા છે' તે નિત્ય છે' 'છે કર્તા નિજકર્મ'
છે ભોકતા' વળી 'મોક્ષ છે' મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ' ૪૩

ષટ્સ્થાનક સક્ષેપમાં ષટ્દર્શન પણ તેહ
સમજાવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ ૪૪

શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

શિષ્ય પ્રથમ સ્થાનકની શંકા કહે છે

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ;
બીજો પણ અનુભવ નહિ, તેથી ન જીવસ્વરૂપ ૪૫

અથવા દેહ જ આતમા, અથવા ઇંદ્રિય પ્રાણ,
મિથ્યા જુદો માનવો નહીં જુદુ એંધાણ ૪૬

વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહીં કેમ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭

માટે છે નહીં આતમા, મિથ્યા મોક્ષ ઉપાય
એ અંતર શંકા તણો, સમજાવો સદુપાય ૪૮

સમાધાન–સદ્ગુરુ ઉવાચ.

આત્મા છે એમ સદ્ગુરૂ સમાધાન કરે છે –

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન,
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે ભાન. ૪૯

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે જેમ અસિ ને મ્યાન ૫૦

જે દ્રષ્ટા છે દ્રષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે તે છે જીવસ્વરૂપ ૫૧

છે ઇંદ્રિય પ્રત્યેકને નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન,
પાંચ ઇંદ્રિના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન ૫૨

દેહ ન જાણે તેહ જાણે ન ઇંદ્રિય પ્રાણ
આત્માની સત્તાવડે તેહને પ્રવર્તે જાણ ૫૩

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય
પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય એ એંધાણ સદાય ૫૪

ઘટ પટ આદિ જાણ તું તેથી તેને માન,
જાણનારને માન નહીં કહીએ કેવું જ્ઞાન? ૫૫

પરમ બુદ્ધિ કૃશ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અલ્પ
દેહ હોય જો આતમા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ ૫૬

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ

એકપણું પામે નહી ત્રણે કાળ દ્વયભાવ. ૫૭
આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ,
શંકાનો કરનાર તે અચરજ એહ અમાપ ૫૮

શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

આત્મા નિત્ય નથી, એમ શિષ્ય કહે છે —

આત્માના અસ્તિત્વના આપે કહ્યા પ્રકાર
સંભવ તેનો થાય છે અંતર કર્યે વિચાર. ૫૯
બીજી શંકા થાય ત્યાં આત્મા, નહી અવિનાશ
દેહ યોગથી ઉપજે, દેહ વિયોગે નાશ ૬૦
અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે ક્ષણે ક્ષણે પલટાય
એ અનુભવથી પણ નહી, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧

સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ.

'આત્મા નિત્ય છે' એમ સમાધાન કરે છે —

દેહ માત્ર સંયોગ છે વળી જડરૂપી દૃશ્ય
ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય કોના અનુભવ વશ્ય? ૬૨
જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩
જે સંયોગો દેખીએ તે તે અનુભવ દૃશ્ય
ઉપજે નહી સંયોગથી આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ ૬૪
જડથી ચેતન ઉપજે ચેતનથી જડ થાય.
એવો અનુભવ કોઈને ક્યારે કદી ન થાય ૬૫
કોઈ સંયોગોથી નહી, જેની ઉત્પત્તિ થાય
નાશ ન તેનો કોઈમાં તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬
ક્રોધાદિ તરતમ્યતા સર્પાદિકની માંય
પૂર્વજન્મ સંસ્કાર તે જીવનિત્યતા ત્યાંય ૬૭

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય;
બાળાદિ વય ત્રણ્યનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮

અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે જાણી વદનાર,
વદનારો તે ક્ષણિક નહિ, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ;
ચેતન પામે નાશ તો, કેમાં ભળે તપાસ. ૭૦

શંકા—શિષ્ય ઉવાચ

આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, એમ શિષ્ય કહે છે—

કર્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ,
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧

આત્મા સદા અસંગ ને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;
કર્મતણું કર્તાપણું, કાં નહિ કાં નહિ જાય. ૭૩

સમાધાન—સદ્ગુરુ ઉવાચ

કર્મનું કર્તાપણું આત્માને કેમ છે તે પ્રકારે સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે—

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ?
જડસ્વભાવ નહિ પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪

જો ચેતન કરતું નથી, નથી થતાં તો કર્મ;
તેથી સહજ સ્વભાવ નહિ, તેમ જ નહીં જીવ ધર્મ. ૭૫

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ?
અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજ ભાને તેમ. ૭૬

કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહિ, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭

ચેતન જો નિજ ભાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ
વર્તે નહીં નિજ ભાનમાં કર્તા કર્મપ્રભાવ. ૭૮

શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

તે કર્મનું ભોક્તાપણું જીવને ન હોય એમ શિષ્ય કહે છે —

જીવ કર્મ કર્તા કહો, પણ ભોક્તા નહીં સોય
શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળપરિણામી હોય? ૭૯

ફળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય,
એમ કહ્યે ઈશ્વરતણું ઈશ્વરપણું જ જાય ૮૦

ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના જગત નિયમ નહીં હોય
પછી શુભાશુભ કર્મના, ભોગ્યસ્થાન નહીં કોય ૮૧

સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ

જીવને પોતાના કરેલા કર્મનું ભોક્તાપણું છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે —

ભાવકર્મ નિજકલ્પના માટે ચેતનરૂપ
જીવવીર્યની સ્ફુરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ ૮૨

ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોક્તાપણું જણાય ૮૩

એક રાંકને એક નૃપ એ આદિ જે ભેદ
કારણ વિના ન કાર્ય તે તેજ શુભાશુભ વેદ્ય ૮૪

ફળદાતા ઈશ્વરતણી એમાં નથી જરૂર,
કર્મ સ્વભાવે પરિણમે થાય ભોગથી દૂર ૮૫

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ,
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ ૮૬

શંકા-શિષ્ય ઉવાચ

જીવનો તે કર્મથી મોક્ષ નથી, એમ શિષ્ય કહે છે —

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહીં મોક્ષ
વીત્યો કાળ અનંત પણ વર્તમાન છે દોષ ૮૭

શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય,
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મરહિત ન ક્યાંય. ૮૮

સમાધાન-સદ્ગુરુ ઉવાચ.

તે કર્મથી જીવનો મોક્ષ થઈ શકે છે, એમ સમાધાન કરે છે —

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ
તેમ નિવૃત્તિ સફળતા માટે મોક્ષ સુજાણ ૮૯

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ
તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦

દેહાદિ સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ,
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વતપદે, નિજ અનંત સુખભોગ. ૯૧

શંકા શિષ્ય ઉવાચ.

મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય નથી, એમ શિષ્ય કહે છે —

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય? ૯૨

અથવા મત દર્શન ઘણાં કહે ઉપાય અનેક
તેમાં મત સાચો કયો બને ન એહ વિવેક ૯૩

કઈ જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ,
એનો નિશ્ચય ના બને, ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪

તેથી એમ જણાય છે મળે ન મોક્ષ ઉપાય,
જીવાદિ જાણ્યા તણો શો ઉપકાર જ થાય? ૯૫

પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ;
સમજું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્ભાગ્ય. ૯૬

સમાધાન સદ્ગુરુ ઉવાચ

મોક્ષઉપાયનો ઉપાય છે, એમ સદ્ગુરુ કહે છે —

પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;
થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવઅંત. ૯૯

રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત;
જેથી કેવળ પામીએ, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;
તેમાં મુખ્યે મોહનીય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨

કર્મ મોહનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ;
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ? ૧૦૪

છોડી મત દર્શન તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫

ષટ્પદનાં ષટ્પ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર;
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬

જાતિ વેષનો ભેદ નહીં, કહ્યો માર્ગ જો હોય,
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય ૧૦૭

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહિયે જિજ્ઞાસ ૧૦૮

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્ગુરૂબોધ,
તો પામે સમકિતને વર્તે અંતર શોધ. ૧૦૯

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરૂ લક્ષ,
લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ ૧૧૦

વર્તે નિજસ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં પરમાર્થે સમકિત ૧૧૧

વર્ધમાન સમકિત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ
ઉદય થાય ચારિત્રનો વીતરાગપદ વાસ ૧૧૨

કેવળ નિજ સ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન,
કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ ૧૧૩

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ જાગ્રત થતાં શમાય
તેમ વિભાવ અનાદિનો જ્ઞાન થતાં દૂર થાય ૧૧૪

છૂટે દેહાધ્યાસ તો નહીં કર્તા તું કર્મ,
નહીં ભોક્તા તું તેહનો, એજ ધર્મનો મર્મ ૧૧૫

એજ ધર્મથી મોક્ષ છે તું છો મોક્ષસ્વરૂપ
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ
બીજું કહિયે કેટલું, કર વિચાર તો પામ ૧૧૭

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો આવી અત્ર સમાય,
ધરી મૌનતા એમ કહી સહજસમાધિ માંય. ૧૧૮

શિષ્ય બોધ બીજ પ્રાપ્તિ.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી આવ્યું અપૂર્વ ભાન
નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯
ભાસ્યું નિજ સ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતના રૂપ,
અજર અમર અવિનાશીને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦
કર્તા ભોક્તા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય,
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧
અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ,
કર્તા ભોક્તા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ ૧૨૨
મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ,
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩
અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ કરુણાસિંધુ અપાર,
આ પામરપર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૧૨૪
શું પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન
તે તો પ્રભુએ આપીયો, વર્તું ચરણાધીન. ૧૨૫
આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન
દાસ દાસ હું દાસ છું તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬
ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને ભિન્ન બતાવ્યો આપ,
મ્યાનથકી તરવારવત્ એ ઉપકાર અમાપ ૧૨૭

ઉપસંહાર

દર્શન ષટે શમાય છે, આ ષટ્ સ્થાનક માંહિ
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ ૧૨૮
આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહીં, સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ
ગુરુ આજ્ઞાસમ પથ્ય નહીં, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯

જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ,
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ છેદો નહી આત્માર્થ ૧૩૦

નિશ્ચય વાણી સાંભળી, સાધન તજવા નોય
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ,
એકાંતે વ્યવહાર નહી, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨

ગચ્છ મતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્વ્યવહાર,
ભાન નહી નિજરૂપનુ, તે નિશ્ચય નહી સાર ૧૩૩

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમા હોય,
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહી કોય ૧૩૪

સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય,
સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા નિમિત્ત કારણમાંય. ૧૩૫

ઉપાદાનનુ નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત,
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત ૧૩૬

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ ૧૩૭

દયા શાંતિ સમતા ક્ષમા સત્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય ૧૩૮

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત
તે કહિયે જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯

સકલ જગત તે એઠવત, અથવા સ્વપ્ન સમાન
તે કહિયે જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન ૧૪૦

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જેહ,
પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહી સંદેહ ૧૪૧

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત ૧૪૨

શ્રીસદ્ગુરુચરણાર્પણમસ્તુ

સં ૧૯૫૨ ના આશ્વિન વદ ૧ ગુરુવાર, નડીઆદ

પ્રાર્થના

(દોહરા)

જળહળ જ્યોતિ સ્વરૂપ તું કેવળ કૃપાનિધાન,
પ્રેમ પુનિત તુજ પ્રેરજે ભયભંજન ભગવાન. ૧
નિત્ય નિરંજન નિત્ય છો ગંજન ગંજ ગુમાન
અભિવંદન અભિવંદના, ભયભંજન ભગવાન. ૨
ધર્મ ધરણ તારણ તરણ ચરણ શરણ સન્માન
વિઘ્નહરણ પાવનકરણ ભયભંજન ભગવાન ૩
ભદ્રભરણ ભીતિહરણ સુધાકરણ શુભવાન,
ક્લેશહરણ ચિંતાચુરણ ભયભંજન ભગવાન. ૪
અવિનાશી અ... એક અખંડ
અજર ... તું, ભયભંજન ... ૫.
આનંદી અ... ળ અતિ અનુમાં
આ... ભયભંજન
નિરાકાર ...

સંકટ શોક સકળહરૂ નીતમં જ્ઞાનનિદાન,
    ઇચ્છા વિકળ અચળ કરો ભયભંજન ભગવાન ૯
આધિ વ્યાધિ ઉપાધિને, હરો તત તોફાન
    કરુણાળુ કરુણા કરો, ભયભંજન ભગવાન ૧૦
જિંદગની કંકર મતિ ભૂલ ભયંકર ભાન
    શંકર તે સ્નેહે હરો, ભયભંજન ભગવાન ૧૧
શક્તિ શિશુને આપશો ભક્તિ મુક્તિનું દાન,
    તુજ યુક્તિ જાહેર છે ભયભંજન ભગવાન ૧૨
નીતિ પ્રીતિ નમ્રતા, ભલી ભક્તિનું ભાન
    આર્ય પ્રજાને આપશો ભયભંજન ભગવાન ૧૩
દયા શાંતિ ઔદાર્યતા ધર્મ મર્મ મનધ્યાન
    સંપ જંપ યશ-કંપ દે ભયભંજન ભગવાન. ૧૪
હર આળસ એદીપણું હર અઘ ને અજ્ઞાન
    હર ભ્રમણા ભારત તણી ભયભંજન ભગવાન ૧૫
તન મન ધનને અન્નનું દે સુખ સુધા સમાન
    આ અવનિનું કર ભલું, ભયભંજન ભગવાન ૧૬
વિનય વિનતિ રાયની ધરો કૃપાથી ધ્યાન
    માન્ય કરો મ્હારાજને ભયભંજન ભગવાન ૧૭

*

(દોહરા)

હે પ્રભુ! હે પ્રભુ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળ
    હું તો દોષ અનંતનું ભાજન છું કરુણાળ ૧
શુદ્ધ ભાવ મુજમાં નથી નથી સર્વ તુજ રૂપ
    નથી લઘુતા કે દીનતા, શું કહું પરમ સ્વરૂપ ૨

નથિ આજ્ઞા ગુરૂદેવની, અચળ કરી ઉરમાંહિ
આપતણો વિશ્વાસ દ્દઢ, ને પરમાદર નાંહિ ૩.

જોગ નથી સતસંગનો, નથી સત સેવા જોગ
કેવળ અર્પણતા નથી, નથી આશ્રય અનુયોગ. ૪.

હું પામર શું કરિ શકું, એવો નથી વિવેક
ચરણ શરણ ધીરજ નથી, મરણ સુધીની છેક ૫.

અચિંત્ય તુજ મહાત્મ્યનો, નથી પ્રફુલ્લિત ભાવ,
અંશ ન એક સ્નેહનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ ૬

અચળરૂપ આસક્તિ નહીં, નહીં વિરહનો તાપ
કથા અલભ તુજ પ્રેમની, નહીં તેનો પરિતાપ. ૭

ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહીં નહીં ભજન દ્દઢ ભાન,
સમજ નહીં નિજધર્મની, નહીં શુભ દેશે સ્થાન ૮.

કાળદોષ કળિથી થયો નહી મર્યાદા ધર્મ
તોયે નહીં વ્યાકુળતા, જુઓ પ્રભુ મુજ કર્મ ૯

સેવાને પ્રતિકૂળ જે, તે બંધન નથી ત્યાગ,
દેહેંદ્રિય માને નહીં, કરે બાહ્ય પર રાગ. ૧૦.

તુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન નયન યમ નાંહી,
નહીં ઉદાસ અનભક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માંહી ૧૧

અહંભાવથી રહિત નહીં, સ્વધર્મ સંચય નાંહી
નથિ નિવૃત્તિ નિર્મળપણે અન્ય ધર્મની કાંઈ ૧૨.

એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત હુંય
નહીં એક સદ્‌ગુણ પણ મુખ બતાવું શુંય ? ૧૩.

કેવળ કરુણા મૂર્તિ છો, દીનબંધુ દીનનાથ,
પાપી પરમ અનાથ છું, ગ્રહો [illegible] ૧૪
અનંત કાળથી આથડ્યો, વિના [illegible]
સેવ્યા નહીં ગુરુ સંતને, [illegible] ૧૫
સંત ચરણ આશ્રય વિના, સાધન [illegible]
પાર ન તેથી પામીયો, [illegible] ૧૬
સૌ સાધન બંધન થયા રહ્યો [illegible]
સત્ સાધન સમજ્યો નહીં, [illegible] ૧૭
પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહીં, [illegible]
દીઠા નહીં નિજ દોષ તો [illegible] ૧૮
અધમાધમ અધિકો પતિત [illegible]
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, [illegible] ૧૯
પડી પડી તુજ પદપંકજે, [illegible]
સદ્‌ગુરુ સંત સ્વરૂપ [illegible] ૨૦

•

કાળ કોઈને [illegible]

(હરિ[illegible]

મોતી તણી માળા [illegible]
હીરા તણા શુભ [illegible]
આભૂષણોથી ઓપતા [illegible]
જન જાણીએ મન [illegible]
મણિમય મુગટ માથે ધરી[illegible]
કાંચનકડાં કરમાં [illegible]

પળમાં પડ્યા પૃથ્વીપતિ એ ભાન ભૂતળ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને

દશ આંગળીમાં માંગલિક મુદ્રા જડિત માણિક્યથી,
જે પરમ પ્રેમે પે'રતા પોંચી કળા બારીકથી,
એ વેઢ વીંટી સર્વ છોડી ચાલિયા મુખ ધોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને

મુછ વાંકડી કરી ફાંકડા થઈ લીંબુ ધરતા તે પરે,
કાપેલ રાખી કાતરા હરકોઈનાં હૈયાં હરે
એ સાંકડીમાં આવિયા છટક્યા તજી સહુ સોઈને
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને.

છો ખંડના અધિરાજ જે ચંડે કરીને નીપજ્યા
બ્રહ્માંડમાં બળવાન થઈને ભૂપ ભારે ઊપજ્યા
એ ચતુર ચક્રી ચાલિયા હોતા નહોતા હોઈને
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને

જે રાજનીતિનિપુણતામાં ન્યાયવંતા નિવડ્યા
અવળા કરે જેના બધા સવળા સદા પાસા પડ્યા
એ ભાગ્યશાળી ભાગિયા ખટપટો સૌ ખોઈને
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને

તરવાર બહાદુર ટેક ધારી પૂર્ણતામાં પેખિયા
હાથી હણે હાથ કરી એ કેસરી સમ દેખિયા
એવા ભલા ભડવીર તે અંતે રહેલા રોઈને
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને

["શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર"